

Льотна академія Національного авіаційного університету

Міністерство освіти і науки України

Класичний приватний університет

На правах рукопису

САВИЦЬКА Алла Петрівна

УДК 371.2:355.233.21

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВІЙСЬКОВИХ ПЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ
МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.П. Савицька

Науковий керівник – **КЕРНИЦЬКИЙ Олександр Михайлович**, кандидат педагогічних наук, доцент

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Савицька А.П. Формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – «Льотна академія Національного авіаційного університету», Кропивницький, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки. У роботі виконано теоретичне узагальнення та вирішено наукове завдання щодо формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки у льотному закладі вищої освіти.

У пошуках визначення теоретичних засад готовності військових пілотів обґрунтовано, що уявлення про неї пройшли тривалу генезу та перебувають нині на стадії переосмислення в межах психологічних, педагогічних, військових наук.

Серед ключових понять та понятійних конструктів опрацьовано такі, як «професійна компетентність», «готовність», «професійна готовність військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій», «комунікативна готовність до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій» тощо.

Зазначено, що дослідження участі українських військових у миротворчих операціях та недоліки фахової підготовки курсантів актуалізують пошук шляхів розв'язання проблеми дотримання безпеки польотів під час польотів у міжнародному повітряному просторі, взаємодії з іноземними партнерами, професійної надійності виконання завдань у будь яких умовах.

Визначено, що комунікативна готовність майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій – це складне динамічне та системне утворення особистості, що інтегровано відображається у меті, предметі, способах миротворчих інтеракцій, якості зворотнього зв'язку між суб'єктами процесу миротворення та складається з ціннісно-мотиваційного, когнітивного,

операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та самооцінного компонентів, а також професійно-важливих якостей. Воно активується попереднім досвідом комунікації під час професійних дій у різних ситуаціях наземної підготовки у ЗВО, моделюванням квазіпрофесійної взаємодії в іншомовному середовищі, і демонструє готовність пілота до комунікації та надійної взаємодії в умовах миротворчої льотної діяльності.

Складники цієї інтегративної характеристики визначаються окремими особливостями професійної діяльності військових пілотів під час миротворчих операцій, які не завжди можуть адекватно оцінюватися, важко піддаються об'єктивному вимірюванню, складно контролюються з причини впливу багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів тощо. Компонентами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій визначено: ціннісний-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, самооцінний тощо. Для зручності та точності відображення проведено симетрію у системі компоненти-критерії.

Визначено, що головними індикаторами якісної комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій є: висока професійна мотивація та інтерес до комунікації під час миротворчої діяльності, стійка система знань і вмінь курсантів щодо змісту, методів, форм та технологій комунікації, наявність основних моделей взаємодії в іншомовному середовищі, сформованість стійкості, надійності комунікації під час реалізації завдань за призначенням; адекватна самооцінка своїх дій, власної комунікативної готовності щодо виконання завдань тощо.

Описані критерії й показники дали змогу діагностувати низький, середній і високий рівні сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки.

Розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено необхідні педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у

процесі наземної підготовки: накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань; інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій; використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.

Обґрунтовано модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій, яка ґрунтується на засадах суб'єктно-діяльнісного та компетентнісного підходів та складається з теоретичного, практично-реалізаційного, комплексно-інтегративного та контрольної-оцінного етапів наземної підготовки курсантів, в яких відображено мету, змістове наповнення, методи, форми, засоби навчання, особливості навчально-професійної взаємодії всіх суб'єктів навчально-виховного процесу в конкретному проміжку навчального та позааудиторного часу, а також методи оцінювання успішності курсантів, критерії та показники компонентів професійно-комунікативної готовності.

У дисертації чітко описано логіку й перебіг педагогічного експерименту. Об'єктивність і валідність отриманих у процесі педагогічного експерименту результатів перевірені за допомогою критеріїв Вілкоксона, Фішера-Снедекора, Стьюдента. Унаслідок дослідно-експериментальної роботи зроблено висновок, що впровадження запропонованих педагогічних умов підвищує рівень професійної готовності майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, оскільки формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій є складним, багатогранним і динамічним процесом. Це засвідчує потребу у продовженні пошуку перспективних напрямів інноваційної й експериментальної роботи: теоретико-

методологічні основи підготовки миротворчих підрозділів зі складу військової авіації ЗС України; обґрунтування та розробка технологій продуктивного навчання майбутніх військових пілотів до ММО; методика підготовки військових пілотів до ММО у різних кліматичних зонах тощо.

Ключові слова: комунікативна готовність, майбутній військовий пілот, наземна підготовка, міжнародні миротворчі операції, педагогічні умови, модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

ANNOTATION

Savytska A.P. Development of future military pilots' communicative preparedness for international peacekeeping operations during pre-flight training.

Thesis for a Candidate degree in Pedagogic sciences in specialty 13.00.04 – theory and methodology of professional education. – “Flight Academy of National Aviation University”, Kropyvnytsky, 2019.

The thesis is devoted to study of development of future military pilots' communicative preparedness for interaction in international peacekeeping operations (IPO) during pre-flight training. Theoretic generalization and scientific task on development of future military pilots communicative preparedness for IPO during preflight training in an aviation higher educational institution has been realized in the thesis.

As the result of defining the theoretic basis of military pilots' professional preparedness it has been substantiated that this concept has had a continuous process of genesis and nowadays is being reconsidered within the bounds of psychological, pedagogic and military science.

Key concepts such as ‘professional competence’, ‘preparedness’, ‘professional preparedness’, ‘professional preparedness for international peacekeeping operations’, ‘communicative preparedness for interaction in international peacekeeping operations’, etc. have been specified.

It has been stated that the study of Ukrainian military participation in peacekeeping operations alongside with drawbacks in cadets' professional training bring up to date the search of ways to resolve the problem of keeping rules of flight safety in the international airspace, interaction with foreign partners, professional confidence in conducting operations in any conditions.

It has been defined that communicative preparedness of future military pilots for interaction in international peacekeeping operations is a complex dynamic and systematic personality development which integrates value-based motivational, cognitive, imperative, strong-willed emotional and self-estimation components, professionally important traits which are activated by prior experience in professional performance in various preflight training settings in a higher institution together with modeling of improvised professional interaction in a foreign setting and demonstrates the mental readiness to reliably act during peacekeeping flight performance.

Components of this integrative characteristic are defined by definite peculiarities of military pilots' professional performance during peacekeeping operations which cannot be always accurately estimated, are difficultly subjected to reliable evaluation, are hard to be controlled due to various objective and subjective factors, etc. Components of communicative preparedness for IPO are defined as the following: value-based motivational, cognitive, imperative, strong-willed emotional and self-estimation components, etc. Symmetry approach has been applied to the components-criteria system for accurate and convenient presentation.

It has been defined that main indicators of proficient military pilots' professional preparedness for IPO are: high-grade professional motivation and genuine interest in communication in peacekeeping operations, cadets' solid knowledge and skills system in the contents, methods, forms and communication techniques in conducting international peacekeeping operations, recognition of basic models of interaction in a foreign language setting, persistency and stamina readiness during conduction of assigned sorties, adequate self-estimation of one's own actions and military communicative competency as for IPO fulfillment, etc.

The presented criteria and definers made it possible to diagnose low, average and high level of readiness of military pilots' communicative preparedness for interaction in IPO during preflight training process.

The required pedagogic modalities of future military pilots' communicative preparedness for interaction in IPO during preflight training have been developed, theoretically based and experimentally tested:

- accumulating the potential of professional-communicative reliability via targeted in-depth enlargement of definite pre-flight training subjects by employing selected peacekeeping task cases;

- intensive application of some set multicultural English language patterns in both classroom and out-of-classroom educational process which have been proved effective by the experience of successful peacekeeping operations;

- application of a complex model of breakdown-proof aviation materiel operation during simulated training, continuous binary interaction-with-peacekeeping-personnel exercises being the dominant component of the training procedure;

- model of development of future military pilots' preparedness for international peacekeeping operations based on principles of self-determined-activity and competence approach and consists of theoretic, practical, complex integrative and estimation phases of preflight cadets' training has been substantiated.

These phases reflect contents, methods, forms, educational means, specific features of educational-professional interaction of all participants of educational process in a given period of class and out-of-class studies alongside with methods, forms and means of cadets' academic progress estimation, criteria and rate marks of professional preparedness components.

The thesis presents clearly described procedure and logic structure of the pedagogic experiment. Credibility and validity of the results obtained during the pedagogic experiment have been reviewed by means of Wilcoxon's, Fisher-Snedekor's and Student's criteria. The research and experimental phases of the study resulted in the conclusion that the suggested pedagogic modalities implementation increases the level of future military pilots' preparedness for international peacekeeping operations.

The fulfilled research does not expire all aspects of the problem in question due to the fact that development of future military pilots' communicative preparedness for international peacekeeping operations is a complex, multisided and dynamic process. This testifies to a need in continuous search for promising directions of innovative and experimental work: theoretic and methodological basis of peacekeeping units training assigned from the Air Force of Ukraine; substantiating and development of technologies of military pilots' efficient training for IPO; methods of military pilots' training for IPO in different climatic zones, etc.

Key terms: communicative preparedness, future military pilot, preflight training, international peacekeeping operations, pedagogic modalities, model of development of future military pilots' communicative preparedness for interaction in international peacekeeping operations.

Список публікацій здобувача:

наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Савицька А.П. Педагогічні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх військових вертольотчиків для виконання миротворчих операцій. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць (педагогіка і психологія)*. Випуск 738. Чернівці, 2015. С. 172-180

2. Савицька А.П. Сутність та структура готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування при виконанні міжнародних миротворчих операцій. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогіка. 2016. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_2_6.

3. Савицька А.П. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх військових льотчиків до міжнародних миротворчих операцій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Педагогічні науки. 2016. Вип. 3. С.140-145

4. Савицька А.П. Досвід підготовки українських миротворців до виконання завдань міжнародних миротворчих операцій: організаційно-педагогічний аспект.

Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. 2017. Вип. 2. URL: nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/sbirnik_2_2017_pdn.pdf

5. Савицька А.П. Модель формування готовності майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, серія: педагогічні науки (друге видання).* Хмельницький: НАДПСУ, 2018. №1. С.267-277

6. Савицька А.П. Методи моделювання чинників та форм миротворчої діяльності під час підготовки майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, серія: педагогічні науки (друге видання).* Хмельницький: НАДПСУ, 2017. №2 (9). С.291-301

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічні проблеми формування готовності офіцерів силових структур до службової діяльності. *Проблеми освіти: зб.наук.праць.* Вінниця-Київ, 2015. Вип.82. С.110-114

8. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічні аспекти формування готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності. Десята міжнародна конференція ІТЕА-2015. 26-27 листопада 2015. Том 2. Київ: МННЦІТта С. URL: https://issuu.com/iteaconf/docs/2_itea_2014_ua/1

9. Савицька А.П. Комунікативні аспекти професійної діяльності майбутніх офіцерів льотного складу військової авіації. *Актуальные научные исследования в современном мире: материалы VI научн.-практ.конференции, 27 октября 2015.* Переяслав-Хмельницький, 2015. Выпуск 6, ч.3. С.113-116

10. Савицька А.П. Мета, завдання та педагогічні умови підготовки майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 23 березня 2017 р., м. Кропивницький: КЛІА НАУ.

Кропивницький, 2017. С. 110 -113.

11. Савицька А.П. Структура готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування у міжнародних миротворчих операціях. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції *«Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем»*, 24-25 листопада 2016 року, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету. Кропивницький, 2016. С.118-121

12. Савицька А.П. Педагогічна технологія формування готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування та результати експерименту. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XIII наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 12-13 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 564.

13. Савицька А.П. Конструювання ситуацій взаємодії при підготовці майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції *«Актуальні проблеми вищої професійної освіти»* 20 березня 2018 р., Київ, Національний авіаційний університет. С.16

14. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічна технологія формування готовності майбутніх військових льотчиків до виконання завдань міжнародних миротворчих операцій. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Освіта і наука: філософські, історичні та соціальні засади»*, присвяченої 95-річчю кафедр філософії та історичних, соціальних і правових дисциплін Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва, 20 квітня 2018 р., Харків. С. 116 -118

15. Савицька А.П. Організаційні та педагогічні проблеми підготовки курсантів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали десятої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції в Одеському національному політехнічному університеті *«Актуальні дослідження в соціальній сфері»*, 2017 р., м. Одеса. URL: <http://nuwm.edu.ua/naukovi-zakhodi-ta-publikaciji/nov201813041545s217>

16. Савицька А.П. Training students to efficiently learn vocabulary. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XIII наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 12-13 квітня 2017 р.) / Харків, 2017. С. 594.

17. Савицька А.П. Метод проектів як засіб підвищення мотивації курсантів. *Новітні технології – для захисту повітряного простору*: матеріали IX наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 8 -9 квітня 2015 р.). Харків, 2015. С. 498.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати:

18. Савицька А.П. До питання перекладу науково-технічної термінології (на прикладі авіаційно-інженерної лексики). Матеріали XIV наукової конференції «*Новітні технології – для захисту повітряного простору*», 12 квітня 2018 р., Харків (ХНУПС). С.615

19. Савицька А.П. Motivational Strategies in the Language Classroom. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XII наукової конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 13-14 квітня 2016 р.). Харків, 2016. С. 486.

20. Савицька А.П., Романченко І.І., Величко В.А. Англійська мова. Практикум для позааудиторного читання для курсантів. Харків, ХУПС, 2015. 35 с.

21. Савицька А.П. Актуальні організаційно-педагогічні проблеми підготовки курсантів до міжнародних миротворчих операцій. *The scientific heritage*. No 10 (10) (2017). P.2 (Budapest, Hungary). С.67-69

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
Розділ 1. ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПІЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	24
1.1. Ретроспективний аналіз участі військовослужбовців ЗС України у миротворчих операціях ООН з підтримання миру та ключові поняття дослідження.....	24
1.2. Особливості сучасної льотної діяльності військових пілотів під час міжнародних миротворчих операцій.....	32
1.3. Сутність і структура комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій	49
Висновки до першого розділу.....	64
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПІЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ.....	67
2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій під час наземної підготовки.....	67
2.1.1. Накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань	70
2.1.2. Інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій	83

2.1.3. Використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.....	109
2.2. Модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій під час наземної підготовки у ЗВО льотного профілю.....	127
Висновки до другого розділу.....	140
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПІЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ	143
3.1. Мета, завдання і методика організації дослідно-експериментальної роботи.....	143
3.2. Сучасний стан сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.....	152
3.3. Статистичний аналіз результатів дослідження щодо формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій	158
Висновки до третього розділу.....	169
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТКИ	201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕГ	– експериментальна група
ЗВО	– заклад вищої освіти
ЗУН	– знання, уміння, навички
ЗСУ	– Збройні Сили України
КГ	– контрольна група
КДС	– комп'ютерна дидактична система
МВП	– майбутні військові пілоти
МК	– міжнародний контингент
ММО	– міжнародні миротворчі операції
МПЗ	– міжпредметні зв'язки
МПП	– міжнародний повітряний простір
НВП	– навчально-виховний процес
НПП	– науково-педагогічний працівник
ПК	– персональний комп'ютер
ХНУПС	– Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах збільшення регіональних конфліктів у світі, політичного, економічного та соціального напруження в багатьох країнах, усе більшого значення відіграє міжнародна миротворча діяльність під егідою Організації Об'єднаних Націй. Особливої актуальності вона набуває для нашої країни, яка станом на липень 2019 року, за даними Генерального штабу ЗСУ, приймала участь у 8 миротворчих місіях [24].

Миротворча діяльність українських військовослужбовців, які здобули міжнародний авторитет як високопрофесійні та надійні фахівці, сьогодні відбувається в екстремальних умовах, невизначеній обстановці на тлі збройних протистоянь різних політичних сил і населення іноземних країн. Зокрема, за період з 1992 р. до 2019 р. 42 тис. українських військовослужбовців брали участь у миротворчих операціях під егідою ООН – від Придністров'я до країн Африки [24]. Під час міжнародних миротворчих операцій (далі – ММО) Україна втратила 55 військовослужбовців загиблими.

Досить серйозну частку причин таких втрат аналітики пов'язують із відсутністю передпереговорних форм вирішення конфліктних протистоянь, з невикористанням усіх можливостей пошуку консенсусу, з нездатністю до ефективної взаємодії та пошуку компромісних рішень тощо [1]. Результати такої аналітичної роботи експертів прямо вказали на негативні комунікативні характеристики суб'єктів миротворчості, що блокують можливості реалізації конструктивних сценаріїв: конфліктні способи побудови службових відносин, імперативні патерни взаємодії під час інтеракцій, неготовність до сприйняття нових реалій та умов виконання завдань в іншомовному середовищі, слабкі знання й уявлення про полікультурні, етнічні, релігійні та мовні особливості іноземних партнерів і місцевого населення тощо.

Сьогодні участь України у ММО здійснюється шляхом надання миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, матеріально-технічних ресурсів і послуг у розпорядження відповідних органів. На теперішній час від України виконують свої обов'язки два контингенти - це 18-й окремий вертолітний

загін у складі Місії ООН щодо стабілізації у Демократичній Республіці Конго та інженерний підрозділ у складі багатонаціональних сил НАТО в Косово, Республіка Сербія [24]. Вони залучаються до виконання гуманітарних, поліцейських, миротворчих, адміністративних, технічних та інших неспецифічних для військових організацій функцій.

Концептуальні основи щодо застосування ЗС у міжнародних миротворчих операціях викладені в нормативно-правових актах, Постановах Верховної Ради України, Указах Президента України, Постановах Кабінету Міністрів України, наказах і директивах Міністра оборони України і начальника Генерального штабу ЗС України. Головними функціями миротворчих контингентів у цих документах визначено оперативне реагування на кризи, конфлікти, надзвичайні ситуації у різних регіонах світу та активна участь у їх врегулюванні.

Сучасні умови вимагають, щоб особовий склад ЗС України отримував також спеціальну фахову підготовку, яка була б спрямована на підготовленість до виконання оперативних завдань у процесі здійснення ММО, створення резерву високопрофесійних військовослужбовців, готових до виконання завдань у складі миротворчих контингентів [8, 18].

До найбільш актуальних завдань, які визначають перспективи участі українських військових пілотів у ММО, сьогодні відносяться: зміщення акцентів у професійній підготовці на формування компетентності з безпеки польотів у міжнародному повітряному просторі (МПП), формування комунікативної готовності до взаємодії з військовослужбовцями інших країн, створення дидактичних навчальних систем, які б забезпечували можливість самостійної навчальної діяльності та рефлексію сформованого рівня готовності курсантів до ММО тощо.

У дисертаційних дослідженнях останніх років розкривались такі наукові аспекти організації та проведення ММО: обґрунтування психофізіологічних критеріїв прогнозування професійної придатності військових пілотів до участі у ММО (А. Швець) [257], методична система підготовки особового складу Збройних Сил України до миротворчої діяльності (В. Хацановський) [251],

особливості впливу професійних факторів та умов життєдіяльності на організм військовослужбовців миротворчих підрозділів (Н. Пономаренко) [190], організаційно-правові аспекти застосування підрозділів ЗС України в міжнародних миротворчих операціях (І. Коропатнік) [119], сили та засоби в ММО: політологічний аналіз (С. Акулов) [2], ефективність дії норм міжнародного гуманітарного права в їх еволюційному розвитку тощо (В. Дяченко) [79], психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах (Н. Агаєв) [1], формування миротворчих поглядів студентів педагогічних ВНЗ у процесі вивчення іноземної мови (Л. Галуза) [54]. У наукових дослідженнях також розглядалися такі проблеми навчання пілотів: забезпечення якості професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів в умовах євроінтеграції (Т. Плачинда) [186], підготовка курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах (О. Москаленко) [158], формування комунікативної компетентності майбутніх пілотів цивільної авіації (Г. Пухальська) [200], формування теоретичних знань курсантів з безпеки польотів (Л. Зеленська) [85], формування психологічної готовності курсантів-льотчиків (О. Керницький) [95].

Науковий пошук надав змогу констатувати, що окреслені проблемні питання зароджуються ще під час професійної підготовки курсантів у військовому ЗВО та вимагають швидкої адекватної відповіді командування, розробки вченими й науково-педагогічними працівниками концепцій, змісту, методик і технологій формування комунікативної готовності до взаємодії під час ММО саме майбутніх військових пілотів.

Ознайомлення з результатами наукових висновків учених, які розробляли сучасну філософію та методологію професійної освіти (І. Зязюн, В. Кремень, О. Романовський, Т. Сущенко, В. Ягупов та ін.), практичним досвідом офіцерів-миротворців ЗСУ [8], педагогічних працівників закладів вищої освіти авіаційного профілю (О. Задкова, О. Москаленко, П. Онипченко, Т. Плачинда, Г. Пухальська та ін.) дало змогу виявити низку *суперечностей* нинішньої підготовки майбутніх військових пілотів, що не можуть бути розв'язаними без додаткового наукового

пошуку, а це такі:

– між високими вимогами миротворчої діяльності до рівня комунікативної підготовленості військових пілотів і недостатньою відповідністю цим вимогам змісту, методів і методик наземної підготовки курсантів ЗВО;

– між усвідомленням важливості високої комунікативної готовності МВП до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій та недосконалістю діагностичних інструментів, що надали б змогу надійного відбору здатних до миротворчих функцій військовослужбовців;

– між представленістю в педагогічній науці різних аспектів підготовки військових пілотів і недостатньою вивченістю специфіки та особливостей їх професійної миротворчої діяльності, зміст якої становлять як операторські завдання, так і інтегративні проблемні завдання щодо взаємодії з іноземними партнерами;

– між необхідністю цілеспрямованого формування комунікативної готовності МВП до взаємодії під час ММО у військовому авіаційному ЗВО та відсутністю теоретичного й практичного обґрунтування ефективних педагогічних умов забезпечення цього процесу.

Проте проблема формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій залишається поза увагою наукової спільноти, а відсутність наукового обґрунтування педагогічних умов і дієвих моделей формування такої готовності аргументували вибір теми дисертації: *«Формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової і науково-технічної діяльності Харківського Національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба в межах наукової теми «Дослідження ефективності застосування аудіолінгвального методу при вивченні іноземної мови курсантами вищих військових навчальних закладів».

Роль здобувача полягала в розробленні й упровадженні в наземну підготовку моделі формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій, що включає обґрунтовані педагогічні умови та засоби діагностування.

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Української інженерно-педагогічної академії (протокол № 6 від 26.12.2014 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 29.11.2016 р.).

Мета й завдання дослідження. *Мета дослідження* – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Відповідно до мети поставлено такі *завдання*:

- вивчити стан опрацювання проблеми дослідження в психолого-педагогічній теорії та професійній практиці;
- з'ясувати сутність, зміст і структуру поняття «комунікативна готовність майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій»;
- визначити особливості професійної діяльності військових пілотів під час міжнародних миротворчих операцій і обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості комунікативної готовності;
- обґрунтувати педагогічні умови та розробити модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки;
- експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх пілотів військової авіації.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування комунікативної

готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Методи дослідження. У ході дослідження використано такі методи:

– *теоретичні*: аналіз теоретичних джерел із проблем вищої школи, професійної підготовки військових фахівців у ЗВО – для окреслення дослідницьких напрямів та уточнення понятійно-категоріального апарату; класифікація й систематизація теоретичних та експериментальних даних – для обґрунтування сутності, мети, завдань, змісту, структури, рівнів сформованості комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО; моделювання – для побудови моделі формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО; аналіз професійної діяльності військових пілотів ЗСУ – для з'ясування ролі та місця такої готовності в їхній професійній діяльності;

– *емпіричні*: вивчення й оцінювання сучасного стану комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО; спостереження, бесіди, анкетування, тестування, експертне оцінювання – для дослідження стану й динаміки формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО у процесі наземної підготовки у військовому ЗВО; вивчення результатів та проблем професійної підготовки курсантів – для побудови змісту спецкурсу щодо формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО;

– *математичної статистики* – для опрацювання отриманих даних та інтерпретації кількісних і якісних характеристик (критерії Вілкоксона, Фішера-Снедекора, Стюдента), математичного опрацювання емпіричних даних, доведення достовірності результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

– визначено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій (накопичення

потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань; інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій; використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту);

– обґрунтовано модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій, яка ґрунтується на засадах суб'єктно-діяльнісного та компетентнісного підходів та складається з теоретичного, практично-реалізаційного, комплексно-інтегративного та контрольного-оцінного етапів наземної підготовки курсантів, в яких відображено мету, змістове наповнення, методи, форми, засоби навчання, особливості навчально-професійної взаємодії всіх суб'єктів навчально-виховного процесу в конкретному проміжку навчального та позааудиторного часу, а також методи, форми та засоби оцінювання успішності курсантів, критерії та показники компонентів комунікативної готовності;

набуло подальшого розвитку:

– контекстне уточнення понятійно-категоріальних дефініцій дослідження, зокрема «професійна готовність миротворців», «професійна готовність військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій», «комунікативна готовність майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій»;

– показники та критерії комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій;

удосконалено:

– методику діагностування компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено та впроваджено в процес підготовки майбутніх військових пілотів:

- спецкурс «Основи комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій професійної готовності військових пілотів до польотів на міжнародних повітряних трасах»;
- комп'ютерна дидактична система «Миротворець» для навчання курсантів;
- практикум для позааудиторного читання з англійської мови для курсантів;
- модифіковані вправи для формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій, що засновані на використанні методів аварійних ситуацій, та контрольні проблемні завдання для проведення бінарних занять;
- методики діагностування якості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами під час підготовки до лекційних і практичних занять, розроблення спеціальних курсів, програм наземної підготовки курсантів до ММО у ЗВО.

Результати дисертації впроваджено у навчальний процес Льотної академії Національного авіаційного університету (акт реалізації № 01-08/947 від 11.04.2019), Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького (довідка № 121/12/4 від 20.02.2019), Харківського Національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (акт реалізації № 350/176/9-320/84 від 04.01.2019).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й результати дослідження обговорено на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня:

- *міжнародних*: «Нові інформаційні технології в освіті для всіх» (м. Київ, 2015 р.); «Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем» (м. Кропивницький, 2016 р.); «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (м. Кропивницький, 2017 р.); «Актуальні

дослідження в соціальній сфері» (м. Одеса, 2017); «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (м. Київ, 2018);

– *всеукраїнських*: «Новітні технології - для захисту повітряного простору (м.Харків, 2015 р.); «Актуальные научные исследования в современном мире» (м. Переяслав-Хмельницький, 2015 р.); «Новітні технології - для захисту повітряного простору» (м.Харків, 2016 р.); «Новітні технології - для захисту повітряного простору» (м.Харків, 2017 р.); «Освіта і наука: філософські, історичні та соціальні засади» (м.Харків, 2018 р.); «Новітні технології - для захисту повітряного простору» (м.Харків, 2018 р.).

Результати дослідження були апробовані у процесі читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять, тренажерної підготовки, керівництва курсовими роботами курсантів, організації їх позааудиторної роботи.

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 21 науковій праці, із них 6 наукових статей – у фахових виданнях України в галузі педагогіки, 1 стаття – у періодичному виданні іноземної держави, 12 публікацій – у матеріалах наукових конференцій, 1 – методичний посібник, 1 стаття – в інших наукових збірках.

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У праці [209], написаній у співавторстві, особисто здобувачу належить розробка завдань та вправ практикуму з англійської мови для позааудиторного читання курсантів; у праці [220] – проектування мети, методів формування готовності майбутніх військових льотчиків до виконання завдань ММО; у праці [221] – визначення напрямків та завдань покращення процесу формування готовності курсантів до льотної діяльності у ЗВО; у праці [223] – визначення ролі, сутності, складових професійної готовності пілотів до ММО.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 11 додатків. Повний обсяг дисертації становить 213 сторінок, з них основний текст – 173 сторінки, список використаних джерел – 26 сторінок, додатки – 13 сторінок. Список використаних джерел включає 277 найменувань. Робота містить 13 рисунків і 24 таблиці.

РОЗДІЛ 1**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ
ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ
ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА****1.1. Ретроспективний аналіз участі військовослужбовців ЗС України у миротворчих операціях ООН з підтримання миру та ключові поняття дослідження**

Характерною рисою сучасності є те, що у світі частіше стали виникати як воєнні загрози, так і невоєнні загрози – міжнародний тероризм, агресивний націоналізм та пов'язані з ним сепаратизм, розповсюдження зброї, міжнародної організованої злочинності, нелегальної міграції тощо. А це створює підґрунтя для підвищення ролі міжнародних організацій, таких як ООН та ОБСЄ, у забезпеченні глобальної та регіональної стабільності [79].

Насьогодні у світі склалася така ситуація, коли змінюється і роль НАТО, що як воєнно-політична організація, виявила більшу спроможність адаптуватися до нових реалій, долати обмеження закритого оборонного союзу, впроваджувати нові форми міжнародної кооперації у сфері безпеки у різних регіонах світу [70].

Проте, навіть НАТО іноді неспроможне ефективно протидіяти нетрадиційним чи нетиповим проявам сучасних загроз миру та стабільності. І тут єдиним шляхом ефективної нейтралізації небезпечних явищ є зміцнення міжнародного співробітництва у сфері безпеки [70, 108].

З огляду на складну безпекову ситуацію, пов'язану з веденням “гібридної війни” Російською Федерацією проти України, яка в різних формах та з різним ступенем інтенсивності триває вже п'ять років, у 2017 р. міжнародне співробітництво оборонного відомства України спрямовувалось на:

– доведення до світової спільноти достовірної інформації щодо подій, які

відбуваються в зоні проведення антитерористичної операції та на окупованій території АР Крим;

- реалізацію стратегічного курсу держави щодо європейської та євроатлантичної інтеграції;

- виконання міжнародних зобов'язань держави;

- продовження конструктивного діалогу зі стратегічними партнерами України, державами – сусідами, зокрема щодо отримання матеріально-технічної та консультативно-дорадчої допомоги в рамках здійснення заходів оборонної реформи та протидії російській агресії на Сході України;

- забезпечення розвитку спроможностей Міністерства оборони України та Збройних Сил України щодо адекватного реагування на загрози національній безпеці у військовій та інформаційній сферах, захист України, її суверенітету, територіальної цілісності та непорушності (недоторканності) кордонів;

- забезпечення стратегічних комунікацій з оборонними відомствами держав-партнерів, зміцнення позитивного іміджу України та її Збройних Сил у світі, у тому числі завдяки підвищенню їх транспарентності [24].

Отже, одним із вкрай важливих напрямів є ММО. Суттєве значення для їх успішного проведення має погодження дій міжнародних миротворчих контингентів та єдине розуміння їх завдань [84]. Аналізуючи хронологію операцій ООН з підтримання миру, можна продемонструвати географію конфліктів та їх співвідношення по регіонах, з яких 15 (38%) проходили в Африці, 8 (21%) – на американському континенті, 6 (15%) – в Азії, в Європі і на Середньому Сході – по 5 місій (13%) [152].

Виконання миротворчих завдань відбувається зазвичай у формі ММО, які представляють міжнародні дії та заходи, що здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, інших регіональних організацій, відповідальних у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, що створюються за згодою Ради Безпеки ООН і функціонують під її загальним контролем [70, 138].

ММО проводяться, як правило, для досягнення таких цілей: *запобігання* виникненню міждержавних чи внутрішніх конфліктів; *врегулювання* чи створення умов для врегулювання міждержавних і внутрішніх конфліктів за згодою конфліктуючих сторін або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН, що може включати, зокрема, спостереження і контроль за дотриманням угод про припинення вогню та ворожих дій, роз'єднання сторін, які конфліктують, роззброєння і розформування їх підрозділів, виконання інженерних та інших робіт; надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міждержавних чи внутрішніх конфліктів; виконання міліцейських (поліцейських) функцій по забезпеченню безпеки і дотриманням прав людини; надання допомоги у подоланні наслідків різних конфліктів; усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії [251].

Американський статут – Manual FM 100-23. Peace Operations зазначає, що ММО включає 3 типи діяльності: підтримку дипломатичних дій (встановлення миру, побудова миру, превентивна дипломатія); миротворчу діяльність; примушення до миру [277].

До «десятки» найбільших країн-контрибуторів персоналу сьогодні входять: Пакистан (10603), Бангладеш (9982), Індія (8607), Нігерія (5960), Непал (4148); Руанда (3584), Йорданія (3231), Гана (3159), Єгипет (2956) та Італія (2690)[89]. Основні контрибутори часто використовують операції ООН з підтримання миру як одну з форм навчання і підготовки особового складу та додаткових грошових надходжень [183].

Операції ООН з підтримання миру є ефективним інструментом спрямування постконфліктних суспільств у бік досягнення міцного миру і втручання. Альтернативи же залучення інших організацій ніж ООН є або набагато дорожчими, або істотно менш ефективними [129, 165, 178, 276].

Участь України у ММО здійснюється шляхом надання миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, матеріально-технічних ресурсів і послуг у розпорядження відповідних органів. Так, у липні 2018 року Генеральний штаб наголосив, що у 8 миротворчих місіях було задіяно 338 наших військових [245].

Станом на сьогодні від України виконують свої обов'язки два контингенти - це 18-й окремий вертолітний загін у складі Місії ООН щодо стабілізації у Демократичній Республіці Конго та інженерний підрозділ у складі багатонаціональних сил НАТО в Косово, Республіка Сербія [233].

Для досягнення мети дослідження спочатку визначимо та уточнимо основні категорії, що стосуються миротворчої діяльності.

Миротворчий контингент – це військові підрозділи, оснащені відповідним озброєнням і військовою технікою, засобами підтримки і зв'язку, що направляються Україною для участі в ММО, у тому числі військові підрозділи ЗС та інших військових формувань України, які входять до складу об'єднаних військових підрозділів, що створюються спільно з іншими державами (спільні батальйони, наприклад, спільний український і польський батальйон [235] тощо).

Миротворчий персонал – окремі воїни та працівники ЗС України, які не входять до складу миротворчого контингенту, але направляються Україною для участі в ММО (миротворчий військовий персонал умовно можливо розділити на такі категорії: військові спостерігачі; офіцери багатонаціональних штабів; військові поліцейські) [252].

Характер та форми участі України у ММО визначаються Конституцією та законодавством України, її міжнародними зобов'язаннями та угодами, а також рішеннями Ради Безпеки ООН, керівними документами ОБСЄ та загальноприйнятими нормами міжнародного права [2, 84].

Головними умовами участі миротворчих контингентів ЗС України в ММО на сьогодні є такі:

- згода уряду країни, де планується розмістити миротворчий контингент;
- гарантії недоторканності;
- визначення завдань і зон відповідальності, порядку підпорядкування та взаємодії з іншими національними контингентами [119].

Сьогодні керівництво України участь у міжнародній миротворчій діяльності вважає важливою складовою своєї зовнішньої політики, яка являє собою складний багатоплановий процес, пов'язаний з розв'язанням низки політичних,

військових, економічних, соціальних та інших проблем, що зачіпає національні інтереси більшості держав світу і водночас дає змогу розв'язувати такі проблемні питання в певних регіонах і конкретних країнах світу, які жодна з них не в змозі розв'язати самостійно, без сторонньої допомоги, без залучення озброєних військових підрозділів і частин різних країн [152].

Історія ж участі України в миротворчих операціях ООН з підтримання миру почалася 15 липня 1992 р., коли за зверненням ООН у зону конфлікту на території колишньої Югославії для здійснення миротворчої місії було відправлено 60-й окремий спеціальний батальйон, 240-й окремий спеціальний батальйон, 40-а оперативна група штабних офіцерів, підрозділ військової поліції, група військових спостерігачів і 15-й окремий вертолітний загін ЗС України [89].

Вже восени 1993 року Верховною Радою України розширено участь в операціях миротворчих сил ООН. Так, міністерством оборони України виділено батальйон чисельністю до 420 воїнів зі складу ЗС України для діяльності в миротворчих силах ООН на території колишньої Югославії [129].

Насьогодні форми та способи застосування українських контингентів у складі міжнародних миротворчих сил відповідають основним положенням оперативного мистецтва і тактики ЗС України та враховують специфіку ММО, умови їх проведення, забезпечення, управління, взаємодію з підрозділами ЗС інших держав, а також загальноприйнятими нормами їх проведення. Так, згідно з Field Manual FM 100-23. Peace Operations вони включають як традиційну миротворчу діяльність, так і дії по примушенню до миру (забезпечення охорони гуманітарної допомоги; встановлення порядку і стабільності; накладення санкцій; контроль за пересуванням; встановлення захищених зон; примусове розділення ворогуючих сторін) [277].

Основними формами застосування миротворчих підрозділів ЗС України є такі (вони не потребують спеціального мандату, а керівництво ними здійснюють цивільні особи) [252]:

– операції сприяння миру (*peacesupport operations*), які здійснюються на основі глави VI Статуту ООН при обов'язковій згоді сторін, які конфліктують.

Основний їх зміст: вирішення конфліктів, головним чином, шляхом мирного врегулювання (посередництво, переговори, надання різноманітних видів допомоги) чи превентивного розгортання військ для недопущення конфлікту;

– операції з підтримання миру (*peacekeeping operations*) – це найбільш поширений тип ММО, які мають ту ж правову основу, що й операції зі сприяння миру, але передбачають роз'єднання ворогуючих сторін, контролювання за дотриманням перемир'я чи припинення вогню;

– операції із встановлення миру (*peaceenforcement operations*), які проводяться на підставі глави VII Статуту ООН і не передбачають обов'язкової згоди всіх конфліктуючих сторін та, відповідно, під час їх проведення можуть вживатися примусові заходи з використанням військової сили; проводяться для припинення конфліктів, що відбуваються у вигляді громадянських і міжетнічних війн;

– операції відбудови миру (*peacebuilding operations*), які спрямовані на відновлення життєдіяльності найважливіших елементів інфраструктури та цивільних інститутів країни у постконфліктний період і передбачають заходи із використанням як військових, так і невійськових засобів;

– пошуково-рятувальні операції (*search and rescue operations*), що проводяться з метою пошуку і порятунку людей, які потерпають на суші та воді. Їх здійснення не потребує спеціального мандату, а керівництво ними може здійснювати як військова, так і цивільна особа;

– гуманітарні операції (*humanitarian operations*) – з метою захисту та рятування життя жертв конфлікту чи стихійного лиха, надання їм допомоги, полегшення страждань населення, особливо за умов, коли місцева влада неспроможна або не намагається налагодити нормальне забезпечення життєдіяльності населення.

З 1992 року Україна входить до числа 25 провідних країн-контриб'ютерів миротворчих операцій ООН. За цей час ЗС України брали участь у міжнародних миротворчих операціях у Гватемалі, Таджикистані, Лівані, Конго, Сьєрра-Леоне колишній Югославії (Боснія і Герцеговина, Східна Славонія, Македонія, Косово),

Анголі. Починаючи з 1992 року близько 45 тисяч військовослужбовців ЗСУ взяли участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [249].

Україна взяла активну участь у миротворчій акції в Косово [194]. Тому з липня 2000 р. у Косово почав діяти 14-й окремий вертолітний загін та українсько-польський батальйон, створений ще в листопаді 1997 р. на основі угоди, підписаної у Варшаві Міністрами оборони України і Польщі. Він складався з 267 українських, 496 польських і 30 литовських воїнів. Український контингент здійснював контроль за 3 сербськими і 4 албанськими селищами, охороняв сербські церкви, конвоював біженців, вилучав зброю, перевозив гуманітарні вантажі тощо. В Укрбаті був спеціальний підрозділ, який виконував нові, незвичні для ЗС України функції військової поліції. 14-й окремий вертолітний загін у складі 66 чоловік займався у Косово перевезенням співробітників ОБСЄ, представників тимчасової адміністрації ООН, командування SFOR. З початку місії загоном загалом виконано більше 4800 польотів, перевезено понад 200 тонн гуманітарних вантажів [183].

Важливе місце у системі миротворчої діяльності ЗСУ займає підготовка контингентів. Забезпечення військовими кадрами ЗС України відповідно до Воєнної доктрини України реалізується через систему військової освіти, яка є складовою загальнодержавної системи освіти, покликана сприяти відтворенню кадрового потенціалу ЗС України, забезпечувати високу якість підготовки військових фахівців відповідно до сучасних вимог, зміцнювати обороноздатність держави [1].

Український науковець М. Нещадим [162] стверджує, що після розпаду СРСР на території нашої держави залишилися фрагменти колишньої системи військової освіти; існувала доволі розгалужена й розрізнена мережа військових навчальних закладів; були відсутні органи управління підготовкою військових фахівців, спроможні у стислі терміни організувати та всебічно забезпечити кадрове поповнення ЗС офіцерським складом; не існувало державних стандартів освіти і, зокрема, військової; на всіх рівнях керівництва військовою освітою не було визначеності щодо формування навчальних планів, програм, освітньо-

кваліфікаційних рівнів підготовки військових фахівців; зміст військової освіти потребував суттєвих змін і вдосконалення, оскільки в закладах переважали відомчі підходи до формування навчальних планів і програм; були фактично відсутні військові науково-дослідні установи, не існувало науково-методичних установ у галузі військової освіти; питаннями фундаментальних психолого-педагогічних досліджень навіть у вищій військовій школі займалися доволі фрагментарно.

Також на ці процеси суттєво впливали такі чинники як: відсутність аналогів створення подібних систем щодо динамічності процесу та умов як у світовій практиці, так і у країнах СНД; недостатність інформації щодо функціонування систем військової освіти у провідних країнах світу; зацікавленість у кардинальній структуризації мережі військових навчальних закладів у порівняно стислі терміни та організації підготовки військових фахівців за повним переліком спеціальностей; необхідність у комплексному підході до створення СВО; бажаність вироблення та запровадження засад підготовки військових фахівців, які відповідали б сучасним світовим тенденціям та національним інтересам; перші кроки створення СВО України відбувалися в умовах економічної та фінансової скрути [162].

У країнах заходу, зокрема у Сполучених Штатах Америки, сьогодні основними джерелами підготовки та комплектування офіцерського корпусу ЗС є [4, 64, 272]:

- військові академії;
- школи родів військ (офіцерські кандидатські школи, курси підготовки офіцерів, удосконалення, перепідготовки);
- система заочного навчання;
- набір із числа цивільних спеціалістів (інженерів, наукових працівників, лікарів, юристів, священиків);
- набір із числа офіцерів національної гвардії, інших силових структур;
- курси позавійськової підготовки резерву при цивільних ВНЗ (університетах, інститутах, коледжах);

- набір на навчання із числа ворент-офіцерів, сержантів, рядових;
- набір із резерву.

Але, навіть у ВПС США на даний час не вистачає 2 тисяч пілотів до мінімального рівня у 20 тисяч, який необхідний для пілотування широкого спектру літальних апаратів, які використовуються військовою авіацією Америки [53]. На підготовку військового пілота держава витрачає 10 років та 10 мільйонів доларів.

Взагалі ж значна кількість джерел підготовки та комплектування офіцерського складу дає змогу оперативно, динамічно та з високою якістю забезпечувати ЗС США кваліфікованими військовими фахівцями. Щороку лише офіцерський корпус Сухопутних військ США поповнюють біля 10 тис. осіб [162].

Курс України на входження до НАТО та інтеграція до європейського простору передбачають високий рівень професійної компетентності офіцерів ПС ЗС України. Отже, це стає обов'язковою умовою у контексті виконання завдань за призначенням, злагодженості військовослужбовців при виконанні миротворчих операцій та узгодженості дій при проведенні сумісних навчань з воїнами різних країн світу, а також з метою підвищення кваліфікації, обміну професійним досвідом, конкурентноздатності тощо [90].

Таким чином, проведений теоретичний аналіз засвідчив, що основна стратегія формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО повинна складатися в обґрунтуванні та розробці ефективних технологій та методик навчання курсантів, створенні оптимальних педагогічних умов у процесі їхньої наземної підготовки у ЗВО.

1.2. Особливості сучасної льотної діяльності військових пілотів під час міжнародних миротворчих операцій

На початку 2014 року Повітряні Сили розпочали виконання заходів, Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України. Разом з тим, протистояння у центрі держави та регіонах, анексія

Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, терористична діяльність диверсійних груп та радикально налаштованих сепаратистів на сході країни змусили визначити нові пріоритети військового будівництва [161]. Сьогодні в органах військового управління та військових частинах Повітряних Сил Збройних Сил України проведено ряд визначених заходів по відновленню та нарощуванню боєздатності.

Досвід застосування Повітряних Сил Збройних Сил України під час особливого періоду у першому півріччі 2014 року ліг в основу подальшого реформування Повітряних Сил Збройних Сил України [90]. Керівництвом Збройних Сил України у повному обсязі погоджено пропозиції Командування Повітряних Сил щодо проведення першочергових заходів по нарощуванню боєздатності виду Збройних Сил, які вирішувалися за рахунок підвищення бойового потенціалу Повітряних Сил Збройних Сил України з зосередженням фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів на виконанні практичних заходів щодо формування нових, оптимізації та нарощування бойових спроможностей існуючих військових частин, реорганізації системи управління військами (силами) тощо [90].

Серед головних завдань, які сьогодні успішно реалізуються у Повітряних Силах з урахуванням досвіду проведення Антитерористичної операції, є насамперед відновлення інфраструктури та перегляд місць постійної дислокації військових частин Повітряних Сил з урахуванням сучасного безпекового середовища, здійснення поступового переходу органів управління Повітряних Сил на J структуру, прийняту у країнах-членах НАТО, підвищення боєготовності та здатності частин та підрозділів Повітряних Сил до виконання завдань за призначенням, інтенсифікація підготовки Повітряних Сил до виконання завдань за призначенням, закупівля, відновлення та модернізація озброєння та військової техніки [50].

Протягом тільки 2015-2017 років Повітряні Сили отримали позитивний досвід від передових країн Європи та світу щодо реформування, розвитку та трансформації Повітряних Сил з урахуванням проведення Антитерористичної

операції в Південно-Східному регіоні держави та організаційних заходів, які відбуваються у Збройних Силах України. Удосконалили взаємодію чергових сил з протиповітряної оборони під час виконання завдань бойового чергування, зокрема під час підготовки та проведення українсько-польського тактичного навчання авіаційних підрозділів «Безпечне небо» [245].

Досягнуто визначеними силами та засобами необхідного рівня взаємосумісності та бойових можливостей відповідно до стандартів НАТО під час підготовки та проведення сертифікаційного навчання бойової тактичної групи Європейського Союзу «Коммон Челленж - 2015» та багатонаціонального навчання НАТО «Трайидент Джанкчер» [245].

Отже, на сьогодні льотна складова ПС ЗС України знаходиться на етапі становлення та вдосконалення нової організаційно-штатної структури. Однак ефективності цього процесу заважає ряд суттєвих проблем [161]:

- у військові частини надходять недостатньо нових зразків авіаційної техніки;
- втрачається мотивація молодих офіцерів через відсутність професійного зросту, кар'єрного просування по службі, старої системи управління та роботи з особовим складом;
- потребують покращення питання безпеки польотів військових літаків та вертольотів, рівень боєздатності військової авіації;
- недостатнє матеріальне забезпечення бойової підготовки заважає мати високий професійний рівень льотного складу;
- недостатня надійність авіаційної техніки через тривалий термін експлуатації, моральне і фізичне її старіння;
- незначний наліт льотних екіпажів підрозділів, що не дозволяє в повному обсязі вирішувати завдання щодо підготовки військових льотчиків;
- авіаційна техніка, що використовується у Збройних силах України, ще радянського виробництва;
- перерви у польотах призводять до певної втрати практичних навичок пілотів;

- недостатній методичний та практичний рівень командного складу у керівництві польотами, запобігання авіаційним подіям;
- недосконалий рівень підготовленості інфраструктури аеродромів, засобів забезпечення польотів, інженерних споруд.

Важливими проблемами останніх 10 років у військовій авіації України були також такі: скорочувався парк машин, навчальна база практично не оновлювалася, украй малі були надходження нової техніки, кількість льотних годин була недостатньою, продовжувався відтік кадрів із ЗВО та пілотів із військових частин [90].

На озброєнні Повітряних Сил сьогодні знаходяться літаки МіГ-29, Су-27, Су-25, Су-24, Су-24МР, Л-39, Іл-76, Ан-26, Ан-24, Ан-30, Ту-134, вертольоти Мі-8, Мі-9 тощо [161].

Підготовка фахівців для Повітряних Сил здійснюється в одному з провідних навчальних закладів Збройних Сил України - Харківському Національному університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Дослідженнями [57, 61, 82, 121, 142, 144, 148] встановлено, що діяльність військових пілотів відноситься до високоінтелектуальної діяльності, пов'язаної із граничною напругою розумових процесів на тлі впливу цілого комплексу негативних факторів середовища (вестибулярні розлади, складність просторового орієнтування, ліміт і дефіцит часу при прийнятті й реалізації рішення, висока відповідальність за виконання польотного завдання), що вимагає специфічної професійної підготовки.

Дослідженнями [107, 110, 111, 257] також встановлено, що висока відповідальність за результат викликає нервово-психічну напругу, яка супроводжується частішанням подиху, пульсу, підвищенням кров'яного тиску і іншими проявами.

Висока нервово-емоційна напруга у пілотів викликає ураження серцево-судинної системи, призводить до нервово-психічних захворювань, що виводить із ладу пілотів вже до віку 35 років. Результати досліджень свідчать [58, 145], що 65 % обстежених пілотів мають діагнози захворювань, з них 20% - це серцево-

судинні захворювання, 24% - шлункові, нервово-психічні захворювання. Щорічно більше 40% звільнених за станом здоров'я становлять пілоти молодше 40 років.

В цьому аспекті науковцем А. Швець проведено оцінку впливу комплексу чинників трудового середовища (емоційного та інформаційного компонентів напруженості праці, важкості праці, параметрів клімату, мікроклімату, а також умов побуту) на вертольотчиків українського миротворчого контингенту в Ліберії [257]. Під час дослідження ним виявлено факторну структуру професійно важливих якостей вертольотчиків українського миротворчого контингенту за комплексом психофізіологічних, психологічних та соціально-психологічних показників; виділено інтегральні фактори, які оцінюють ефективність діяльності вертольотчиків у складі українського миротворчого контингенту. Так, на його думку, за показниками шкідливості та небезпечності праця вертольотчиків-миротворців належить до класу 3.3, за показниками напруженості до класу 3.3, за показниками важкості до класу 2, за показниками мікроклімату - до класу 3.2. [257]. З такими його оцінками ми погоджуємося, однак можемо зазначити, що поперед усе ненадійність пілота виявляється у виникненні помилок в його діях.

Науковець Н. Арсенєва, що досліджувала особливості праці військових льотчиків під час польотів у МПП, стверджує, що в основі помилок пілотів, авіаційних подій лежить недостатня професійна надійність, що часто проявляється у недостатній професійній компетентності, порушенні норм безпеки польотів у міжнародному повітряному просторі (рис. 1.1) [8].

Отже, можемо констатувати, що *основу професійно-комунікативної надійності військового пілота*, що виконує завдання ММО, становлять спеціальні теоретичні знання, навички та вміння щодо дотримання норм та правил безпеки польотів, лінгвістичні знання та вміння щодо взаємодії, здійснення польотів на міжнародних повітряних трасах, ПВЯ.

Цілі, завдання та принципи підготовки миротворчих контингентів визначають зміст та пріоритетні напрями підготовки військових пілотів. Український науковець В. Хацановський наголошує, що військовослужбовець як миротворець повинен мати такі *професійно-важливі показники* [250]:

позитивний результат медичного, військово-професійного і психологічного відбору;

високий рівень фізичної підготовленості;

достатній рівень військово-професійної підготовленості;

готовність до ММО, що забезпечує оптимальне розв'язання ним миротворчих завдань у складі МК (додаток А).

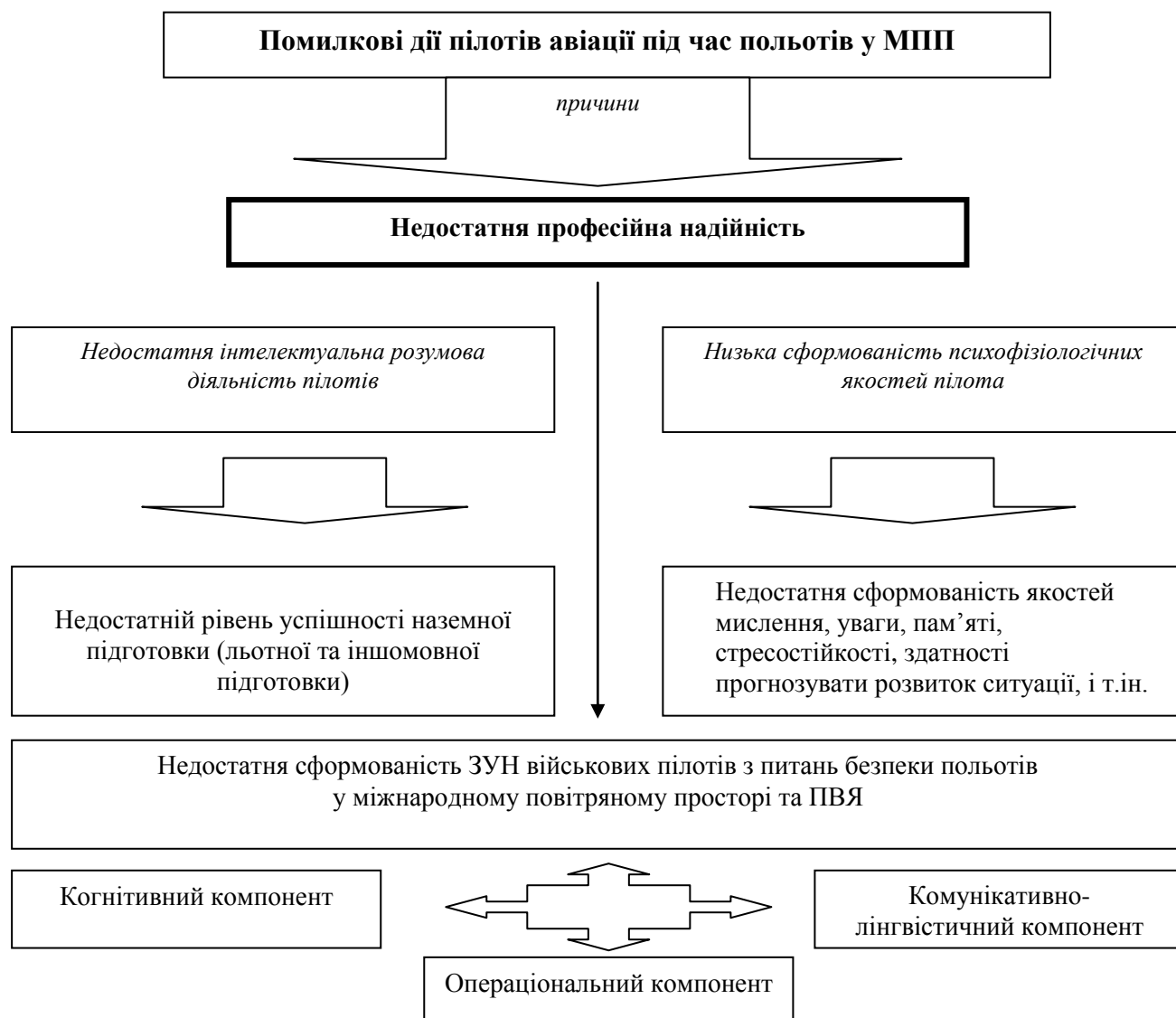

Рис. 1.1. Причини помилкових дій пілотів військової авіації під час польотів у МПП

Аналіз основних функцій діяльності військових пілотів під час ММО, які залежать від характеру спілкування та взаємодії, дозволив визначити, що для виконання миротворчих завдань сьогодні військовий пілот зобов'язаний *знати*: мету, завдання миротворчих заходів; основні положення керівних документів, що

регламентують миротворчу діяльність і правила поведінки українських воїнів у процесі здійснення ММО; тактичні прийоми та способи виконання миротворчих завдань у повітрі; порядок застосування зброї; особливості воєнно-політичної обстановки, географічного положення і кліматичних умов регіону, звичаї та релігію народів країни, в якій здійснюються ММО; основи воєнного законодавства та міжнародного гуманітарного права; офіційну робочу мову, що вживається, та комунікативні стилі спілкування з іноземними партнерами; основні стандартні оперативні процедури ООН/НАТО.

Уміти: користуватися технічними засобами зв'язку; дотримуватися правил безпеки польотів у МПП; налагоджувати комунікативні зв'язки та здійснювати міжособистісну взаємодію за допомогою іноземної мови; майстерно володіти індивідуальним озброєнням; відпрацьовувати документи планування, облікові та звітні документи за стандартними оперативними процедурами ООН/НАТО; надавати першу медичну допомогу; розпізнавати системи озброєння і техніки, що використовуються формуваннями конфліктуючих сторін і миротворчими силами інших держав у районі ММО; спільно виконувати роботу щодо обслуговування озброєння та авіаційної техніки та ін.

Аналіз ММО, проведений на основі вивчення досвіду застосування підрозділів ЗС України, показав, що до основних завдань належатиме [250]: надання допомоги місцевому населенню в облаштуванні території, знешкодженні вибухонебезпечних об'єктів, шкідливих для здоров'я матеріалів, рекультивациі ґрунтів у районах воєнних конфліктів; боротьба з терористичними угрупованнями на території конфлікту; ліквідація злочинних угруповань у районі воєнного конфлікту; ліквідація ЗМУ (хімічної, біологічної) на територіях держав-учасниць конфлікту та підприємств по її виробництву; припинення незаконної торгівлі зброєю в районі воєнного конфлікту; моніторинг визначення рівня воєнного потенціалу конфліктуючих сторін і тенденцій деескалації конфліктогенної ситуації в районі конфлікту.

Отже, аналіз компетенцій військових пілотів в якості миротворців і характер миротворчих завдань дав можливість визначити зміст їх підготовки у ЗВО, який

має включати такі складові:

– військово-професійну, яка формує у них військово-професійну компетентність; льотну компетентність з питань безпеки польотів у МПП;

– суб'єктну – готовність військового пілота як представника ЗС України до участі у ММО, який виступає представником народу України в очах світової спільноти, вносить безцінний вклад у підвищення позитивного іміджу та авторитету України у світі;

– комунікативну та іншомовну, військовий пілот має успішно взаємодіяти з наземними службами, персоналом місії, колегами, досконало володіти іноземними мовами: сьогодні англійська – мова міжнародних переговорів та польотів у МПП;

– країнознавчу – компетентність, яка суттєво впливає на орієнтування військових пілотів в умовах складних миротворчих завдань та географічних умов місцевості.

Ми погоджуємося з українськими військовими науковцями В. Ягуповим, В. Хацановським, що *“зміст підготовки миротворчих контингентів”* – це система військово-професійних, правових, країнознавчих, іншомовних та інших фахових теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, оволодіння якими забезпечує формування в українських воїнів основних видів компетентності та готовності до участі в ММО, формування професійно важливих якостей, особистісну та миротворчу підготовку до успішного вирішення миротворчих завдань як суб'єкта миротворчої діяльності [249]. Однак прагнемо уточнити, що зміст підготовки військових пілотів до виконання завдань у складі миротворчих контингентів включає специфічні новоутворення. Так, окрім військово-професійного, особистісного і психологічного розвитку постають серйозні питання безпеки польотів у МПП через іншомовну складову їх організації та забезпечення. Вони конкретизуються за такими основними напрямками як:

– тактична (тактико-спеціальна) підготовка, яка формує основи військово-професійного мислення миротворця, забезпечує формування і розвиток основних військово-професійних навичок і вмінь;

- льотна підготовка, яка формує майстерність керування літаком та застосування його систем та обладнання як в звичайних умовах польоту, так і в нестандартних ситуаціях;

- підготовка з безпеки польотів, що включає усі компоненти організації та забезпечення умов безаварійної експлуатації та проведення польотів під час ММО;

- миротворча підготовка, яка спрямована на основні цілі, завдання, функції, засоби та методи ММО, яка включає основи вогневої майстерності; застосування різних видів бойової техніки та правильну її експлуатацію;

- іншомовна підготовка, що включає вивчення англійської мови як мови спілкування під час виконання ММО (аудіювання, говоріння, письмо, мовлення).

- правова підготовка, що включає доведення законів та директив, що регламентують проведення миротворчої місії, спрямована на доведення прав і пільг воїнів і членів їх сімей; доведення законів та правових актів щодо відповідальності за скоєння правопорушень, норм міжнародного гуманітарного права; правил та особливостей щодо застосування воєнної сили, ведення бойових дій, знання основних прав людини.

- психологічна підготовка, що покликана формувати психологічну готовність до дій в екстремальних умовах та емоційну стійкість пілотів.

Аналіз цілей, завдань, принципів і змісту підготовки миротворчих контингентів у ЗС України, де виконують свої завдання військові пілоти, з'ясування основних видів підготовки доводить, що ця педагогічна проблема є складною та комплексною, і сьогодні потребує актуального вирішення [62].

У зв'язку з цим ми наголошуємо на необхідності проектування та побудови моделі системи підготовки майбутніх військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України, основними складовими якої мають бути:

- цілі підготовки військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України;

- завдання підготовки військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України;

- зміст підготовки військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України;
- методика підготовки військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України;
- методика оцінювання комунікативної готовності військових пілотів для миротворчих контингентів у ЗС України;
- методичне забезпечення процесу їх підготовки (рис. 1.2-1.3) [260].

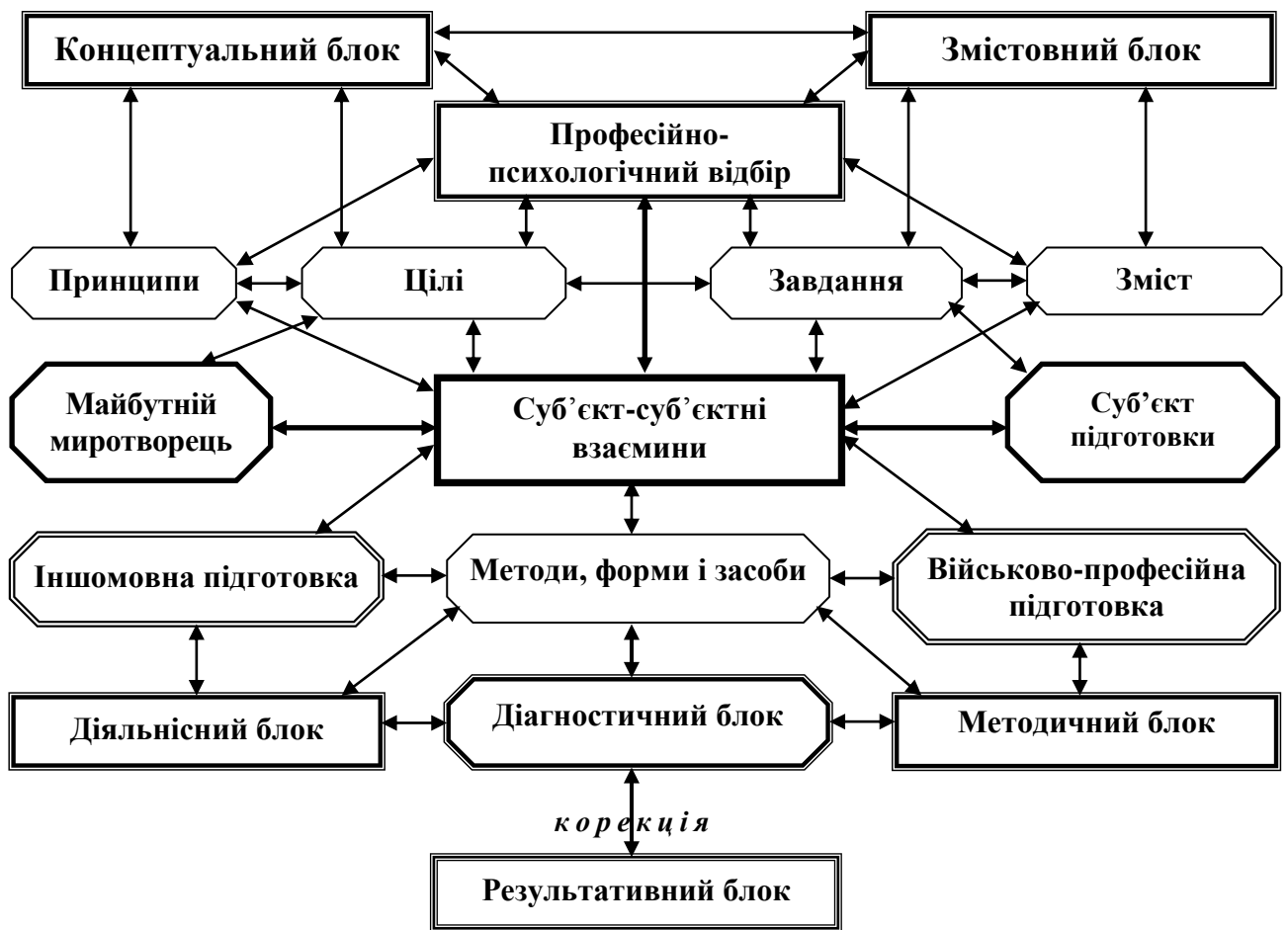

Рис. 1.2. Традиційна модель методичної системи підготовки миротворчих контингентів у Збройних силах України

Аналіз професіограми військових пілотів, наукових джерел та досліджень [56, 59, 61] дозволив визначити такі цільові функції їх професійної діяльності: бойова, військово-професійна, управлінська, операційно-технологічна, методична, психолого-педагогічна тощо.

На основі аналізу праць військових науковців (О. Керницький,

П. Онпченко, Д. Синенко, В. Ягупов та ін.) зазначимо, що до структури професійної діяльності військового пілота потрібно включити такі компоненти: діагностичний, орієнтовно-прогностичний, конструктивно-проектувальний, організаційний, практично-реалізаційний, комунікативно-стимулюючий, аналітично-оціночний, дослідницько-творчий [95, 167, 231, 260].

Рис. 1.3. Основні складові системи підготовки військових пілотів до ММО

Аналізуючи діяльність та обов'язки військових пілотів, які викладені в керівних документах, враховуючи результати досліджень науковців (Д. Гандер, О. Керницький, В. Юсов, В. Ягупов та ін.) [58, 96, 259, 262] ми дійшли висновку, що *змістом* цих компонентів щодо забезпечення ММО є:

1. Діагностичний компонент – оцінювання метеоумов та орнітологічних обставин у районі аеродрому й на маршруті польоту на МПП, визначення особливостей польотного завдання та керівництва польотами, розроблення

конкретних заходів безпеки польотів з урахуванням рівня підготовленості членів екіпажу; вивчення особистісних та індивідуально-психічних властивостей членів екіпажу, що вилітає на МПП.

2. Прогностичний компонент – визначення конкретних цілей, змісту та особливостей діяльності; прогнозування нештатних польотних ситуацій на МПП; прогнозування нештатних ситуацій польоту під час ММО.

3. Конструктивно-проектувальний компонент – моделювання процесу професійної підготовки пілотів, вдосконалення льотного навчання, безаварійної експлуатації техніки у ММО; проектування заходів безпеки при виконанні завдань; проектування діяльності членів екіпажу тощо.

4. Організаційний компонент – визначення шляхів та реалізації завдань ММО, досягнення ефективного результату, високий рівень безпеки польотів на МПП.

5. Практично-реалізаційний компонент – діяльність щодо виконання заходів ММО, які узгоджені за часом і місцем із підготовкою й проведенням польотів; дотримання безпеки польотів під час польотів у будь-яких умовах.

6. Комунікативно-стимулюючий компонент – організація цілеспрямованого впливу командира екіпажу на психіку екіпажу як у процесі професійної підготовки, так і польотів у МПП.

7. Аналітично-оціночний компонент – аналіз дій підлеглих та екіпажів, виявлення помилок та недоліків, порівняння отриманих результатів, своєчасне визначення конкретних результатів ММО.

8. Креативний компонент – пошук та проектування нових методів, засобів, механізмів творчого розв'язання завдань ММО.

Аналіз стану безпеки польотів у ПС ЗСУ за період з 2007 по 2017 роки засвідчив, що 42 % інцидентів відбулися через порушення безпеки польотів та недостатньої професійно-комунікативної підготовки пілотів, наявності малої кількості нальоту. До того ж праця військових пілотів має ряд як загальних рис, так і часткових особливостей, що відрізняють їх від праці пілотів цивільної авіації. Серед загальних можна виділити такі [90, 97, 167, 187, 188, 209]:

1. Висока нервово-емоційна напруга – найбільш виражена та загальна особливість праці пілотів. Прояв стресу в ускладнених умовах залежить як від розвиненості їх професійно важливих і індивідуально-психологічних особливостей, так і конкретної ситуації, що виникає в польоті.

2. Незвичне просторове орієнтування - порушення якого є причиною до 30% важких льотних подій. Її здійснення при відсутності візуального спостереження за наземними орієнтирами являє собою винятково складну для пілота аналітико-синтетичну діяльність.

3. Примусово нав'язаний темп роботи, а на окремих її етапах і при ускладненні виникає дефіцит часу. Це викликає передчасне стомлення пілотів й може привести до помилкових дій та рішень.

4. Дефіцит часу. При виникненні аварійної ситуації саме він часто сприяє прийняттю пілотами помилкових рішень.

5. Наявність особливих професійних умов діяльності. А це такі: знижений атмосферний тиск і парціальний тиск кисню у вдихуваному повітрі; шум, вібрація й прискорення при виконанні різних маневрів; наявність токсичних речовин у повітрі пілотської кабіни; мінливість рельєфу місцевості й кліматичних зон, наявність засобів ураження та зброї на борту літака.

6. Перевага розумової праці й майже повна відсутність фізичної, наявність гіподинамії.

Малорухомість і стрес є основними факторами ризику в розвитку у пілотів військової авіації психосоматичних хвороб, таких як гіпертонічна хвороба, виразкова хвороба шлунка й дванадцятипалої кишки, атеросклероз, порушення ритму серця [95].

Важливого значення в авіації набуває проблема помилок пілотів. Так, дослідження авіаційних подій і передумов до них показали, що до 80% усіх подій відбувається з таких причин [146, 189]:

- неправильне ухвалення рішення екіпажем літака в очікуваних умовах і критичних ситуаціях і при відмовах авіаційної техніки в польоті;
- неправильне виконання професійних дій членами екіпажа в умовах ліміту

й дефіциту часу;

- вплив стрес-факторів польоту;
- невміння правильно й точно передавати командиріві конкретизовану й адресну інформацію для ухвалення рішення, пов'язану із забезпеченням польоту;
- надлишок або нестача інформації.

Американські психологи П. Фіттау й Р. Джонс виділяють шість основних категорій помилок льотного складу [144]:

1. Помилки підміни (замість необхідної дії виконується інша).
2. Помилки в здійсненні керуючих дій (помилки через занадто повільне або занадто швидкі дії, помилки внаслідок порушення необхідної послідовності дій).
3. Помилки пам'яті: забування виконання необхідних дій і здійснення необхідних перевірок у потрібний час.
4. Помилки переплутування положень органів керування ПС.
5. Помилки недостатньої уваги.
6. Помилки від нездатності виконати необхідні дії через сильну розгубленість.

Авіаційна психологія сьогодні помилки льотчика поділяє на випадкові й закономірні [59]. Помилки, які може допустити кожний професійно придатний і підготовлений льотчик при виконанні не тільки складних, але й найпростіших, освоєних дій, прийнято називати випадковими. Закономірними помилками вважаються такі незадовільні дії пілота, при аналізі яких можна виділити причини їхнього виникнення.

Інженерна психологія помилки пілотів розподіляє на сенсорні, логічні й моторні [69]. Так, сенсорна помилка – це неправильне сприйняття льотчиком інформації й формування в його свідомості перцептивної моделі поточного стану системи «пілот – ПС».

Логічні помилки формують у пілота такий зміст й послідовність дій, що не забезпечують усунення відхилень, або лише формують невірне рішення про послідовність дій у конкретній ситуації польоту [135, 148, 176, 201]. Моторні помилки – це невірні рухові дії пілота при пілотуванні ПС і експлуатації його

технічних систем.

Аналіз структури діяльності льотчика в польоті показує, що повинні кваліфікуватися як помилки [45, 82]:

1) сенсорні дії, якщо допущені: пропуск льотчиком значимих сигналів або допущена затримка їхнього сприйняття; неправильний відлік або не зняття показань із приладів; невизначення відстані до землі під час посадки.

2) логічні дії, якщо мали місце: подовження етапу ухвалення рішення; відсутність якого-небудь рішення або бездіяльність; формування алгоритму дій, невідповідного положенню ПС;

3) моторні дії, якщо виявлені: відсутність або затримка рухової реакції; випереджальна дія; порушення послідовності дій; переплутування напрямку дій; підміна дій (замість однієї дії виконується інше); некоординована за швидкістю, напрямку й зусиллям складна дія.

Для проведення аналізу передумов, що можуть спровокувати помилкові дії та рішення військових пілотів, нами було визначено основні недоліки у підготовці майбутніх військових пілотів до ММО, для чого було залучено експертів (15 осіб) (табл. 1.1).

Таким чином, аналіз керівних документів, наукових досліджень та праць з проблем миротворчої діяльності, сучасного стану розробки цієї проблеми, визначення аспектів військово-професійної діяльності військових пілотів, дозволило виокремити наступні особливості їх участі у ММО [64, 229]:

- непередбачуваність умов і ситуацій, географічних та метеорологічних обставин;
- складність завдань та їх комплексний військово-професійний, правовий та гуманітарний характер;
- поєднання формалізованого та неформалізованого типів комунікації з іноземними партнерами миротворчого контингенту;
- специфічна субкультура мовлення та невербальної поведінки під час взаємодії з іноземними партнерами, персоналом місії, наземними службами,
- залежність результату від спільної колективної роботи;

- виняткова важливість знань міжнародних документів з організації польотів та дотримання норм безпеки польотів у МПП;
- необхідність швидкого реагування на зміну умов виконання завдань ММО;
- важливість однозначного сприймання та тлумачення команд під час польотів.

Таблиця 1.1

**Основні недоліки у підготовці майбутніх
військових пілотів до ММО**

№	Недоліки	Відсоток
1.	Недостатнє врахування міжнародного досвіду українськими військовими пілотами	76%
2	Недостатня теоретична підготовка з питань безпеки польотів	72%
3	Слабке врахування географічних особливостей місцевості	70%
4	Недостатні знання, навички спілкування з іноземними колегами, персоналом місії, наземними службами	68%
5	Інтелектуальне перевантаження змістом навчальних програм	65%
6	Недостатні знання нормативних документів ІКАО	50%
7	Недостатня підготовка щодо профілактики та розв'язання конфліктів в екіпажі	48%
8	Недостатні вміння визначати експлуатаційні можливості вертольотів	38%
9	Емоційно-психічне перевантаження тренуваннями на тренажерах	24%
10	Недостатнє врахування під час підготовки дрібних непомічених або неврахованих факторів ситуації ММО	16%
11	Фізичне перевантаження тренуваннями	14%

Отже, можемо зазначити, що Україна після 2014 року набрала дуже високий темп розвитку міжнародного співробітництва у різних галузях, у тому числі й у військовій. Вже сьогодні керівники військового відомства та військові учені заявляють, що якщо курсант у ході навчання у ЗВО попередньо не буде залучений

у сферу міжнародних проектів та співробітництва, то це істотно буде заважати його кар'єрі та професійній самореалізації, буде заважати застосувати свої знання та вміння в умовах міжнародної партнерської взаємодії під час ММО [8]. Тому, до нових аспектів, які відрізняють сучасний етап і перспективи участі українських авіаторів у місіях під час виконання ММО, можемо віднести:

- затребуваність державних заходів щодо підвищення престижу військової служби та іміджу миротворця в українському суспільстві;
- необхідність зосередження військово-професійної підготовки льотного складу на формуванні основних видів компетентностей миротворця;
- необхідність цілеспрямованого формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час МПП, поглибленої та цілеспрямованої іншомовної підготовки майбутніх миротворців;
- збільшення значення поліпшення фінансування процесу підготовки миротворців, в першу чергу процесу льотної підготовки;
- необхідність перебудови військово-професійної підготовки майбутніх миротворців льотного складу за кращими зарубіжними зразками;
- потребу в ранній професіоналізації військово-професійної підготовки майбутніх миротворців льотного складу з урахуванням їх миротворчих функцій під час ММО;
- необхідність побудови сучасної навчально-матеріальної бази військово-професійної підготовки миротворчих підрозділів, навчальних майданчиків для армійської авіації;
- велику потребу у створенні навчально-інформаційної бази та методичного забезпечення для професійної підготовки військових льотчиків для виконання ММО у складі миротворчих підрозділів;
- важливість врахування загальнолюдських та військових цінностей майбутніх миротворців льотного складу;
- набуття особливого значення використання ритуалів та традицій українських воїнів під час військово-професійної підготовки.

1.3. Сутність і структура комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій

Виконання збройними силами та силовими структурами своїх функцій в першу чергу залежить від професійної підготовленості їх керівників: генералів та офіцерів [162, 261]. Слово “офіцер” потрактовується як особа командного (начальницького) складу [162]. Офіцерський склад сьогодні – це законодавчо встановлена категорія осіб України, що мають військову та військово-спеціальну освіту й персонально присвоєні офіцерські звання від молодшого лейтенанта до генерала армії України. Офіцерський склад відповідає за бойову підготовку, виконує завдання щодо навчання та виховання воїнів, а також щодо керівництва військовими формуваннями в мирний та воєнний час [124].

В аспекті нашого дослідження суттєвий інтерес являє собою саме проблема професійної підготовленості офіцерів-льотчиків, яка завжди була найбільш складною та актуальною для армій усіх країн [167]. Сьогодні в частинах та підрозділах ПС ЗСУ – офіцери – це головна складова людського потенціалу. А військові пілоти – це основа льотного складу та успіху дій військової авіації. Тому до них висувуються високі вимоги як до особистостей, керівників, операторів, що застосовують високотехнологічне авіаційне обладнання та зброєю [96].

Агресія Росії вимагає широкомасштабного реформування ЗСУ, створення нового високотехнологічного виду Збройних Сил – Повітряних Сил, що також потребує нових підходів до підготовки офіцерського складу військової авіації, який буде здатний застосувати нове озброєння та техніку. Тому пошук сучасних форм і методів підготовки курсантів, які повно відображають складність і специфіку льотної праці, стає важливим завданням професійної освіти України.

На сьогоднішній день військово-педагогічна наука України має певні розробки. За останні 15 років проведені дисертаційні дослідження з визначення компонентів педагогічної культури майбутніх офіцерів (С. Капітанець, В. Маслов, В. Гриньков, В. Чабаненко, Ю. Кудінов), вивчення мотивації до професійної діяльності (Г. Гребенюк, Л. Дунець), проблем адаптації курсантів до навчальної і

професійної діяльності (С. Казьмірчук, С. Шумовецька), удосконалення організаційних методів і форм навчання майбутніх офіцерів та його оцінювання (Г. Васильєв, Ю. Сердюк, І. Томків, І. Хорєв); педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів до управлінської діяльності (І. Радванський, О. Торічний); оцінювання ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів та їх готовності до професійної діяльності (С. Кубицький).

Проведено достатньо досліджень з проблем професійної підготовки пілотів, диспетчерів, інженерів цивільної авіації (Г. Лещенко, О. Москаленко, Т. Плачинда), тренажерної підготовки курсантів льотних училищ (М. Сідоров), тренажерної підготовки пілотів (Н. Єпіхіна), взаємодії в екіпажах ЦА (А. Дранко), підготовки інструкторів (П. Онипченко).

Однак праць, які б торкалися психолого-педагогічних проблем підготовки майбутніх військових пілотів взагалі та формування їх готовності до комунікативної взаємодії під час ММО, зокрема, нами знайдено обмаль. На нашу думку, це обумовлено, *по-перше*, специфічністю проблематики дослідження ММО, *по-друге*, особливістю професійної підготовки майбутніх військових пілотів серед інших видів військ, *по-третє*, недостатньою увагою з боку держави та органів військового управління останні 15 років до розвитку військової авіації в Україні та її застосування.

Недостатня розробленість цієї проблеми у наукових дослідженнях вмотивували нас звернутися до розгляду сутності і структури комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО й діагностування її стану.

Науковці зазначають, що готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований вияв особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, ЗНУ й настанови. Вона досягається в ході професійної та морально-психологічної підготовки, є результатом всебічного особистісного і професійного розвитку людини з урахуванням вимог, обумовлених особливостями конкретної діяльності, професії [14, 86, 123, 132, 133, 150].

У працях з авіаційної психології та педагогіки (Д. Гандер, П. Корчемний, Р. Макаров та ін.), інженерної (О. Конопкін, Л. Нерсесян, В. Пушкін) і військової психології (М. Дьяченко, Л. Кандибович, О. Макаревич, В. Ягупов), психології спорту (Б. Вяткін, О. Ганюшкін, Л. Грімак); працях про сучасне виробництво (В. Моляко, С. Равикович, М. Смульсон); сільське господарство (О. Мороз); медичну діяльність (І. Вітенко, В. Ораховський, Л. Супрун) готовність людини до виконання діяльності визначається як первинна, фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності.

Поняття «готовність» у психологічній літературі науковцями обґрунтовується як наявність здібностей (С. Рубінштейн [206]), утворення особистості (В. Ягупов [261]), у педагогічній літературі – інтегральне утворення та синтез якостей особистості (О. Керницький [96]) та ін.

Це поняття також є об'єктом і предметом багатьох дисертаційних досліджень вітчизняних науковців. Зокрема ними досліджено такі види готовності: управлінська (О. Бойко [31]); психологічна (В. Моляко [156]); морально-психологічна (Л. Кондрашова [115]) та ін.

У цих роботах розглядаються як окремі проблемні питання, що стосуються специфіки готовності до окремих професій, так і комплексні проблеми готовності випускників ЗВО та фахівців.

Важливою умовою формування готовності до праці є наявність відповідних якостей, і в першу чергу схильностей та здібностей особистості до майбутньої професійної діяльності [5, 163, 196, 197, 199, 234]. Вона розвивається на основі засвоєння загальних і професійних знань, формування вмінь та навичок, удосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості.

Розглянемо основні наукові підходи щодо визначення проблеми готовності. Загалом можна виділити два основних підходи у вивченні цієї проблеми.

Перший підхід широко використовується в роботах, присвячених вивченню готовності до педагогічної діяльності у процесі підготовки майбутніх педагогів: готовність в них розглядається як складне утворення, що включає в себе когнітивний, мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти, як сукупність

ЗНУ, професійно значущих якостей особистості, якими повинен володіти випускник ЗВО для успішної адаптації до діяльності [95, 198].

Науковці М. Дьяченко та Л. Кандибович, що вивчали особливості військової діяльності, включають у структуру готовності до діяльності такі складові:

1) позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності, адекватні до них риси характеру, здібності, темперамент і мотиви;

2) необхідні професійні ЗНУ;

3) стійкі професійно важливі особливості психічних процесів: сприймання, мислення; емоційні та вольові процеси [77].

К. Дурай-Новакова в структурі професійної готовності як цілісного явища розрізняє мотиваційний, орієнтаційно-пізнавально-оціночний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий і настановчо-поведінковий компоненти [76].

Представники другого підходу визначають готовність як функціональний стан, що забезпечує високий рівень успішності діяльності (М. Левітов, Л. Нерсесян, Ф. Генев та ін.). Ці науковці стверджують, що стан готовності першою чергою зумовлюється стійкими індивідуально-психічними особливостями особистості, які не являють собою перенесення якостей і станів у нову ситуацію, а представляють лише їх актуалізацію.

У дослідженнях В. Пономаренка особлива увага надана готовності як активно-діючому стану особистості, який відображає зміст поставленого завдання та умови його виконання. До цього стану входять мотиваційний, орієнтовний, операційний, вольовий та оціночний компоненти [191, 192].

Науковець Т. Бугеря визначає готовність як стан людини, що може бути довготривалим або короткочасним, та часто залежить від індивідуальних особливостей, типу вищої нервової діяльності людини, від умов, за яких відбувається діяльність людини [35].

В сучасній педагогіці проводилися дослідження готовності до льотної діяльності (В. Маріщук, Є. Плетницький, В. Пономаренко), до спортивної діяльності (А. Пуні, Ф. Генев), до військової діяльності (О. Бойко, М. Дьяченко,

Є. Осіпенков), до діяльності людини-оператора (Є. Мілерян, Л. Нерсесян, В. Пушкін), до діяльності музиканта (Н. Андрієвська, Л. Бочкарьов).

Так, С. Ковальов вважав, що формування психологічної готовності до праці означає не що інше, як утворення тих необхідних суб'єктивних умов чи властивостей особистості, що забезпечують її можливість свідомо й добросовісно, із знанням справи працювати в колективі чи для колективу [102].

П. Горностай вважає, що психологічна готовність особистості до професійної діяльності – це цілеспрямований вияв особистості, що включає систему професійних ЗНУ, потреб, мотивів, психологічних якостей, настанов і станів особистості, яка дозволяє успішно включитися в професійну діяльність і виконувати її оптимальним для даної діяльності і конкретної особистості чином [68].

Психологічна готовність, на думку Л. Матохнюк – це стан, що визначається базовими (характерологічними) і програмованими (мотиваційними та інтелектуальними) властивостями особистості й проявляється в позитивному ставленні до професії та у сформованій професійній самосвідомості прикордонника [150].

Частина авторів розглядають готовність до професійної діяльності на особистісному тлі, а інші – на функціональному. Науковець О. Макаревич слушно відмічає, що готовність до праці – це поєднання багатьох і дуже різноманітних взаємопов'язаних рис [143].

Окремі дослідження готовності до професійної діяльності спрямовані на виявлення певних ПВЯ і здібностей особистості, в яких дослідники виділяють такі характеристики:

- усвідомлення особистістю суспільної значущості праці, потреба в праці (О. Мороз, О. Ковальов);
- позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності (М. Дьяченко, Л. Кандибович);
- потреба в певній спеціальній діяльності, інтерес і схильність до діяльності, усвідомлена мотивація особистості й внутрішнє прийняття вимог професії

(М. Левченко, С. Крягжде, Г. Щукіна);

- мотиваційно-сміслову сторону діяльності (В. Маріщук, А. Орлов).

Під суб'єктивними ПВЯ розуміють адекватні вимоги діяльності, здібності, необхідні ЗНУ (М. Дьяченко, Л. Кандибович, Д. Ніколенко, П. Чамата), операційно-технічний бік готовності до діяльності (А. Орлов), ступінь оволодіння вміннями та якість знань (Т. Садчікова), а під індивідуальними професійно важливими особливостями – функціональний стан (А. Орлов), стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційні й вольові процеси (М. Дьяченко, Л. Кандибович), товариськість, як характеристику психодинамічного рівня індивідуальності (А. Щебетенко).

У дослідженні готовності до професійної діяльності окремі автори звертають увагу на аналіз професійної спрямованості як ведучого компоненту [123, 241, 244, 258, **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 271, 272].

Військові психологи (Д. Гандер, Б. Покровський, В. Пономаренко та Д. Шпаченко) виділяють два види індивідуальної готовності [57]:

готовність, яка має загальний, тривалий характер і базується на ідейних переконаннях, спрямованості особистості, знаннях, досвіді, здібностях, ПВЯ;

готовність тимчасового характеру, тобто готовність у даний момент до конкретного етапу діяльності.

Суттєвим аспектом індивідуальної готовності вони вважають готовність льотчика до дій в аварійних ситуаціях [58, 59].

У дисертаційних дослідженнях у військовій та правоохоронній сферах останніх років (С. Кубіцький, І. Платонов та ін.) теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структуру готовності особистості до окремих видів діяльності в умовах ЗСУ, ДПСУ та МВС [18, 153, 173, 185, 238, 254]. Думка дослідників тут збігається, що така готовність забезпечується в процесі отримання освіти й виховання у ЗВО за профілем підготовки.

Український науковець С. Кубіцький стверджує, що готовність – це спрямованість особистості, яка передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, ЗНУ, установки на

певне поводження в незвичайних умовах. Вона є результатом усебічного розвитку особистості у ВВНЗ з урахуванням вимог, що зумовлюються особливостями фаху, а також істотною передумовою її цілеспрямованої діяльності. До структури професійної готовності майбутнього офіцера до діяльності ним включено такі чотири компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, практичний та оцінний [124].

І. Платонов розглядає військову службу у внутрішніх військах як специфічний суспільно значущий вид діяльності, який охоплює навчальну й службово-бойову діяльність. У структурі такої готовності фахівця до неї він виділяє мотиваційний, загально професійний та емоційно-вольовий компоненти [185]. На його думку, розширення змісту та форми проведення занять із загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, врахування інтересу курсантів до самостійного здобуття знань, навчання способам і прийомам психічної регуляції суттєво сприяє формуванню їх психологічної готовності до професійної діяльності у МВС.

За О. Асмоловим, смислова настанова актуалізується мотивом діяльності і являє собою форму вираженого особистісного смислу у вигляді готовності до виконання, певним чином, спрямованої діяльності. Цільова настанова – готовність суб'єкта здійснювати те, що відповідає меті, яка перед ним стоїть і виникає після прийняття відповідного рішення. Операційна настанова – готовність до здійснення певної дії, яка виникає у процесі вирішення завдання на основі врахування умов наявної ситуації та передбачення цих умов, що спирається на досвід поведінки у тотожній ситуації [9].

Насьогодні у науковій літературі висвітлені різні аспекти проблеми готовності до діяльності. Однак багато питань залишаються недостатньо дослідженими, які можна об'єднати в такі проблемні групи:

- 1) недостатньо розроблений концептуальний апарат: до сих пір виникають труднощі з співвідношенням понять “професійна підготовленість”, “готовність випускника ЗВО до діяльності”, “професійна готовність” та ін.; відсутні системні дослідження даної проблеми;

2) не чітко визначені складові готовності до різних видів діяльності та не зовсім з'ясовано зв'язки між різними видами готовності;

3) недостатньо вивчена специфіка готовності до багатьох видів професійної військової діяльності, зокрема до діяльності військових пілотів ЗСУ;

4) залишається невирішеною проблема діагностики готовності взагалі та окремих її компонентів стосовно миротворчої діяльності.

Безумовно, професіоналізм військового пілота повинен визначатися через таку важливу його характеристику як готовність до льотної діяльності. А у наукових працях, в основному, розглядаються аспекти побудови системи їх підготовки та морально-психологічного забезпечення цього процесу у ЗВО.

Для ґрунтовного вивчення визначених проблем нами було проведено професіографічний аналіз професійної діяльності військового пілота під час ММО, де ми виходили з таких концептуальних положень [8, 10, 31]:

– суб'єктно-діяльнісний підхід, який системно об'єднує готовність до реалізації миротворчих функцій миротворчій діяльності, та суб'єктну готовність до миротворчої діяльності;

– особистісний підхід: вимоги діяльності, її характеристики та умови виконання опосередковано співвідносяться з соціально-психологічними якостями особистості та втілюються в моделі особистості спеціаліста;

– діяльнісний підхід, що зумовлений вимогами технології і структури виробництва та суспільства, як певна форма, що є необхідною для функціонування суспільних систем;

– концепція компетентності, що передбачає перехід від класичного розуміння розвитку людських ресурсів до концепції компетентності людини [25];

– соціально-професійний підхід: соціокультурна, професійна та творча групи якостей спеціаліста, що є базовими в моделі спеціаліста, які характеризують його професійну культуру, спроможність особистості спеціаліста до життєдіяльності в сучасному соціумі.

Філософський і соціально-педагогічний сенс компетентності у своїх наукових працях досліджують І. Зязюн, Н. Ничкало, Т. Сущенко, О. Цокур,

В. Ягупов та інші науковці. І. Зязюн визначав компетентність як екзистенційну властивість людини, продукт власної життєтворчої активності індивіда. На його думку, ця властивість індивіда існує в різних формах: як високий рівень умілості, як спосіб особистісної самореалізації (звичка, спосіб життєдіяльності, захоплення); як деякий підсумок саморозвитку індивіда, форма вияву здібностей [88].

Відповідно до визначених концептуальних положень, зміст професійної підготовки майбутніх пілотів у ЗВО включає такі компоненти:

- особистісний (самопізнання, адекватна самооцінка, самоактуалізація у професійній діяльності);
- ціннісний компонент (сукупність ціннісних орієнтацій військового, норми і правила професійної діяльності, смислу льотної діяльності);
- пізнавальний компонент (як система ЗНУ, що складають основу професійної компетентності);
- діяльнісний компонент (сприяє формуванню і вдосконаленню у них методів, форм, технологій професійної діяльності).

Під час дослідження професійної діяльності військових пілотів нами використано різноманітні методи:

- вивчення результатів професійної діяльності;
- вивчення документації щодо професії військового пілота;
- спостереження за діяльністю пілотів та екіпажів;
- порівняння;
- метод експерименту;
- метод моделювання;
- якісні методи аналізу – експертна оцінка, порівняльний аналіз емпіричних даних, аналіз помилок військових пілотів, кількісні методи аналізу – статистичний аналіз.

Аналіз наукової літератури та умов праці льотчика надав можливість визначити такі особливості їх діяльності під час ММО:

- цілі і результати;

- характер льотної діяльності;
- регламентованість діяльності;
- засоби діяльності;
- методи вирішення завдань ММО;
- поліфункціональний характер діяльності (системи «людина-техніка», так і «людина-людина»);
- необхідність постійного вдосконалення своєї професійної компетентності;
- залежність від особливостей завдань, географічних, кліматичних умов, складу та чисельності МК;
- залежність ефективності реалізації функцій від особистісних, індивідуально-психічних і професійних якостей усіх учасників ММО.

Проведена робота дозволила виокремити серед вимог до військових пілотів такі загальні елементи [19]:

- компетентності, що відносяться до самого себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності;
- компетентності, що відносяться до взаємодії людини з іншими людьми;
- компетентності, що відносяться до діяльності людини, що виявляються у всіх її типах і формах;
- розвиток професійно важливих якостей.

Проблему військово-професійної діяльності, її особливості в бойовій обстановці, аспекти формування готовності до бойових умов та екстремальної обстановки бою досліджували М. Драгомиров [73], М. Варій [40], В. Ягупов [262] та ін.

Проведений аналіз досліджень та підходів до функцій, сутності та визначення структури компетентності військових пілотів, врахування особливостей формування та прояву такої компетентності в умовах ММО, дають змогу визначити сутність та структуру готовності військового пілота до ММО.

«Готовність до миротворчої діяльності» як поняття має узагальнююче значення. Ми поділяємо думку В. Ягупова [262], який наголошує на тому, що готовність – це інтегральне психолого-особистісно-професійне утворення, яке

повинно бути сформовано у будь-якого воїна, що буде виконувати завдання ММО. Особливо коли це стосується військової авіації.

Для дослідження професійної готовності військових пілотів суттєвий інтерес представляють дослідження військових психологів – Д. Гандера, М. Д'яченка, Є. Осипенкова, Л. Мерзляка, О. Макаревича, Р. Макарова, В. Пономаренка, В. Ягупова, О. Керницького, які вивчали готовність як активність особистості на етапі її підготовки до певної діяльності, у тому числі й безпосередньо до льотної та бойової.

Під готовністю особи до миротворчої діяльності науковці (В. Ягупов, В. Хацановський та ін.) сьогодні розуміють інтегроване системне психолого-особистісно-професійне утворення особистості миротворця, яке включає його цінності, переконання, погляди, мотиви, почуття, ставлення та настанову до військово-професійної та миротворчої діяльності, професійно-важливі суб'єктні, особистісні, військово-професійні, вольові, інтелектуальні та фізичні якості, знання про об'єкт і специфіку миротворчої діяльності та опанування методами, технологіями, формами та засобами її здійснення, а також попередній досвід практичних дій у типових і нетипових ситуаціях у під час виконання миротворчих завдань [251, 262]. У цих дослідженнях виділяються наступні види готовності миротворців: військово-професійна, професійна, психологічна, суб'єктна, комунікативна.

Під *комунікативною готовністю військового пілота до взаємодії під час ММО* ми розуміємо складне динамічне та системне утворення особистості, що інтегровано відображається у меті, предметі, способах миротворчих інтеракцій, якості зворотнього зв'язку між суб'єктами процесу миротворення та складається з ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та самооцінного компонентів, а також професійно-важливих якостей. На нашу думку, це системне утворення активується попереднім досвідом комунікації під час професійних дій у різних ситуаціях наземної підготовки у ЗВО, моделюванням квазіпрофесійної взаємодії в іншомовному середовищі, і демонструє готовність пілота до комунікації та надійної взаємодії в умовах

миротворчої льотної діяльності.

Згідно аналізу наукових праць, вивчення досвіду діяльності військових пілотів, запропонуємо таку структуру зазначеної готовності, до якої входять: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий та самооцінний компоненти. Розвиненість цих компонентів є основним критерієм оцінювання професійної готовності військових пілотів до миротворчої діяльності.

Зміст структурних складових такої готовності наведено у таблиці 1.2.

Для визначення наявного рівня комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій при традиційному змісті, методах і формах їхньої підготовки у ЗВО, ми розкрили зміст кожного компонента та провели оцінювання ступеня їх розвитку (див. підр. 3.1).

Нами також визначено такі однойменні критерії діагностування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий та самооцінний.

Таблиця 1.2.

Зміст структурних складових комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

Компоненти	Зміст
Ціннісно-мотиваційний	Мотиви комунікації військового пілота, сформовані комунікативні установки та розвинуті ціннісні орієнтації щодо взаємодії під час миротворчої діяльності, наявність стійкого інтересу до взаємодії з партнерами, задоволення від взаємодії під час льотної праці у МПП, бажання підвищувати рівень умінь комунікації та взаємодії.
Когнітивний компонент	знання про об'єкт і специфіку взаємодії під час миротворчої діяльності, про її особливості у різних регіонах світу, знання про її зміст, методи, форми та технологію; цілепокладання, прогнозування, діагностику та корегування основних заходів щодо взаємодії під час миротворчої діяльності військових пілотів та екіпажів.

Продовження таблиці 1.2.

Операційно-діяльнісний компонент	Опанування методами, технологіями, формами та засобами взаємодії щодо виконання завдань ММО; планування та організація заходів в усіх видах взаємодії під час військово-мироотворчої діяльності за призначенням; застосування оптимального стилю взаємодії в екіпажах під час виконання завдань ММО, досвід взаємодії з іноземними партнерами та виконання вимог з безпеки польотів ІСАО.
Емоційно-вольовий компонент	Стійкість, надійність, самоконтроль, врівноваженість під час взаємодії щодо реалізації завдань ММО, управління своїми діями й станом під час виконання завдань ММО за призначенням.
Самооцінний компонент	Адекватна самооцінка своїх дій, поведінки, думок, висловлювань, прийнятих рішень під час взаємодії, власної комунікативної компетентності щодо виконання завдань ММО.

Розглянемо детальніше рівні розвиненості такої готовності, що наведені у табл. 1.3.

Таблиця 1.3.

Рівні комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

Рівні взаємодії	Показники рівня
Низький рівень	Відсутність стійкого усвідомлення значущості комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, низький інтерес до взаємодії під час ММО, низькі знання про об'єкт і специфіку взаємодії під час миротворчої діяльності, про її особливості у різних регіонах світу; слабкі знання щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час здійснення ММО, відсутність типових моделей взаємодії в іншомовному середовищі; недостатні стійкість та надійність взаємодії під час реалізації завдань ММО за призначенням; невірна самооцінка своїх дій, поведінки, думок під час взаємодії при виконанні завдань ММО, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО.

Середній рівень	Певне усвідомлення значущості комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, інтерес до взаємодії під час миротворчої діяльності, наявність посередніх знань про об'єкт і специфіку взаємодії під час миротворчої діяльності, про її особливості у різних регіонах світу; фрагментарні знання щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час ММО, наявність деяких типових моделей взаємодії в іншомовному середовищі; певний прояв емоційної стійкості, надійності взаємодії під час ММО при реалізації завдань за призначенням; не завжди вірна самооцінка своїх дій, поведінки, думок під час взаємодії при виконанні завдань ММО, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО.
Високий рівень	Глибоке усвідомлення значущості комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, стійкий інтерес до взаємодії під час миротворчої діяльності, наявність глибоких та стійких знань про об'єкт і специфіку взаємодії під час миротворчої діяльності, про її особливості у різних регіонах світу; повний обсяг знань щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час ММО, наявність основних моделей взаємодії в іншомовному середовищі; прояв емоційної стійкості, надійності під час взаємодії при реалізації завдань ММО за призначенням; адекватна самооцінка своїх дій, поведінки, думок під час взаємодії при виконанні завдань ММО, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО.

На основі проведеної роботи можемо зазначити, що головними індикаторами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО є: висока професійна мотивація та інтерес до взаємодії під час миротворчої діяльності, стійка система знань і вмінь курсантів щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час ММО, наявність основних моделей взаємодії в іншомовному середовищі, сформованість стійкості, надійності взаємодії при реалізації завдань ММО за призначенням; адекватна самооцінка своїх дій під час взаємодії, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО тощо.

Відповідно до аналізу проблем підготовки майбутніх військових пілотів до

взаємодії під час ММО нами сформульовано основні *напрями* зміни такого становища на краще:

- глибокий аналіз сучасних світових тенденцій у побудові системи професійної підготовки майбутніх військових пілотів до миротворчої діяльності;
- впровадження переваг випереджувальної освіти у практику професійної підготовки майбутніх військових пілотів до миротворчої діяльності;
- активна розробка і використання інноваційних педагогічних технологій та методик підготовки пілотів у ЗВО, що спираються на досвід миротворчої діяльності підрозділів армій розвинутих країн світу;
- навчання майбутніх пілотів методикам самостійної підготовки, що повинні забезпечити швидке засвоєння сучасної інформації щодо підготовки та здійснення миротворчої діяльності у складі миротворчих контингентів під егідою ООН, розвиток здібностей до швидкого самонавчання, освоєння нової авіаційної техніки, вдосконалення тактики та принципів ведення бойових дій;
- моделювання змісту майбутньої професійної діяльності військових пілотів під час ММО, що побудований на контекстному підході до миротворчої діяльності та відображає усі аспекти проблеми взаємодії та безпеки польотів у МПП;
- проектування активних методів навчання, що ефективно поєднанні з сучасними комп'ютерними дидактичними системами навчання курсантів, та відображають особливості усіх типових комунікативних завдань миротворчої діяльності та мають квазіпрофесійну основу;
- відведення важливого місця у наземній підготовці створенню іншомовного навчального середовища, що дозволить курсантам набути досвіду комунікації, взаємодії з іноземними партнерами під час ММО, сформувати військово-професійні стилі спілкування у миротворчих контингентах;
- цілеспрямоване поєднання та використання міжпредметних зв'язків окремих дисциплін у напрямі побудови комплексних моделей взаємодії миротворців під час ММО, що наближаються до реальних ситуацій;
- вдосконалення методичного рівня НПП у ЗВО, що концептуально

базується на досягненнях психолого-педагогічної науки, військової психології та педагогіки, нових інформаційних технологіях.

Висновки до першого розділу

1. Визначення теоретичних засад проблеми комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій засвідчило недостатню її розробленість як у теорії, так і на практиці, що вимагає переосмислення концептуальних підходів у межах психологічних, педагогічних, військово-спеціальних, соціологічних наук тощо.

Аналіз стану розробленості проблеми в педагогічній теорії та практиці засвідчив високу соціальну цінність, міжнародну та миротворчу значущість діяльності українських військовослужбовців у складі миротворчих контингентів ООН, їх взаємодії з іноземними партнерами.

Дослідження професійної діяльності військових пілотів, випускників військового ЗВО, попереднє діагностування їх професійної підготовленості засвідчило недостатній рівень розвитку компонентів їх комунікативної готовності до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій, що виявляється в послабленій мотивації до взаємодії під час миротворчої діяльності, низькій здатності до екстраполяції академічних знань і вмінь в умови взаємодії під час ММО; відсутності досвіду до конструктивної комунікації з іноземними партнерами; абстрактному характері знань та вмінь курсантів щодо взаємодії з іноземними миротворцями, персоналом місії, фахівцями наземних служб; недостатній психологічній стійкості при взаємодії під час ММО тощо.

2. Серед ключових понять та понятійних конструктів опрацьовано такі, як «професійна компетентність», «професійна готовність», «професійна готовність до ММО», «комунікативна готовність до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій» тощо.

На основі теоретичного узагальнення й системного аналізу багатьох підходів до з'ясування порушеної проблеми та з огляду на специфіку військового навчання й вимоги до професійних кваліфікацій конкретизовано поняття «комунікативна

готовність військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій». Терміносполучення витлумачено як складне динамічне та системне утворення особистості, що інтегровано відображається у меті, предметі, способах миротворчих інтеракцій, якості зворотнього зв'язку між суб'єктами процесу миротворення та складається з ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та самооцінного компонентів, а також професійно-важливих якостей. Це утворення особистості активується попереднім досвідом комунікації під час професійних дій у різних ситуаціях наземної підготовки у ЗВО, моделюванням квазіпрофесійної взаємодії в іншомовному середовищі, і демонструє готовність пілота до комунікації та надійної взаємодії в умовах миротворчої льотної діяльності.

3. Визначення аспектів військово-професійної діяльності військових пілотів дозволило виокремити особливості їх участі у ММО:

- непередбачуваність умов і ситуацій, географічних та метеорологічних обставин;
- складність завдань та їх комплексний військово-професійний, правовий та гуманітарний характер;
- поєднання формалізованого та неформалізованого типів комунікації з іноземними партнерами миротворчого контингенту;
- специфічна субкультура мовлення та невербальної поведінки під час взаємодії з іноземними партнерами, персоналом місії, фахівцями наземних служб;
- залежність результату від спільної колективної роботи;
- виняткова важливість знань міжнародних документів з організації польотів та дотримання норм безпеки польотів у МПП;
- необхідність швидкого реагування на зміну умов виконання завдань ММО;
- важливість однозначного сприймання та тлумачення команд під час польотів.

Обґрунтовано однойменні критерії та компоненти сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час

міжнародних миротворчих операцій: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, самооцінний.

Визначено, що головними індикаторами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО є: висока професійна мотивація та інтерес до взаємодії під час миротворчої діяльності, стійка система знань і вмінь курсантів щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час ММО, наявність основних моделей взаємодії в іншомовному середовищі, сформованість стійкості, надійності взаємодії при реалізації завдань ММО за призначенням; адекватна самооцінка своїх дій під час взаємодії, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО тощо.

Обґрунтовано рівні сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій: високий, середній і низький.

Визначено та проаналізовано основні недоліки в підготовці майбутніх військових пілотів у ЗВО до взаємодії під час ММО, запропоновано шляхи виправлення цього становища.

Основні положення розділу висвітлено в таких опублікованих наукових працях [209, 212, 224, 226].

РОЗДІЛ 2**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВІЙСЬКОВИХ ПІЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ
МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ****2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної
готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних
миротворчих операцій**

Під час розгляду аспектів підготовки кадрів у ЗВО наукова громадськість часто піднімає питання створення відповідних сприятливих умов для навчання студентів та курсантів [3, 7, 12, 28, 47, 103]. Поняття «умови» займають важливе місце у педагогічних дослідженнях сьогодення. Лівова частина досліджень з педагогіки мають предметом саме умови. Педагогічні умови – це відповідні фактору педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів [242]. Психологи під поняттям «умова» розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на розвиток конкретного психічного явища [16].

На думку О. Бражнич, педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [33]. Науковець Є. Ганін під поняттям «педагогічні умови» розуміє сукупність взаємопов'язаних умов, необхідних для забезпечення цілеспрямованого виховного й освітнього процесу [60].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови умови визначаються як «обставини, особливості дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь» [41, с. 1506].

У педагогічній літературі науковці трактують поняття «педагогічні умови» як характеристику педагогічного; уявні результати педагогічного процесу; обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу; фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу; форми, методи, педагогічні прийоми [33].

До педагогічних умов, у контексті дослідження, ми відносимо ті, що свідомо створюються суб'єктами в навчальному процесі військового ЗВО і повинні забезпечувати найбільш високі результати процесу підготовки майбутніх військових пілотів до ММО. Отже, під такими умовами розуміємо сукупність взаємопов'язаних обставин, правил, що необхідні для свідомого створення цілеспрямованого освітнього процесу в авіаційному ЗВО військового профілю для гарантованого досягнення визначеної мети.

Згідно аналізу наукової та фахової літератури, суперечностей та недоліків підготовки майбутніх військових пілотів у ЗВО, що наведені у 1 розділі нашої роботи, педагогічними умовами формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО визначено такі:

- накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань;

- інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій;

- використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.

Отже, за логікою дослідження детально розглянемо усі педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, що наведено на рис.2.1.

Засобами реалізації цих педагогічних умов нами запропоновано такі:

- спецкурс «Основи формування комунікативної готовності майбутніх

військових пілотів до взаємодії під час ММО»;

– професійно-орієнтовані проблемні завдання іншомовного характеру;

– міждисциплінарні зв'язки у процесі дидактичного супроводу формування комунікативної готовності до взаємодії;

– комп'ютерна дидактична система «Миротворець».

Рис. 2.1. Педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

Першою педагогічною умовою, на основі вивчення наукових праць та досліджень з питань підготовки миротворців, було визнано таку умову, як накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване

розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань. Цю умови розглянемо конкретно та детально у підрозділі 2.1.1.

2.1.1. Накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань

Першою педагогічною умовою визначено накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань, оскільки у сучасному світі авіації усе більше піднімається проблема саме потенціалу надійності, що дозволяє екіпажам вийти із найбільш скрутних аварійних ситуацій польоту [110].

За матеріалами дослідження, в процесі якого був проведений аналіз усіх льотних катастроф у ВПС США за останні 10 років, де визначено, що частка їх обумовлена помилками пілотів та безперервно зростає (з 33% у 1990 р. до 44,5% у 2000 р.) [111]. У різних країнах такі цифри сьогодні коливаються від 50 до 90 відсотків від загальної кількості авіаційних подій. Однак найбільша частка відповідальності (до 55 %) припадає на роботу льотного екіпажу [146, 175].

Сьогодні науковці визначають 4-х рівневу систему функціонування екіпажу [67,120, 144]:

- екіпаж ПС - авіаційно-транспортна система;
- екіпаж ПС - ПС і навколишнє середовище;
- екіпаж ПС - навігаційно-пілотажна інформація та інформація про технічний стан ПС;
- екіпаж ПС - екіпаж ПС.

Усі ці системи розглядаються, як правило, окремо, що ускладнює розуміння і без того складного поняття «людський фактор» [66, 75, 104, 145, 236, 243, 268, 269]. Так, американські учені виклали результати стосовно ЛФ [145], де

розглядають ергономіку, антропологію, інженерну психологію та біомеханіку, професійне навчання й відбір операторів, автоматизовані системи управління та їх підсистеми. Дослідженнями ЛФ, проявами його надійності в Україні сьогодні займаються державні структури, адміністративні галузеві відомства, дослідницькі організації, авіапідприємства, міжнародні авіаційні організації, національні інститути, авіакомпанії, профспілки тощо.

Останні десятиріччя в Україні проблему професійної надійності людини досліджують у психологічному аспекті як проблему діяльності в особливих умовах [13, 16, 32, 117, 118, 136]. Зокрема, вивчають питання психологічного забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України (С. Лебедева); фізіолого-гігієнічні критерії забезпечення професійної надійності льотчиків (О. Волянський), психофізіологічного забезпечення надійності операторської діяльності (В. Горбунов) та військових радіотелеграфістів (Р. Шпак); психологічного прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів державної прикордонної служби (Ю. Галімов); методики формування професійної надійності пілотів (Ю. Щербина). Проблему надійності також вивчають у зв'язку з виконавською діяльністю музикантів-інструменталістів (Д. Юник), професійною діяльністю педагогів (О. Осадчук) тощо. Проте концептуальні засади надійності військових пілотів для участі в ММО не знайшли свого відображення в наукових дослідженнях, зокрема педагогічних.

Науковці феномен надійності пілотів та проблеми безпеки польотів сьогодні розглядають [8, 58, 67, 106, 142, 158] у декількох аспектах.

Методологічний аспект. Пілот і екіпаж визнаються суб'єктами та носіями потенційних порушень у психічній, фізіологічній і соціальній сферах. Через це виникають «психофізіологічні небезпечні фактори польоту», що створюють ненадійність при взаємодії з технікою та загрозу безпеці діяльності [96].

Контрольний перелік факторів містить близько 150 небезпечних факторів, структурованих у вісім груп на психологічному, професійному й організаційному рівнях [58]. Повний список нараховує вже 1800 факторів. Їхня природа різноманітна,

співіснують суперечливі тенденції, недосліджені явища та фактори.

Наукознавчий аспект. Концепція ЛФ представляється міждисциплінарною областю технічних наук *technical sciences*, природничих наук *natural sciences* і суспільних наук *social sciences*. Їхня взаємодія забезпечується сполученням таких дисциплін, як ергономіка, фізіологія, інженерна психологія, біологія, анатомія й антропометрія тощо. Структуризація класів таких наук і спеціалізації нових дисциплін надають можливість проводити подальші дослідження факторів ЛФ.

Теоретичний аспект. Концепція ЛФ проявляється у вивченні аномальної діяльності, негативного досвіду, складанні класифікацій і технологій розслідування АП. Сутність полягає у тому, що якщо ретельно вивчати АП і встановити перелік попередньої несприятливої діяльності, то це може дозволити попередити аварії та, навіть, катастрофи. Тому історія авіації містить ґрунтовні визначення та опис лімітів стандартної діяльності, сфери несприятливої діяльності. Також періодично висувається ідея виявлення латентних ознак - «провісників» інцидентів, що намагаються класифікувати та враховувати.

Організаційний аспект. І сьогодні вдосконалюються технології відбору пілотів для льотної діяльності, однак процедура відбору на посади керівників, менеджерів, інженерів, фахівців з безпеки польотів не має чіткої наукової бази та послідовності дій. Отже, це, вірогідно, створює передумови до існування непередбачуваних факторів, що чинять свою дію непрямо або опосередковано, однак здатні призвести до небажаних явищ, як у повітрі так і на землі.

Лінгвістичний аспект. Словосполучення «льотний фактор» і досі викликає суперечки науковців. Вже чітко визнано, що *human factor* представляється міждисциплінарною областю наук про людину в техногенній діяльності. А в країнах Європи і дотепер використовується поняття «ергономіка». При цьому поняття «катастрофа», «аварія», «інцидент», «ускладнення умов польоту», «аварійна ситуація» мають понятійні описи з нечіткими межами, що створює додаткові невизначеності. Концепції ж ЛФ під «особистим фактором» розглядають індивідуальний вплив людини на ситуацію, а «людський фактор» - як узагальнену характеристику впливу багатьох учасників льотної діяльності.

Психологічний аспект. Діяльність оператора в авіації включає в себе поняття особливих ситуацій у польоті. Науковці практично одностайні, що надійність оператора проявляється здатністю виявляти явні й латентні «позаштатні» ситуації діяльності. При цьому важливими якостями пілотів обгрунтовано вважаються психічна й психологічна стійкість. Крім того, визначено коло якостей, що обмежують їх професійну придатність [17, 53, 85].

Положення про ненадійність людини створило ідею про необхідність удосконалювати спочатку машину, а людину ретельно тренувати й детально контролювати [53].

Технологічний аспект. Базис технології застосування концепції ЛФ включає тріаду основних причин події: безпосередньої, проміжної та головної причини. При цьому головна причина події часто залишається у тіні різновекторних причин і наслідків. Основна проблема тут – проблема адекватної ідентифікації різними авіаційними експертами: фактори, ситуації, ознаки, критерії, параметри, що відображають певну технологію розслідування АП.

Ці підходи сучасної науки та практика військової авіації упевнено свідчать про те, що проблеми ЛФ в авіації можуть бути розв'язані на основі інтеграції досягнень наук про людину та спеціальних дисциплін, дотримання стандартів ІСАО та норм безпеки польотів [8]. На думку вченого В. Козлова [110], для вирішення цього складного питання необхідно ввести в авіаційну психологію та педагогіку поняття «потенціал надійності пілота», що, на його погляд, означає сукупність професійних, індивідуально-психологічних і психофізіологічних можливостей пілота, що забезпечують його здатність зберігати задані параметри діяльності при ускладненні її умов або впливі різних негативних факторів.

Аналіз наукових праць, вивчення досвіду льотної діяльності пілотів, особливостей їх взаємодії, дозволило під «професійно-комунікаційною надійністю» розуміти сукупність професійних, індивідуально-психологічних і психофізіологічних можливостей пілота до комунікації та взаємодії, що забезпечують його здатність ефективно виконувати обов'язки в групі людей,

екіпажі, зберігати задані параметри діяльності при ускладненні умов, впливі різних негативних факторів.

Науковці та розслідувачі авіаційних катастроф зазначають, що потенціал професійно-комунікаційної надійності пілота сьогодні може визначатися такими характеристиками [145]:

- особливостями мотиваційної сфери;
- рівнем психологічної стійкості під час взаємодії;
- станом професійної працездатності та розвитком професійно-важливих якостей.

Проблеми мотиваційної сфери пілота проявляється в його утрудненнях під час комунікації, зниженні мотивації на польоті та до взаємодії в екіпажах, зміни ієрархії її компонентів та ін. [155, 168, 184, 248, 253]. Це набуває негативного значення, коли пілот не може змінити поведінку, хоча вже змінилися фактори, що впливають на літак або екіпаж. Часто пілот не може змінити стиль взаємодії, що в ускладненій обстановці може стати негативним фактором, який погіршує ситуацію в екіпажі під час польоту.

Психологічна стійкість представляє собою багатогранне складне психічне утворення особистості, що визначає стійкість діяльності пілота та екіпажа, прийому літаководіння, ефективної взаємодії екіпажа та наземних служб [58]. При наявності високого рівня такої стійкості пілоти здатні впоратися з небезпечними факторами, при порушеннях у системі «пілот – екіпаж – ПС – середовище» у різних умовах професійної діяльності.

Професійна працездатність, на думку науковців, представляє собою професійно важливу якість пілота, що обумовлена станом психічних і фізіологічних функцій, та відображає його здатність ефективно взаємодіяти при виконанні професійної діяльності із необхідною якістю протягом заданого часу [29, 98, 132, 146]. Для пілотів авіації сьогодні визначено суворі норми режимів праці, відпочинку, харчування, підготовки до польотів, оптимальні умови чередування сну та праці, що повинні забезпечити психогігієну, профілактику професійного та емоційного вигорання.

Аналіз факторів, що впливає на працездатність військових пілотів під час ММО, нами умовно розділений на 3 групи, де:

1. фактори, що пов'язані з особистісними характеристиками персоналу;
2. фактори, що здійснюють вплив на взаємодію з членами екіпажу, з іноземними партнерами;
3. фактори, що мають відношення до робочого місця пілотів та комфорту.

Так, до особистісних характеристик було включено [257]: антропометрію (ріст, вага, гострота зору, слуху тощо); стан здоров'я та працездатності (фізична форма, психофізіологічні стани тощо); звикання (як корисний механізм, що забезпечує ефективність дій в типових ситуаціях); ідентифікація та сприйняття; пильність; порушення ритмів організму (безпека польотів, самопочуття екіпажу залежать від зміни біологічних ритмів, це відбувається при виконанні тривалих польотів); стрес; сон (порушення нормального режиму сну, що пов'язано з тривалими перельотами, в подальшому може виникнути безсоння); втома; мотивація (стимули до виконання пілотом дій, уміння діяти в екстремальній ситуації); установки.

До міжособистісних факторів відносимо: лідерство (вплив на поведінку та ефективність роботи членів екіпажу); координація роботи екіпажу (процес набуття навиків колективної роботи); обробка інформації в групі (можливі помилки при отриманні, обробці й інтерпретації інформації); утруднення спілкування при непорозумінні та комунікації з іноземними партнерами.

До факторів робочого місця відносимо: робоче навантаження (робота пілотів переважно пов'язана із розумовим навантаженням); підготовка та оцінка виконання визначених професійних обов'язків та задач; документація (помилки у веденні авіаційних документів можуть негативно впливати на безпеку польотів); конструкція робочого місця, кабіни екіпажу (можливість ефективно виконувати функціональні обов'язки та взаємодіяти на всіх етапах польоту); ефективність візуального спостереження та попередження зіткнення [45].

До психофізіологічних якостей, що характеризують надійність пілота, можна віднести: уміння на фоні основної виконувати додаткову роботу; здатність

логічно аналізувати інформацію, що надходить; здатність швидко змінювати структуру комунікації в складній обстановці; здатність долати перешкоди та бар'єри комунікації, що виникають в особливих випадках польоту [45].

Рівень розвитку особистісних якостей визначає ключову проблему формування професійно-комунікаційної надійності пілота. Її можна оцінювати за певними характеристиками, а саме витривалість та збереження ефективності взаємодії під час екстремального напруження, стресостійкість, сенсорні уміння швидко «переключатися» при взаємодії [80, 179, 181, 195, 246, 267, 273].

Ми наголошуємо на врахуванні цієї педагогічної умови під час формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО у ЗВО, яка повинна бути в центрі уваги керівників військових ЗВО, льотних факультетів, льотних практик, науково-педагогічних працівників, інструкторів.

Для формування мотиваційної сфери майбутнього миротворця до комунікації під час ММО було проведено такі заходи, як зустрічі з ветеранами МК, ознайомлення з їх досвідом проведення ММО, особливостями професійної діяльності у різних географічних умовах польотів, комунікації з іноземними партнерами; лекторії на тему миротворчості та участі в них військових пілотів ЗСУ; бесіди з офіцерами, які пройшли ротації у складі МК, проводили польоти у МПП, управляли діями підлеглих.

Було запропоновано внести зміни у зміст психолого-педагогічних і фахових дисциплін, зокрема розгляд таких тем: «Психологія миротворчої діяльності» (курс «Авіаційна психологія»); «Сутність та складові ефективної взаємодії військових льотчиків при виконанні ММО» (курс «Військове навчання та виховання»), «Методи подолання конфліктів в малих групах під час ММО» (курс «Конфліктологія»); тем модуля 3, змістового модуля 2 «Основи безпеки польотів в складних метеоумовах» (курс «Практична підготовка на тренажерах») тощо. При цьому було враховано міжпредметні зв'язки між спецкурсом та даними дисциплінами (Додаток Б).

Реалізацію зазначеної умови здійснювали на таких рівнях професійної підготовки майбутніх військових пілотів у ХНУПС:

на рівні навчальної діяльності: навчально-професійні кейси, де відображено світовий досвід використання авіації у різних географічних умовах, в іншомовних екіпажах, в умовах дії стрес-факторів ММО, дотримання безпеки польотів під час польотів у МПП; лекції та вправи, що передбачали участь у заняттях як НПП, так і офіцерів, що мали досвід участі у ММО, під час яких розкривались основні аспекти та особливості миротворчої діяльності військових пілотів; проблемні лекції, коли НПП будували лекцію таким чином, що під час її розгортання курсанти вирішували навчально-професійні проблеми взаємодії під час польотів у МПП; лекції-візуалізації, що забезпечували безпосереднє професійне занурення курсантів в особливості взаємодії під час використання вертольотів у ММО, висвітлювали особливості взаємодії з іноземними партнерами під час виконання завдань за призначенням; лекції-бесіди, що надавали можливість презентувати сучасний досвід ММО; семінарські заняття, що надавали можливість курсантам презентувати свої пошукові роботи випереджувального характеру з приводу взаємодії під час використання вертольотів у ММО; практичні роботи із використанням методів «мозкового штурму», «брейн-рінгу», «аварійних ситуацій»; спецкурс щодо формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО;

на рівні навчально-професійної діяльності: розробка програм та щоденників оцінювання сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО; оцінювання рівня взаємодії майбутніх пілотів в екіпажах цивільної авіації під час проходження льотних практик; навчання прийомам рефлексії та самооцінювання власної комунікативної готовності до взаємодії, визначення її рівня, корегування розвитку; участь у роботі військово-наукового товариства курсантів щодо проведення науково-дослідницької діяльності з проблем використання армійської авіації у ММО; участь у всеукраїнських конференціях з безпеки польотів; участь у льотно-методичних конференціях з тезами доповідей про аспекти формування такої готовності до взаємодії; підготовка звітів, виступів за підсумками проходження льотних практик у навчально-авіаційних базах).

на рівні квазіпрофесійної діяльності: поступове формування психічних утворень курсантів за схемою «прості уміння – навички – складні уміння» від простих завдань до складних комплексних завдань взаємодії, багатоопераційних вправ на тренажерах з імітацією комунікації в іншомовному середовищі; моделювання дій курсантів під час тренажерної підготовки з використанням засобів додаткового психофізіологічного навантаження; програвання різноманітних імітаційних ситуацій льотного характеру в умовах раптової зміни обстановки, виникнення ліміту часу; використання форм і методів інтерактивного навчання, що відображають особливості проблемних завдань міжнародних миротворчих операцій; рефлексивний аналіз майбутніми військовими пілотами рівня сформованості комунікативної готовності до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій за допомогою щоденників рефлексії.

на рівні позанавчальної діяльності: під час екскурсій в музей ХНУПС офіцери-миротворці акцентували увагу на особливій важливості професійної надійності пілотів при виконанні ММО; НПП під час кураторських годин пояснювали курсантам залежність льотного довголіття, безаварійної роботи від ступеня розвитку компонентів професійно-комунікативної надійності; під час позааудиторної роботи курсанти приймали участь у факультативі з професійної англійської мови, де розглядалися питання участі у міжнародних миротворчих місіях та взаємодії з іноземними партнерами.

Проблема впровадження кейс-методу в практику вищої професійної освіти в даний час є досить актуальною, що зумовлено двома тенденціями: перша впливає із загальної спрямованості розвитку освіти, її орієнтації на формування професійної компетентності, умінь і навичок розумової діяльності, розвиток здібностей особистості, зміні парадигми мислення. Друга впливає з розвитку вимог до якості фахівця, який повинен володіти також здатністю оптимальної поведінки в різних ситуаціях, відрізнитися системністю і ефективністю дій в умовах реформ в Україні.

Одним з перших винахідників методу кейс-стаді вважається Сократ, який зрозумів, що знання, отримане людиною в готовому вигляді, менш цінне для

нього і тому не так довговічне, як продукт власного мислення [9, 240].

На думку вчених метод кейс-стаді сьогодні - це метод активного навчання на основі реальних ситуацій [27, 34, 105, 174, 239]. Він спрямований не стільки на освоєння конкретних знань, або умінь, скільки на розвиток загального інтелектуального і комунікативного потенціалу, та дозволяє курсантам уявити себе в реальній життєвій та професійній ситуації, а не просто вирішити складне навчальне завдання.

Власний досвід використання кейс-методу у навчанні курсантів ХНУПС засвідчив, що він викликає наступні психолого-педагогічні ефекти:

- підвищує рівень знань курсантів у цілому;
- підвищує ефективність використання курсантами термінів та їх розуміння;
- удосконалює навички курсантів професійного читання іноземною мовою і обробки інформації;
- вчить взаємодіяти в команді і виробляти колективні рішення;
- розвиває творче мислення курсантів;
- розвиває навички публічних виступів та проведення презентації (вміння представити свою роботу іноземною мовою);
- розвиває вміння вести дискусію, аргументувати відповіді, що сприяє розвитку мови без опори на готовий текст або лінгвістичні шаблони;
- дозволяє повноцінно планувати індивідуальну і групову самостійну роботу курсантів;
- дозволяє диференційовано підходити до складності завдань.

Можливості інтеграції різних методів навчання при організації роботи з кейсом дій під час ММО представлено у таблиці 2.1.

Виконання кейсу дій під час ситуацій ММО фактично допомагає курсантам отримати готову модель рішення, яку можна застосувати в умовах виконання завдань ММО. Інтеріоризація рішень завдань кейсів збільшує ймовірність використання готової схеми рішень до ситуації, що склалася під час ММО, формує навички вирішення більш складних проблем, що можуть виникнути у непередбачуваних умовах.

Можливості інтеграції різних методів навчання при організації роботи з кейсом дій під час ММО

Методи, що інтегровані в кейсі	Характеристика його ролі в кейс-методі
Моделювання	Побудова моделі ситуації ММО
Системний аналіз	Системне представлення та аналіз ситуації ММО
Уявний експеримент	Спосіб отримання знання про ситуацію за допомогою її уявного перетворення
Метод опису	Створення опису ситуації ММО
Метод класифікації	Створення упорядкованих переліків властивостей, сторін, складових ситуації ММО
Ігрові методи	Подання варіантів поведінки «Мозкова атака», генерування ідей щодо ситуації
Проблемний метод	Подання проблеми, що лежить в основі ситуації під час ММО
Дискусія	Обмін думками з приводу проблеми і шляхів її вирішення
Продуктивний метод	Створення навчальних продуктів та їх варіантів

Процес створення кейса являє собою складну педагогічну систему і включає кілька окремих етапів [105].

1 етап – формування навчальної мети. На цьому етапі визначається місце кейса в структурі навчального курсу, виявлення знань, умінь і навичок, що необхідні курсанту для успішної взаємодії. Методичною метою може бути певна ілюстрація до теорії або суто практична ситуація, їх поєднання. Мета повинна бути вагомою, соціально та професійно мотивованою, щоб зацікавити курсантів. Цьому сприятиме напруженість ситуації, практична спрямованість за спеціальністю, конфліктність ситуації, драматичність опису події, які дозволять прийняти чітке, швидке, своєчасне, відповідно до фаху, вірне рішення. Кейс повинен бути написаний зрозумілою мовою, без плутанини у термінології та змісті завдання.

2 етап – побудова програмної карти кейса. Карта складається з опису або певних тез, які втілюються у тексті. Це основа кейсу, яка включає інформацію, деталі для вирішення проблеми. Пропонується така схема кейса: а) позначаються дійові особи, дії, надається їх характеристика; б) описується ситуація та умови; в)

вказуються елементи середовища та зовнішні фактори.

3 етап – визначення соціальної системи для кейса (відносимо сюди миротворче середовище, військово-фахову сферу, які мають пряме відношення до тез). Збір інформації в обраній системі (повнота, об'єктивність, достатність, достовірність, ризикованість або екстремальність).

4 етап – побудова моделі ситуації взаємодії під час ММО. Ситуація тут максимально відображає діяльність системи, що представлена у кейсі.

5 етап – вибір жанру кейса. НПП обирає вид кейсу, готує його текст. Основні вимоги – адекватність та повнота зібраної і проаналізованої інформації, що враховує специфіку діяльності військових пілотів під час ММО.

6 етап – діагностика вірності проекту і ефективності кейса. НПП кафедр проводять навчально-методичний експеримент, що призначений перевірити ефективність кейса щодо взаємодії під час ММО.

7 етап – впровадження кейса в практику навчання курсантів університету.

Розв'язання кейсів доцільно проводити у 5 основних етапів (Додаток В).

Матеріали спроектованих кейсів базуються на таких дидактичних продуктах: опорний конспект (основна база професійного тексту); карта теми відповідного модуля; глосарій українських та англійських термінів; практичні завдання до модуля; творче завдання та питання для самостійного пошуку матеріалів; тести (вхідний, проміжний, підсумковий); критерії оцінювання виконання практичних завдань і тестів; список літературних джерел та довідкових матеріалів, посилання на локальні ресурси університету та інтернет-джерела за темою.

Матеріали до кейсу – це самостійні одиниці організації матеріалу в навчальному процесі, що підкорені загальному задуму та представляють систему [34]. Вони надаються курсанту в електронному вигляді.

Оскільки кожен компонент модулів представлений на 3-х рівнях складності (базовий, середній і високий), то можливо індивідуалізоване засвоєння матеріалу в залежності від інтересів і можливостей курсантів. А у процесі створення кейсів з англійської мови можливо створювати такі навчальні продукти (Додаток Г).

Таким чином, на кафедрах створюється «Портфель дій майбутнього

військового пілота під час ММО» - комплект кейсів, дидактичних матеріалів та професійних документів, матеріалів самостійних робіт, глосарій за професійними темами, переклади, реферати, доповіді, проекти і т.п. - тобто, як досягнення, так і інструменти самооцінювання своєї навчально-професійної праці, рефлексії власної аудиторної та позааудиторної діяльності.

До переваг кейс-методу при навчанні курсантів відноситься і те, що їх можна використовувати для досягнення цілей військово-дидактичного процесу, для забезпечення розвитку комунікативної компетентності та професійного становлення молодих офіцерів. Крім цього, вони розвивають вміння самостійної роботи.

Отже, завданням проектування кейсів дій курсантів під час ММО було формування потенціалу професійно-комунікаційної надійності, що здійснює пробудження закладених у людині потенційних можливостей до взаємодії, перехід їх до активної діючої частини потенційного в особистості, створює підґрунтя для формування ПВЯ, що виступають важливою основою комунікативної готовності до взаємодії під час ММО.

Також, на основі досвіду проведення цієї роботи, можна запропонувати деякі аспекти вдосконалення професійно-комунікаційної надійності у підготовці військового пілота під час навчального процесу, а саме:

- покращити зв'язок між теорією та практикою здійснення миротворчої діяльності військовими пілотами, що стосуються їх цільової психологічної підготовки до польотів, взаємодії з іноземними партнерами;
- підвищити вимоги до перенавчання та атестації НПП та інструкторів, що навчають курсантів;
- підвищити вимоги до змісту та професійної спрямованості навчальних дисциплін, що викладаються у ЗВО, в аспекті особливостей виконання ММО, аспектів взаємодії;
- систематично ознайомлювати курсантів з досягненнями авіаційної складової ЗСУ під час ММО, станом безпеки польотів як в Україні, так і в світі;

– збільшувати об'єм навчальних годин для практичних вправ щодо взаємодії в екіпажах, на тренажерах, де курсанти повинні розвивати уміння аналізувати проблемні ситуації, будувати концептуальні моделі образу польоту, приймати і реалізувати рішення, що імітують взаємодію під час виконання ММО.

До професійно-важливих якостей, що визначають потенціал професійно-комунікаційної надійності, ми також відносимо здібності до швидкого опанування іноземної мови та здатність пілота застосовувати її під час різних умов, вести переговори з місцевим населенням та наземними службами забезпечення польотів.

І тут особливого значення набуває знання курсантами усталених полікультурних патернів англійської мови, які відіграють найбільшої важливості саме під час взаємодії у ММО. Розглянемо їх більш детально у підр. 2.1.2.

2.1.2. Інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій

Станом на 1 грудня 2018 року в першу десятку країн, що надають найбільше військ для операцій ООН з підтримання миру, входили Бангладеш, Пакистан, Індія, Йорданія, Непал, Ефіопія, Уругвай, Гана, Нігерія і Південна Африка, на які в загальній складності припадає понад 60 відсотків усього військового і поліцейського персоналу ООН [152].

На сьогодні угруповання українських миротворців представлені в 9 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (загалом 448 військовослужбовців ЗСУ) – в Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго, в Місії ООН у Ліберії, Місії ООН у Косово, в Місії ООН у Південному Судані, в складі Тимчасових сил ООН із забезпечення безпеки в Аб'ей та Сил ООН з підтримання миру на Кіпрі, в складі Багатонаціональних сили КФОР у Косово та Тренувально-дорадчої місії НАТО «Рішуча підтримка» в

Ісламській Республіці Афганістан, а також Спільних миротворчих сил в зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдова [26].

Найчастіше українські військові у складі миротворчих операцій виконують такі завдання: гелікоптерне забезпечення; патрулювання зони відповідальності, збір та аналіз інформації; моніторинг процесу роззброєння, демобілізації та реінтеграції усіх озброєних угруповань; розвідка, розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів; сприяння у наданні гуманітарної допомоги; супроводження гуманітарних вантажів; ведення інженерної розвідки шляхів руху, об'єктів та місцевості; моніторинг процесу роззброєння, демобілізації, реінтеграції; морське патрулювання [152].

Українські вертолітники виконували для Ліберії вкрай необхідні завдання. Вони займалися як перевезенням вантажів і людей, так і виконували спеціальні завдання Місії, працюючи в досить непростих кліматичних умовах [141]. При цьому підрозділ перебував в 30-40-хвилинній готовності, тобто повинен почати виконувати поставлене завдання через півгодини після надходження вказівки, незалежно від того, день це чи ніч, будні чи вихідні. Отже, підрозділ повинен діяти за будь-яких умов професійно та відповідально. А це, в першу чергу, залежить від вдалої орієнтації у ситуації, розуміння особливостей виконання конкретного завдання та налагодження ефективної професійної взаємодії з іноземними партнерами під час ММО.

Науковець І. Багаєва виділяє такі три складові у структурі професіоналізму: професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення [12]. Тому можемо спрогнозувати, що професійна взаємодія військових пілотів під час ММО – це складова професійного спілкування миротворців з іноземними колегами, службами забезпечення повітряного руху, населенням, що має безпосередній або опосередкований характер, одночасного або послідовного впливу суб'єктів один на одного для виконання льотної діяльності ММО, що нормативно закріплена керівними документами ІКАО та Місії, метою якого є реалізація мети МК.

Вітчизняні та іноземні дослідники вказують, що ознаками спільної

діяльності людей виступають значущі цілі та розуміння того, що досягти їх можна за умови об'єднання загальних зусиль на основі вербального та невербального спілкування [5, 6, 15, 29, 36, 63, 91, 93, 94].

Предметом спільної діяльності екіпажів гелікоптерів під час ММО з іноземними партнерами можемо назвати: зв'язки, спільні рішення, відносини, взаємний інтерес, спільність переживань, постановка і вирішення проблем професійних завдань щодо перевезення вантажів, людей, організації польотів, підготовки до них та здійснення польотів за маршрутом, організація технічного обслуговування.

Способами спільної діяльності тут виступають такі: планування, консультації та координація спільних дій, практичні дії з літаководіння, завантаження, перевозки, вивантаження людей та вантажів, спілкування з іноземними партнерами та персоналом щодо маршруту, особливостей польоту, ухвалення сумісних рішень тощо [75].

Зворотний зв'язок при цьому такий: розуміння сигналів та команд, запитів та проблем, що піднімаються іноземними партнерами, участь у загальних діях, та реакція для корегування умов польоту та у виконанні завдань, погодженість дій та оцінок, підтримка тощо. Схему взаємодії з іноземними партнерами, що відбувається під час ММО наведено на рис. 2.1. Вона нами адаптована на основі поглядів А. Дранко та В. Ягупова [74, 261].

Суттєву допомогу пілотам надають інформаційно-комунікаційні технології літака, що модернізують способи передачі інформації, збагачують процеси комунікації, оптимізують просторово-часові витрати на організацію професійної взаємодії [104, 170]. Однак застосування таких технологій має свої правила, особливості, обмеження, що повинен знати майбутній військовий пілот.

Український науковець І. Галімска зазначає, що особливостями професійної взаємодії виступають: значимість суб'єктів один для одного як партнерів у професійній взаємодії; обізнаність у професійній діяльності; спрямування на професійне співробітництво [51]. До основних ознак взаємодії авіаційних фахівців вона відносить: 1) діяльність декількох суб'єктів, значимих

один для одного як партнерів у професійній діяльності; 2) узгодженість дій, що визначена у часі та просторі; 3) спільну мету дій, спрямованих на професійне співробітництво; 4) причинно-наслідковий зв'язок між суб'єктами взаємодії; 5) можливість передбачати дії інших суб'єктів. Однак такий підхід не повністю враховує особливості професійної взаємодії військових пілотів під час ММО з іноземними партнерами.

Рис.2.1. Схема взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами під час ММО

Володіння достатнім рівнем мовної компетентності є невід'ємною складовою комунікативної готовності майбутнього пілота. Відповідно до документу 9835-AN/453 «Керівництво з впровадження вимог ІКАО щодо володіння мовою» [269], прийнятого Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО), пілоти літаків і гелікоптерів, диспетчери повітряного руху та оператори

авіаційних станцій повинні вміти спілкуватись англійською мовою та розуміти її на четвертому робочому рівні із шести визначених.

Мова авіаційного радіотелефонного зв'язку включає два компоненти: стандартну фразеологію ІКАО та використання розмовної мови. Специфіку підсистеми «мова авіаційного радіотелефонного зв'язку» обумовлює ряд факторів та чинників, що виокремлюють її як особливу мовну підсистему, що дозволяє забезпечити максимальну точність, лаконічність й однозначність розуміння слів та виразів, що використовуються при веденні радіотелефонних перемовин, і яка підлягає регламентації вимог ІКАО щодо мовної компетенції [23]. До таких факторів відносяться:

- відсутність візуального каналу сприйняття (і, відповідно, невербальних засобів спілкування), що породжує підвищену залежність розуміння від чіткого та правильного мовлення;

- неможливість передачі повідомлень одночасно, що унеможлиблює використання реплік для контролю ефективності сприйняття;

- акустичні умови, за яких відбувається комунікація, значно гірші за звичайні внаслідок фонових шумів та вузького частотного діапазону каналу зв'язку, що ускладнює сприйняття деяких звуків;

- визначеність змісту радіотелефонних перемовин вузькопрофесійним контекстом, великим обсягом спеціальних технічних знань у сфері експлуатації повітряного судна, навігації, авіаційного обладнання та правил організації повітряного руху;

- вміння учасників комунікації здійснювати усі види мовленнєвої діяльності (сприйняття, формування усного висловлювання, взаємодія), та високий рівень володіння навичками аудіювання та говоріння;

- наявність стресогенних факторів, породжених необхідністю спілкуватися іноземною мовою, прилаштовуватися до акценту співрозмовника, додержуватися оптимального темпу мовлення, подолання мовного бар'єру.

Мета авіаційної мови радіотелефонного зв'язку полягає в обміні інформацією в ясній лаконічній точній формі. Використання стандартизованої

фразеології, яка має специфічну технічну функцію забезпечення ефективного та безпечного зв'язку, мінімізує негативний вплив наведених вище факторів [116].

Основні лінгвістичні особливості стандартної фразеології ІКАО можна окреслити як наступні:

- обмежений словниковий запас (приблизно 400 слів), в якому кожне слово має точне значення;
- короткі речення зі спрощеною синтаксичною структурою;
- невикористання артиклів, присвійних та особових займенників, службових дієслів, багатьох прийменників;
- поширене вживання іменникових дериватів;
- вживання наказового способу дієслова та пасивного стану дієслова у близько 50 % речень.

Під розмовною мовою в авіаційному радіотелефонному зв'язку розуміємо спонтанне, творче та незакодоване використання природної мови, хоча воно і обмежене функціями і тематикою (авіаційною та неавіаційною) радіообміну, а також специфічними вимогами до мови, обумовленими критично важливими міркуваннями безпеки, які передбачають ясність, лаконічність, прямоту, доречність, однозначність та невеликий обсяг мовлення. Саме тут уміння впевнено користуватися розмовною мовою може виявитися критично необхідним у випадках позаштатних та аварійних ситуацій для узгодження ряду невідкладних питань, коли обсяг мови, необхідної для вирішення проблеми, знаходиться поза межами стандартної фразеології.

Склад найбільш вживаного словникового запасу і лексична компетенція пілотів визначаються проблематикою, характерною для змісту повсякденних перемовин між пілотами і диспетчерами, екіпажами інших суден та ситуаціями взаємодії з іноземними партнерами, пов'язаних зі штатними та позаштатними ситуаціями, що виникають під час управління повітряним рухом [157]. Такі ситуації вимагають певних знань у багатьох предметних областях та знань відповідної лексики: загроза зіткнення у повітрі; затримка посадки; складна орнітологічна обстановка; пожеар на борту ПС; несправність / поломка ПС;

інциденти під час посадки та зльоту; наземні авіаційні інциденти; метеоумови; десантування особового складу та вантажу; проблеми, пов'язані з планом польоту; зміна маршруту польоту; засоби візуальних польотів; несправність ПС; зближення повітряних суден; проблеми з паливом; несанкціоноване маневрування; умови в районі аеродрому; ситуація на льотному полі; наземні служби; аеродромне обслуговування; аеродромні споруди; обладнання (VOR, радіолокатор тощо); топографічні риси місцевості.

З огляду на те, що контингент іноземних партнерів, з якими відбувається взаємодія в умовах ММО, залучено з багатьох країн світу, і, як наслідок, вони можуть користуватися як британським, так і американським варіантом англійської мови [203], нами проведено аналіз широкого спектру зразків мовленнєвих актів, здійснених у середовищі ММО (як усних, так і письмових), що уможливило виокремлення певних інтонаційних, граматичних та лексичних відмінностей між двома варіантами англійської мови [46, 83, 164, 211, 266] (додаток Е), на що акцентовано особливу увагу як під час аудиторних, так і поза аудиторних занять з англійської мови.

Отже, відбір змісту квазіпрофесійних завдань проблемного характеру проводився на основі аналізу змісту діяльності військових пілотів [95, 275], професійно-кваліфікаційної характеристики та відповідно до аналізу технологічних функцій, аналізу практики полікультурних особливостей спілкування під час ММО, типових завдань діяльності та умінь, які необхідні для забезпечення польотів у МПП.

Для того щоб вірно скомпонувати та обґрунтувати складові комплексних ситуацій професійної взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами під час квазіпрофесійних завдань польотів у міжнародному повітряному просторі нами використано комплексну організаційно-психологічну структуру діяльності за О. Коваленко: суб'єкт діяльності, мета діяльності, результат діяльності, предмет діяльності, процес діяльності, спосіб діяльності, засоби діяльності та умови діяльності. Проведемо аналіз елементів цієї структури відповідно до умов нашого дослідження [103].

Суб'єкт діяльності. Суб'єктом діяльності на початкових курсах навчання виступають НПП ВВНЗ, а на старших курсах – льотчики-інструктори та викладачі військової частини, де курсанти проходять льотну практику.

Предметом діяльності виступатимуть спочатку ЗНУ за професією, з безпеки польотів; згодом – формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії з іноземними партнерами під час квазіпрофесійних завдань польотів в умовах МПП.

Процес діяльності спрямований на формування знань, умінь та навичок курсантів щодо взаємодії з іноземними партнерами під час квазіпрофесійних завдань польотів у МПП.

Спосіб діяльності характеризує методи взаємодії суб'єкта та об'єкта навчання при досягненні ними цілей комплексних ситуацій взаємодії з іноземними партнерами під час квазіпрофесійних завдань.

Засобом діяльності є алгоритми розв'язання комплексних ситуацій взаємодії з іноземними партнерами.

Умови діяльності – це середовище, яке створене для навчальних цілей щодо розв'язання комплексних ситуацій взаємодії з іноземними партнерами під час квазіпрофесійних завдань [11, 65]. Ним виступає факультет ЛП ХНУ ПС імені І.Кожедуба.

В основу вищезазначених способів діяльності нами було запропоновано покласти квазіпрофесійні завдання, які розглядалися у галузі психології навчальної діяльності (Г. Балл, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), дидактики (Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Скаткін) при вивченні дидактичних функцій завдань, у працях військових педагогів (Н. Арсен'єва, О. Бойко, В. Ягупов, О. Керницький).

На основі підходів [8, 95, 200] до розробки квазіпрофесійних завдань у процесі професійної підготовки майбутніх військових пілотів, нами визначено вимоги до квазіпрофесійних завдань при формуванні у курсантів комунікативної готовності до взаємодії під час виконання завдань ММО:

– завдання мають відтворювати зміст військово-професійної та льотної

діяльності у МПП під час виконання ММО, відобразити полікультурні особливості військовослужбовців з різних країн;

- формувати загальні сучасні підходи до розв’язання як завдань з безпеки польотів у МПП, згідно вимог ІСАО, так і завдань щодо моделювання комплексних ситуацій професійної взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами;

- відображення у структурі квазіпрофесійного завдання змісту не окремих навчальних дисциплін, а способів розв’язання ситуацій, в яких можуть опинитися військові пілоти під час польотів у МПП;

- забезпечувати вибір доцільних методів та прийомів, засобів та організаційних форм навчальної діяльності курсантів при навчанні професійної взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами під час ММО;

- допомагати усвідомленню курсантами прямої залежності успішності їх майбутньої військово-професійної діяльності від навичок розв’язання квазіпрофесійних завдань різного роду складності;

- на кожне типове завдання взаємодії у процесі практичної військово-професійної діяльності повинно бути відповідне квазіпрофесійне завдання, що відображає його зміст та варіанти можливого вирішення;

- застосування словесно-логічних і наочно-образних систем дій (моделей, схем, зразків дій під час ММО тощо);

- проблемність занять та їх адекватність пізнавальним можливостям курсантів з можливістю забезпечення подальшого розвитку;

- забезпечувати можливості ефективного самостійного навчання курсантів при використанні КДС «Миротворець».

Також було враховано вимоги до підготовки операторів особливо складних ергатичних систем, що використовуються сьогодні у сучасних дидактичних системах підготовки пілотів, а це [145, 159]:

- введення запланованих інструктором помилок, постановка перешкод, подача невірних сигналів, команд;

- створення ситуацій нестачі інформації, суперечливості, невизначеності;

- моделювання ситуацій взаємодії в різних умовах, що вимагають для однієї й тієї ж ситуації різних рішень і дій;
- послідовне або одночасне введення двох і більше факторів, що заважають взаємодії та безпеці польотів;
- збільшення темпу діяльності та зменшення терміну виконання завдань;
- моделювання ситуацій польоту, де рішення й дії відкладені за часом.

Під час розробки таких завдань нами було враховано, що процес навчання англійської мови в ХНУПС імені І.Кожедуба побудовано сьогодні за такою схемою: на першому етапі – навчання загальній англійській мові; на другому етапі – навчання англійській мові (за професійним спрямуванням); 3-й етап – навчання фразеології радіообміну під час польотів. Ще один етап, який було запропоновано ввести – це етап навчання курсантів під час позааудиторної роботи, де буде відбуватися інтеграція знань та умінь з дисциплін «Військове навчання та виховання», «Тренажерна підготовка на тренажерах», «Основи організації льотної роботи та безпеки польотів», «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» та експериментального спецкурсу.

Позааудиторна діяльність у ЗВО авіаційного профілю з курсантами – це навчально-виховна робота з ними поза розкладом аудиторних занять, яка передбачає участь майбутніх військових пілотів у тематичних заходах, семінарах, факультативах, зустрічах із відомими льотчиками ПС, героями АТО, проведення екскурсій, переглядів фільмів професійної та військової тематики [37, 74, 87, 140].

Саме позааудиторну роботу ми вирішили використати у нашому дослідженні, оскільки вона надає потужний арсенал можливості НПП та дослідникам, що спрямовані на досягнення практичної, загальноосвітньої, виховної цілей навчання курсантів [3]; дозволяє поєднати мету, зміст, функції, методи й організаційно-педагогічні форми, зорієнтовані на розвиток активності, самодіяльності, взаємодії студентів на принципах співробітництва та співтворчості [33]. Такі форми роботи реалізуються у системі змішаного навчання, де поєднуються технології традиційного, дистанційного навчання, форми аудиторного й позааудиторного навчання [166].

Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що перевагами позааудиторної роботи є цілісне формування й розвитку особистості курсантів на засадах органічної єдності з навчальним процесом і соціальним середовищем, урахуванні їх нахилів, особистісних інтересів, соціального замовлення суспільства на фахівців [109, 232].

Позааудиторна форма роботи регламентована сьогодні державними документами: Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту», Державною програмою «Вчитель», статутом вищого навчального закладу, положеннями про студентське наукове товариство, студентський науковий гурток, планами навчальної роботи факультетів авіаційного ЗВО тощо.

В такому навчанні важливого значення набуває стимулювання курсантів до творчої роботи у вільний час, мотивація спільної роботи курсантів та НПП щодо іншомовного спілкування та взаємодії, що є обов'язковою умовою успіху під час ММО [25, 46]. Основні елементи системи позааудиторної роботи, в яку було включено курсантів, представлено в табл. 2.2.

У зв'язку з необхідністю виконання програми навчання курсантами, викладачем був запропонований зрозумілий та оптимальний темп вивчення розробленого спецкурсу, що враховував можливий обсяг навантаження на добу. Також курсантам було в електронному вигляді надано методичні рекомендації щодо самостійної роботи, в яких було відображено мету тем, завдання, їх зміст, способи виконання, матеріали для самоперевірки.

Згідно рекомендацій науковців щодо проведення позааудиторної роботи [166, 256], НПП було запропоновано дотримуватися наступних вимог:

- проведення таких занять досвідченими НПП;
- попереднє пояснення курсантам про суть та особливості такого навчання;
- враховувати особливості вимог до розкриття сутності дій військових пілотів під час виконання ММО;
- враховувати можливості навчально-методичного, часового та ресурсного забезпечення ЗВО тощо.

Щодо проектування форм роботи НПП з курсантами на позааудиторних

заняттях було запропоновано [8, 75, 255, 263, 264]:

- проводити заняття курсантів у мікрогрупах, що імітують екіпажі армійської авіації;
- проводити заняття на принципах змагальності, коли НПП визначає кращих курсантів, кращі діади та екіпажі;
- такі заняття оцінюють як НПП, що викладають англійську мову, так і офіцери, що приймали участь в миротворчих місіях ООН;
- основний стимульний матеріал надавався за допомогою засобів, що імітували засоби зв'язку літака, використовувалося спеціальне обладнання.

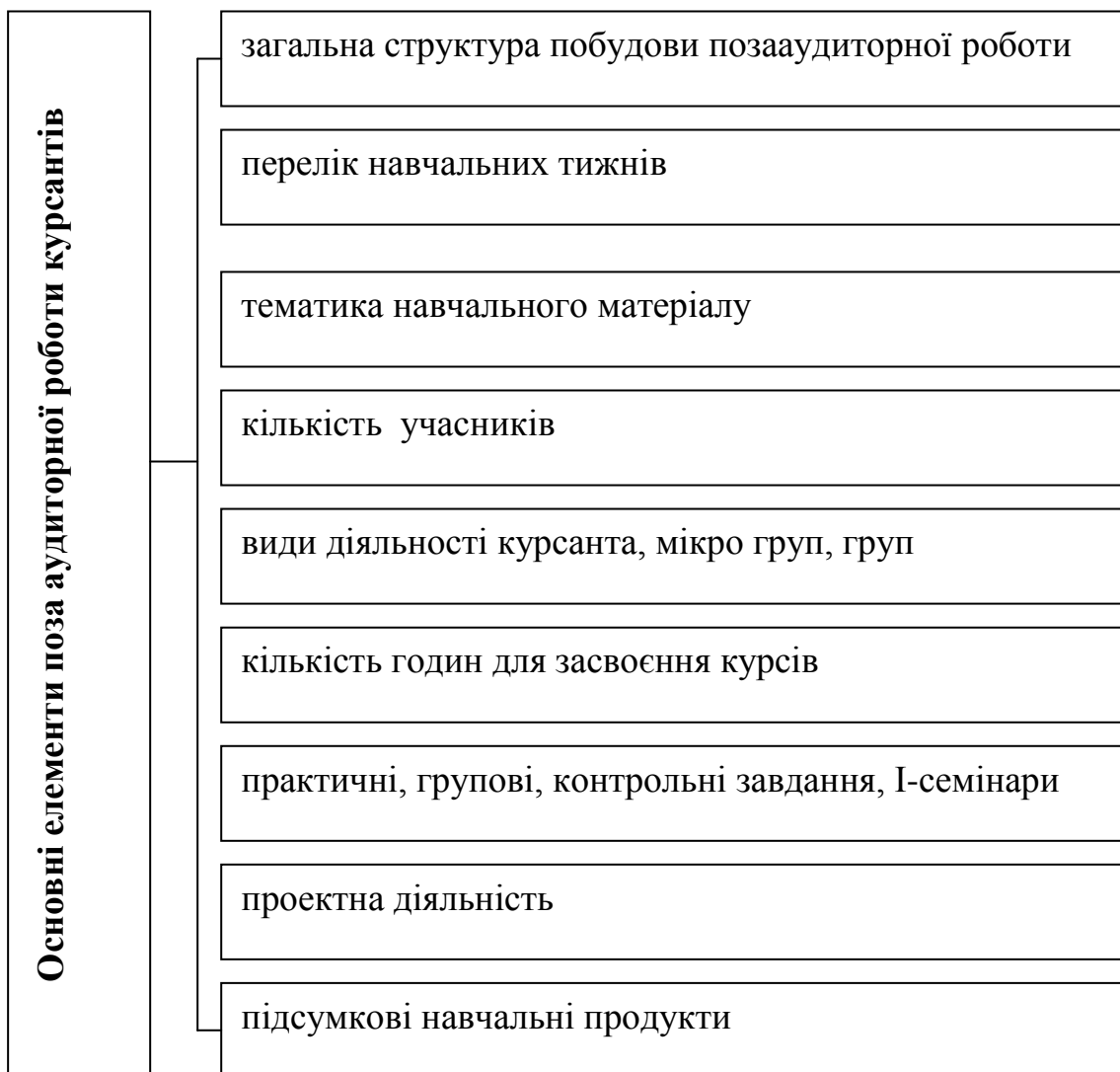

Рис. 2.2. Основні елементи системи позааудиторної роботи курсантів

Приклад такого заняття наведено у Додатку Ж, де група курсантів

розподілялась на діади, мікро групи, та виконувала навчально-професійні завдання щодо взаємодії військових пілотів. Курсанти за допомогою засобів зв'язку імітували спілкування та взаємодію під час польотів у МПП. Окрім навчанню взаємодії, курсантам потрібно було проявляти емоційну стійкість, бо НПП вводив певні обмеження та перешкоди у процес переговорів, крім того умовні екіпажі не бачили один одного, що імітувало кабінку літака.

Орієнтована схема розв'язання завдань взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами була такою (рис.2.3).

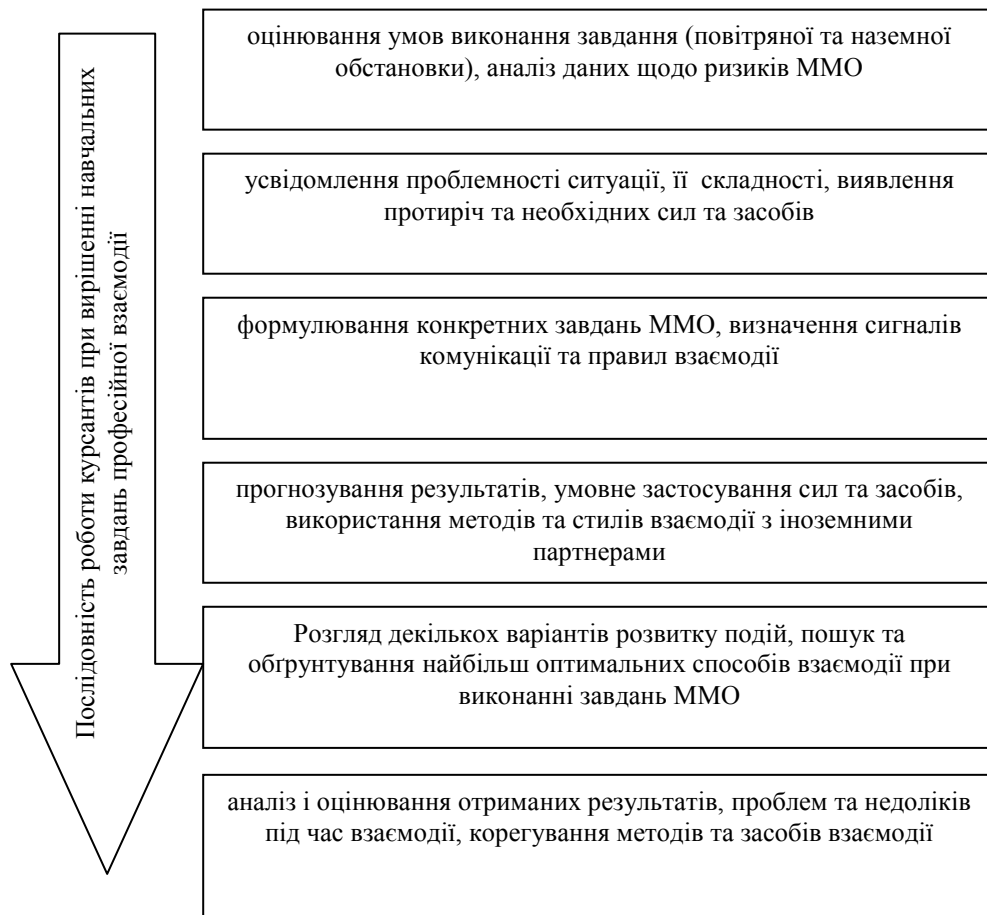

Рис.2.3. Орієнтовна схема розв'язання завдань взаємодії військових пілотів з іноземними партнерами

Аналіз навчального плану підготовки майбутніх військових пілотів, компонентів наземної підготовки, змісту робочих навчальних програм дисциплін, що безпосередньо задіяні в процесі формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО, дозволили схематично зобразити етапи формування такої готовності у ЗВО авіаційного профілю (рис. 2.4).

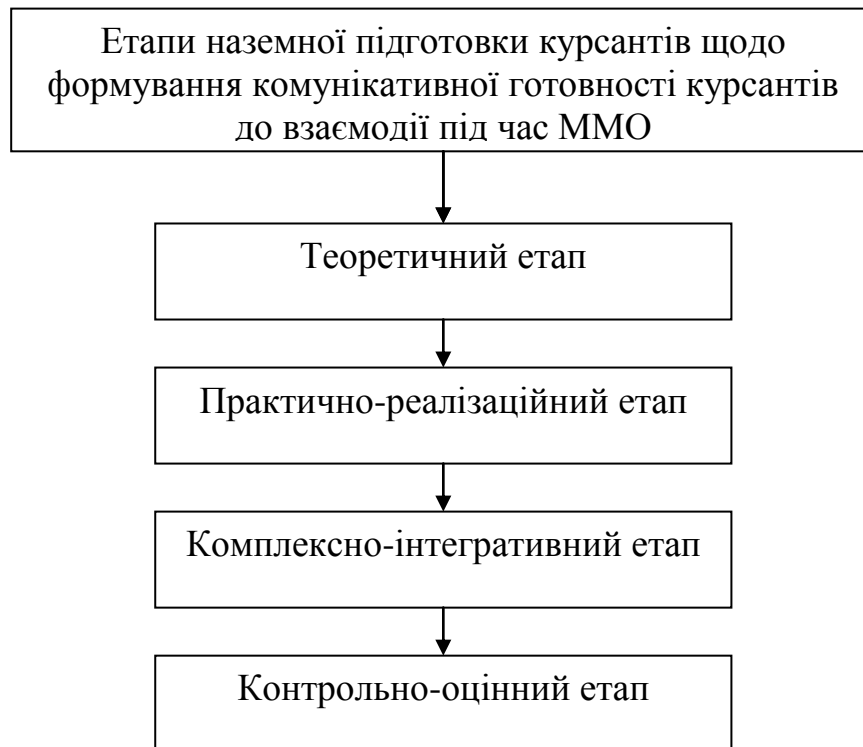

Рис. 2.4. Етапи наземної підготовки курсантів щодо формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО

Аналіз наукової та спеціальної літератури, діяльності військових пілотів, що входили до МК ООН, бесід з офіцерами-експертами, дозволили до переліку проблемних питань взаємодії під час експлуатації авіаційної техніки в умовах ММО, при комунікації та взаємодії з фахівцями наземних служб, радіообміну, ситуаціях дотримання військовими пілотами норм безпеки польотів, включити такі [22, 32, 65, 78, 81, 92, 101, 106, 128, 130, 134, 137, 147, 151]:

- варіанти діяльності екіпажу при польотах з врахуванням різних режимів польоту у складних та простих метеоумовах;
- варіанти радіообміну екіпажу при польотах з врахуванням різних режимів польоту у складних та простих метеоумовах;
- варіанти дій пілотів щодо приземлення на запасний аеродром іноземної держави;
- порядок та особливості дій при нештатних ситуаціях інцидентах у МПП;
- порядок та особливості дій та взаємодії при інцидентах у МПП;
- варіанти дії при проведенні рятувальних операцій;

- варіанти дії при перевезенні людей та вантажів під час ММО;
- основні вимоги нормативних документів з безпеки польотів у МПП, особливості їх дії у різних країнах, де миротворці виконують свої функції.

Наступним кроком був підбір найбільш доцільних методів навчання курсантів, в залежності від цілей та змісту визначених етапів підготовки курсантів (табл. 2.2).

Окрім традиційних методів навчання особливого значення у формуванні комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО набули активні методи навчання: методи прав і ситуацій (метод аналізу конкретних ситуацій), рольові та ділові ігри, дискусії з проблемних питань ММО тощо.

Таблиця 2.2

Характеристика методів навчання курсантів, що використовувались в експериментальній методиці

№	Етапи формування комунікативної готовності до взаємодії	Методи, що використовувались в експериментальній методиці		
		За характером пізнавальної діяльності	За дидактичною метою	За місцем у структурі діяльності
1.	Теоретичний етап	пояснення, обговорення, наочні (лекції, семінари, розповідь, пояснення, ілюстрація, демонстрація)	методи вивчення нових знань	методи її стимулювання й мотивації, методи організації й здійснення навчальної діяльності
2.	Практично-реалізаційний етап	ситуативні завдання, проблемний виклад, обговорення (практичні заняття, індивідуальні та групові вправи)	методи обговорення та закріплення знань	методи організації й здійснення навчальної діяльності, методи її стимулювання й мотивації
3.	Комплексно-інтегративний етап	частково-пошукові, рольові ігри, тренажі, бінарні вправи, метод аналізу конкретних ситуацій, метод інцидентів, метод інсценування,	методи закріплення знань, формування досвіду	методи організації й здійснення навчальної діяльності, методи набуття досвіду дій та поведінки у нештатних ситуаціях
4.	Контрольно-оцінний етап	тестові завдання, контрольні завдання та вправи	методи контролю та закріплення ЗНУ	методи контролю за навчальною діяльністю

На думку В. Ягупова [260], при традиційному підході до навчання у ЗВО

умови завдання звичайно викладені перед курсантами одразу в готовому вигляді, при цьому укладач завдання вже завершив складну інтелектуальну роботу, яка необхідна для точного визначення умов завдання. У реальних умовах польотів під час виконання ММО умови виконання завдань невідомі, тому, для навчальної діяльності курсантів формальні завдання просто не можуть бути використані, бо помилка може коштувати екіпажу життя. Тому таке зауваження нами було враховано при проектуванні процесу застосування методів навчання курсантів, таких як метод випадків та метод ситуацій. Порівняльна характеристика методів випадків та аналізу конкретних ситуацій наведено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Порівняльна характеристика методів випадків
та аналізу конкретних ситуацій при формуванні комунікативної
готовності курсантів до взаємодії під час ММО**

Метод випадків	Метод аналізу конкретних ситуацій
1. Обсяг опису не перевищує однієї сторінки тексту	1. Обсяг опису може складати кількох сторінок тексту
2. Опис не містить потрібних для поглиблення знань про дану проблему миротворчої діяльності	2. Рекомендований перелік літератури, тематично пов'язаний з проблемою миротворчої діяльності, що розглядається; різноманітні джерела інформації
3. Найчастіше опис є інтерпретацією власного досвіду	3. Найчастіше під час занять використовують опис подій з практичної діяльності під час ММО та документи
4. Опис ММО курсанти отримують на занятті, яке тематично пов'язано зі змістом опису	4. Опис ММО курсанти отримують за кілька днів до заняття, аналізують у позааудиторний час самостійно
5. Під час аналізу опису з ММО курсанти можуть задавати питання, відповідно до яких викладач надає додаткову інформацію щодо вирішення проблеми під час ММО	5. Курсанти не задають питання; додаткової інформації з ММО не потрібно

Метод випадків належить до групи активних методів навчання разом з методами ситуацій, інсценізацій, ігор та дискусій [172, 177, 182]. Метод випадків є найпростішим з даної групи й найбільше відповідають формам навчання, що не потребують додаткових умов та факторів. Він забезпечує сприятливі умови для

використання теоретичних знань у практиці навчання. Крім формування вміннь розв'язання проблем та прийняття складних нетипових рішень, учасники занять, які проводяться за цим методом, здобувають також уміння узагальнювати та аналізувати інформацію, що є дуже важливим для військових пілотів під час ММО. Метод випадків сприяє розвитку: аналітичного й синтетичного мислення; готовності та вміння приймати рішення; уміння розв'язувати складні проблеми; уміння застосовувати здобуті знання на практиці.

За використання цього методу не подається новий навчальний матеріал, а тільки наводиться опис випадку з практичної діяльності військових пілотів для того, щоб курсанти вчилися використовувати здобуті раніше знання, набувати досвіду в нових умовах для прийняття правильного рішення. Наведемо як приклад хід такого заняття за темою «Перевезення людей та вантажів під час ММО».

Мета: активізувати творчу діяльність курсантів, наявні знання, навички і уміння взаємодії під час ММО (перевезення вантажів).

Хід роботи: ознайомлення курсантів з ситуацією, що аналізується. Курсантам пропонується ситуація, що склалася: завдання - перевезення вантажів у гірській місцевості, присутні проблеми з радіообміном, погіршуються метеоумови, ускладнення взаємодії з наземними службами та іноземними партнерами.

1. Група розподіляється на малі підгрупи (3-4 особи). Частина з них виступає в ролі екіпажу, частина – виконує роль опонентів

2. Підгрупам пропонується надати свої обґрунтовані пропозиції щодо шляхів виходу з ситуації, що склалася. Курсанти мають знайти свої варіанти взаємодії, і відповідно варіанти дій під час зміни умов польотів, а також обґрунтувати їхню дієвість. Опоненти мають висловити свою думку щодо висунутих пропозицій і виділити позитивні й негативні моменти.

3. Виходячи з наведених пропозицій, формулюються оптимальні шляхи вирішення ММО, різні варіанти взаємодії.

4. Потім курсантам презентуються на розгляд заходи, які було проведено

реальним екіпажем у схожій ситуації. Відбувається порівняльний аналіз пропозицій курсантів і реальних заходів під час польотів ММО. Наприкінці переглядаються телефрагменти, відеоматеріали щодо польотів вертольотів у МПП.

Метод аналізу конкретних ситуацій – це один з методів активного навчання, який суттєво наближає процес навчання до реальної практичної діяльності спеціалістів. Його започатковано в Гарвардській школі бізнесу, де з 1908 р. опрацьовано сотні ситуацій щодо різних аспектів управління. Цей метод передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій та проблем, складних конфліктних випадків, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу [36].

Метод аналізу конкретних ситуацій використовувався для розвитку здатності курсантів до аналізу проблемних завдань взаємодії при дотриманні безпеки польотів у МПП. Спираючись на індуктивний і дедуктивний методи розв'язання різноманітних складних ситуацій, він створює вигідні умови для набуття і розвитку вмінь курсантів аналізувати та ухвалювати обґрунтовані рішення під час ММО. Він також був цікавий тим, що забезпечує розвиток абстрактного і творчого мислення курсантів, яке сприяє підготовці та ухваленню рішень у складних ситуаціях ММО, набуває більшої практичної спрямованості взаємодії, ніж традиційні методи [55].

Мета заняття: навчити курсантів вирішувати проблемні завдання взаємодії при дотриманні безпеки польотів у МПП.

Алгоритм роботи:

- ознайомити аудиторію з навчальним матеріалом до цієї теми;
- методом мозкової атаки визначити загальні проблеми дій авіації під час ММО;
- сформулювати запитання, на які курсанти повинні дати відповіді для вирішення визначених проблем;
- визначити проблеми, що виникають при взаємодії військових пілотів;
- з масиву рішень обрати оптимальні шляхом порівняння важливості та

ранжування;

– продемонструвати можливу альтернативну схему вирішення проблеми зі збереженням вихідних даних з безпеки польотів;

– зробити узагальнюючі висновки.

Хід роботи пропонується такий:

1. Для ознайомлення курсантів із ситуацією за тиждень до заняття роздаються матеріали до цієї теми.

Пропонується ознайомитися з проблемами безпеки польотів у світі, з сучасними тенденціями щодо стану аварійності, особливостями використання військової авіації під час ММО, особливостями взаємодії військових пілотів при виконанні різних завдань.

2. Доповідач (НПП) коротко розповідає про суть проблеми, особливо не вдаючись до деталей, перелічує проблеми й пропонує розглянути конкретну ситуацію з безпеки польотів у МПП, особливостей взаємодії військових пілотів при виконанні різних варіантів завдань.

3. Після короткого вступу доповідач переходить до конкретної ситуації, яка складається з декількох найбільш розповсюджених явищ помилок взаємодії пілотів при порушенні безпеки польотів під час ММО.

4. На четвертому етапі НПП залучає аудиторію до активної участі, задаючи питання (наприклад, «Які причини заважають виконанню завдання?», «Що потрібно для своєчасного виконання завдання?»). У такий спосіб курсанти залучаються до дискусії, і починається продукування можливих рішень.

5. З масиву рішень шляхом дискусії вибирається найоптимальніше. НПП на цьому етапі займає пасивну позицію, активно стимулює курсантів до роботи.

6. Курсантами шукаються альтернативні рішення, обговорюються.

7. На завершальному етапі формулюються узагальнюючі висновки для відповіді на актуальні питання, що стосуються особливостей взаємодії військових пілотів при виконанні різних варіантів завдань.

Продукування можливостей для дискусії та обговорення проблемних ситуацій професійної взаємодії з іноземними колегами відбувалося на основі

вербальних завдань [61]:

- 1) поясніть, що необхідно зробити у першу чергу;
- 2) спитайте, що потрібно Вашому партнеру;
- 3) перепитайте, чи вірно Ви його зрозуміли;
- 4) запропонуйте партнеру різні можливі варіанти вирішення ситуацій та свою участь у вирішенні спільного завдання;
- 5) спитайте в інших курсантів, чи погоджуються вони з Вашим рішенням, яке рішення б запропонували вони;
- 6) знайдіть рішення, що буде задовольняти усіх, та переконайтесь в його доцільності для виконання завдання ММО;
- 7) спрогнозуйте інші варіанти професійної взаємодії та можливі утруднення, засоби корекції.

Для задіяння інтерактивних можливостей дискусії курсантам було запропоновано такі типи вправ щодо взаємодії:

- 1) самостійне відпрацювання можливих стандартних процедур взаємодії (покроково);
- 2) відпрацювання стандартних процедур взаємодії в парах курсантів;
- 3) відпрацювання стандартних процедур взаємодії в умовних екіпажах з елементами швидкодії;
- 4) відпрацювання стандартних процедур взаємодії в парах курсантів, в умовних екіпажах з елементами швидкодії, під час впливу непередбачених факторів, факторів психогенного характеру тощо.

Така побудова, на нашу думку, полегшує виникнення змістовних емоційних дискусій, що дозволяють досягти обґрунтованого плану діяльності та прийняття відповідного рішення щодо виконання завдань ММО. Відбувається вивільнення творчого мислення курсантів під час всебічного аналізу конкретної ситуації, що спонукає курсантів до творчої дії та самовдосконалення [21, 33, 68].

Побудова цього методу вимагала від курсантів таких кроків:

- знайти серед великої кількості різноманітної та суперечливої інформації проблему з миротворчої діяльності пілотів військової авіації, виокремити її та

чітко сформулювати;

- визначити серед багатьох чинників ті, що суттєво впливають на ММО;
- розглянути та проаналізувати вплив цих чинників на об'єктивний стан комунікативної готовності до взаємодії під час ММО;
- опрацювати альтернативні варіанти вирішення проблеми, досягнення результату ММО;
- провести аналіз і зробити порівняння всіх альтернативних варіантів, обрати найбільш оптимальний серед них, довести його ефективність, провести відповідні розрахунки;
- ухвалити рішення проблеми та сформулювати рекомендації для досягнення успішності ММО;
- визначити контрольні дії за ходом реалізації ухваленого рішення та його результатів.

Для проведення занять було задіяно лінгафонний клас, клас тренажів. Заняття проводилися в мікрогрупах (2-5 курсантів), групах (6-10 курсантів) та включали такі теми: «Втрата орієнтування у повітрі (фактори погіршення метеоумов)» «Дії у гірській місцевості», «Відмова двигунів (електросистеми)», «Відмова радіозв'язку (порушення взаємодії)», «Порушення взаємодії з іноземними колегами», «Непорозуміння при взаємодії з наземними службами» та інші.

Залежно від дидактичної мети, якої необхідно було досягти, було підібрано такі різновиди методу аналізу конкретної ситуації під час ММО: розв'язання ситуаційних задач ММО – метод аналізу; розбір інцидентів під час ММО – метод інцидентів; розбір конфліктів під час взаємодії – метод конфліктів; варіативність дій під час ММО – метод «лабіринту дій»; пошук алгоритмів дій під час ММО – метод послідовних ситуацій.

Також було визначено їхню загальну методику, яка складається з таких етапів.

Перший – *уведення в задачу*, під час якого НПП дає коротку інформацію про тему заняття, його мету, організацію, презентує ситуаційну задачу за допомогою

слова, фільму, прикладу, малюнка, схеми тощо. Іноді задачу можуть описувати спеціально запрошені офіцери, які служили у МК ООН. Ця частина може займати від 15-20 хвилин, залежно від складності ситуаційної задачі.

Другий – *вивчення ситуації та підготовка рішення*. На цьому етапі курсанти вивчають і аналізують запропоновану ситуацію; звертаються до НПП за додатковою інформацією; проводять дискусії щодо змісту ММО та ймовірних шляхів її реалізації; формулюють оптимальне рішення, використовуючи довідкову літературу, особистий досвід, професійні знання, підказки інших.

Залежно від характеру ситуації та її складності. така робота може проводитись як всією навчальною групою протягом короткого проміжку часу (від 20 до 30 хвилин), так і в підгрупах. Якщо ситуація вимагає більше часу для вивчення, її опис роздається заздалегідь. Відповідно, обговорення може проводитись у невеликих (три-чотири курсанта) підгрупах, де зручніше вивчати, аналізувати ситуацію і опрацьовувати рішення. Це створює сприятливі умови для активної участі всіх учасників в обговоренні ситуаційних задач ММО для обміну досвідом, знаннями і думками, формує навички й уміння колективного (екіпажного) дослідження проблеми безпеки польотів, яка вивчається, тощо.

Третій, найбільш важливий етап – *групова дискусія*. Від уміння НПП керувати ходом такої дискусії залежить кінцевий результат усього заняття. Вимога до проведення – дискутувати повинні самі курсанти, а не НПП. Шляхом правильно організованого обговорення дискусія дає змогу виявити різні погляди на ситуацію, яка аналізується, і тим самим забезпечує її об'єктивний аналіз.

Завдання НПП – за допомогою різних методичних прийомів змусити висловитися всіх курсантів. За допомогою запитань він спрямовує дискусію в необхідному напрямку, заохочує до обговорення проблем комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, які мають суттєве значення для прийняття обґрунтованого рішення. Також НПП за допомогою вказівок допомагає курсантам зрозуміти їхні помилки, корегувати думки та рішення.

Цікавим та необхідним методом підготовки курсантів до ММО є метод «лабіринту дій», що передбачає отримання курсантами великої кількості

однакової інформації [127, 228, 274]. Це може бути докладний опис складного інциденту у повітрі, експлуатації авіатехніки або ситуаційної задачі. Серед цієї інформації можуть бути як необхідні, так і побічні відомості, які не стосуються навчальної проблеми або не входять до компетенції посадової особи.

Курсанти повинні окремо з'ясувати цю різноманітну інформацію, побачити її різнорідність, визначити ступінь важливості до виконання під час ММО, адресувати її відповідним особам або членам екіпажу, партнерам по місії.

Курсантам потрібно на основі розрізненої інформації з вивчених керівних документів скласти чітке уявлення про ситуацію, зробити висновки і прийняти всебічно обґрунтоване рішення з метою знайти правильний вихід із складного становища під час ММО. Крім того, достатньо ефективним для формування якостей мислення, емоційної стійкості є введення перешкод з обмеженням кількості інформації за часом, наявним її дефіцитом, неповним обсягом, що також формує навички й уміння правильної оцінки обстановки, вибору лінії поведінки та стилів взаємодії, прийняття правильного і своєчасного рішення.

Інший метод – метод послідовних ситуацій включає сукупність кількох взаємозалежних і взаємозв'язаних інцидентів, конфліктів і лабіринту дій. Однак таке заняття вимагає високої підготовленості як НПП, так і усіх курсантів, наявності професійних навичок військового пілота. Цей комплексний метод передбачає оволодіння курсантами спочатку більш простими різновидами аналізу конкретної ситуації, а тільки згодом – перехід до нього. Тому є ефективним на прикінцевому етапі підготовки курсантів.

Також нами було використано навчальні можливості розробленої КДС «Миротворець», метою якої було використання переваг мультимедіа (інформаційних, змістових, комунікативних), певних видів наочності сучасних комп'ютерних програм для забезпечення ефективного засвоєння курсантами змісту розробленого нами спецкурсу.

Мультимедіа сьогодні – це система комплексної взаємодії візуальних і аудіоефектів під управлінням інтерактивного програмного забезпечення з використанням сучасних технічних і програмних засобів, які об'єднують текст,

звук, графіку, фото, відео в одному цифровому відтворенні [8, 60].

У навчальній діяльності курсантів застосування комп'ютера можливе у 4 формах: 1) машина як тренажер; 2) машина як репетитор, що виконує певні функції за викладача, причому такі, які машина може виконати краще, ніж людина; 3) пристрій, що моделює певне середовище та дії фахівців у ній; 4) комбіноване використання.

Завданнями КДС «Миротворець» для курсантів визначено такі:

- підвищити ефективність навчання курсантів основним видам миротворчої діяльності під час ММО та нормам безпеки польотів у МПП;
- формувати високу професійну та льотну спрямованість особистості курсантів та професійний інтерес до польотів під час ММО;
- забезпечити зв'язок між теоретичними знаннями з проведення ММО та практикою польотів вертольотів у МПП під час виконання миротворчих місій;
- демонструвати полікультурні особливості військовослужбовців з інших країн-учасниць МК;
- максимально використати міжпредметні зв'язки дисциплін з циклу професійної та практичної підготовки та дисциплін інших циклів для навчання курсантів польотам у МПП під час миротворчих місій;
- допомогти курсантам в засвоєнні матеріалу спецкурсу шляхом створення мультимедійної бази матеріалів щодо миротворчої діяльності військових пілотів, яка добре структурована та має високі дидактичні можливості забезпечення самостійної роботи курсантів при формуванні комунікативної готовності до взаємодії під час ММО.

КДС було спроектовано з врахуванням міжпредметних зв'язків на основі рекомендацій учених [71, 112, 113, 114, 125, 205] між дисциплінами «Військове навчання та виховання», «Тренажерна підготовка», «Основи організації льотної роботи та безпеки польотів», «Психологія», «Педагогіка», «Англійська мова (за професійним спрямуванням)», «Льотна експлуатація вертольотів».

Оскільки для дидактичних навчальних систем дуже важливим є сценарій, то його основу було створено за допомогою блок-схеми системи, яка є загальним

відображенням задуму автора щодо організації процесу навчання курсантів. Такі системи можуть мати основну роль, а можуть бути додатковим джерелом інформації та засобом навчання.

Таку систему ми побудували за традиційним підходом: предметний фрейм текстової інформації, фрейм графічних бібліотек (малюнки, таблиці, схеми, відео). Під час її проектування було здійснено такі кроки:

- аналіз мети, змісту курсу, визначення логіки побудови навчального матеріалу;
- визначення обсягу й особливостей знань, які мають засвоїти курсанти, з врахуванням часу, необхідного для засвоєння;
- відбір дидактичних засобів, розгляд гармонійності та вираженості окремих складових і усього комплексу в цілому;
- наповнення змістом конкретних тем, практична спрямованість завдань;
- відпрацювання словника термінів з ММО та списку керівних документів;
- формулювання завдань для самостійного опрацювання курсантами;
- відпрацювання контрольних завдань за модулями для самоперевірки, творчі завдання підвищеного рівня складності.

Основні види фреймів, що нами було застосовано у КДС, наведено в таблиці 2.4.

Виконання завдань КДС оцінюються за 2 варіантами: правильна відповідь-неправильна відповідь.

До КДС включено 3 основні види слотів: отримання інформації; обробки інформації; вивід інформації. При цьому інтерфейс розроблений достатньо просто, система пошуку за темами зрозуміла. Програма легко переноситься на інші ПК.

До КДС також внесено додаткову інформацію про участь миротворців українського МК, вертольотного загону, тренування екіпажів гелікоптерів, завдання та словник термінів з безпеки польотів, законодавчі акти ІСАО та нормативні документи України, міжнародних організацій щодо повітряного руху та безпеки польотів тощо.

Види фреймів, що застосовано у КДС

Типи фреймів	Мета фрейму
Фрейм знайомства	Внесення курсанта до журналу
Інформаційний фрейм	Ознайомлення з текстовою інформацією
Фрейм установки	Надається установка на навчання
Фрейм вибору	Забезпечує роботу з варіантами завдань дій під час ММО
Фрейм «меню»	Координує роботу усіх фреймів системи
Фрейм завдання	Презентує прості завдання, пропонує варіанти
Фрейм інтеграції	Включає комплексні завдання на основі міждисциплінарних зв'язків різних рівнів складності
Фрейм дії	Обробляє службову інформацію
Фрейм контролю	Перевіряє та видає результати виконання завдань

Для створення КДС було використано програмне забезпечення Microsoft FrontPage - html-редактор з пакета MS Office, що відноситься до візуальних редакторів, та має функцію ручного редагування коду.

Слайд теми 4, що стосувалася розбору інцидентів з авіалайнерами під час польотів у МПП, представлено на рис. 2.5. Інциденти підбиралися нами таким чином, щоб вони особливо впливали на емоційну та чуттєву сферу курсантів. Це зміцнювало процес запам'ятовування через емоційну пам'ять.

Позитивною особливістю розробленої КДС є те, що її можливо використати у навчанні курсантів під час засвоєння спецкурсу, як при розгляді теоретичних питань, так й при відпрацюванні практичних вправ, що враховують полікультурні особливості військовослужбовців з інших миротворчих контингентів.

Крім того, при відпрацюванні практичних аспектів міжнародних польотів використовувалось лінгафонне та мультмедійне обладнання: пульт управління; цифрові носії, навушники на столах курсантів, дисплеї персональних комп'ютерів або планшетів.

Аналіз передумов та повітряної обстановки в день трагедії з малайзійським Боїнгом MH17.

Рис. 2.5. Слайд теми 4, що стосувалася розбору інцидентів з авіалайнерами під час польотів у МПП

КДС «Миротворець» також було залучено і під час впровадження третьої педагогічної умови формування комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, яку розглянемо у підрозділі 2.1.3.

2.1.3. Використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту

На думку багатьох учених, сьогодні оволодіння професією ефективно здійснюється в контекстному навчанні, яке відображає процес динамічного руху діяльності курсанта від навчальної діяльності академічного типу, через квазіпрофесійну і навчально-професійну діяльність, до власне професійної діяльності за допомогою трьох взаємопов'язаних навчальних моделей: семіотичної, імітаційної і соціальної [43, 44].

Педагог сьогодні повинен не тільки навчати, але розуміти і відчувати, як курсанти навчаються, і, більш того, припускати, які знання і вміння, придбані

ними і в навчанні, і в ході позааудиторної діяльності, можуть бути корисними і реально використовуватися в майбутньому. Це завдання і особистісно орієнтованої педагогіки та компетентнісного підходу до організації освітнього процесу.

Традиційна організація навчання далеко не завжди дозволяє в повній мірі використовувати новітні досягнення педагогічної науки. І, перш за все, це стосується одного з найважливіших принципів сучасної освіти - принципу відкритості. Реалізація принципу відкритості, яка полягає в тому, що суб'єкт освітньої діяльності зі свого індивідуального потенціалу створює освітній ресурс, сприяє досягненню такої мети освіти, як розвиток і самоактуалізація особистості курсанта.

Розгляд основних положень відкритої освіти дає підстави вважати, що саме технологія соціально-контекстної освіти концептуально і змістовно повною мірою відповідає головній ідеї підготовки курсантів до ММО, особливо що стосується векторів розширення. Якщо взяти антропологічний вектор, то маємо можливість використовувати таку складову, як ігрове проектування в різних ситуаціях взаємодії курсантів під час ММО, що припускає моделювання рольової поведінки, заснованої на знаннях, уміннях, навичках і соціально-особистісних характеристиках, в тій чи іншій мірі сформованих у курсантів в залежності від віку, життєвого досвіду, набутих ролей тощо. І тут мова йде вже про сформованість здатностей застосовувати знання та вміння в реальних життєвих ситуаціях миротворчої діяльності.

Технологія соціально-контекстної освіти дозволяє проектувати і реалізовувати в рольових іграх саме такі ситуації. Виконуючи різні соціальні ролі, які розглядаються в ігрових проектах, курсанти отримують можливість відповісти на питання «Хто я в своїй професії?», «Що допомагає чи заважає мені досягти вершин професії військового пілота?», і визначити свою позицію, виходячи з соціального контексту, що дуже важливо сьогодні для льотного складу ПС ЗСУ.

Відносно вектора соціального розширення слід сказати, що соціально-контекстна освіта заснована на можливості соціальної взаємодії. Тому особливу

увагу при впровадженні цієї педагогічної умови було приділено моделюванню контексту дій військових пілотів у ММО у військово-освітньому просторі ЗВО, що мало випереджувальний характер; використанню мотиваційних стимулів, що спонукають курсантів опановувати способами дій та взаємодії під час ММО; гуманістичному ставленню НПП та інструкторів до особистості курсанта під час формування їх комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, що дозволяло курсантам більш сміливо набувати новий для них досвід; перманентному відпрацюванню бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.

Поняття «контекст» має широкий зміст, бо ним можна назвати фізичну дію, вчинок, репліку, систему мотивів [42]. Однак контексти можуть бути соціальними, поведінковими, емоційними, історичними, культурними, діяльними.

У нашому дослідженні поняття «контекст» є категорією, що забезпечує рівень особистісного включення курсантів у процеси пізнання та оволодіння професійною діяльністю, що відображає увесь спектр змісту їх дій під час виконання ММО.

Науковець А. Вербицький зазначає, що матеріал необхідно подавати у вигляді навчальних текстів – знакових систем, що буде виступати як інформація для засвоєння [43]. А навчально-професійний зміст потрібно щільно поєднати з майбутньою професійною діяльністю, що відображена у ситуаціях, знаннях, і умовах їх застосування.

Концепція знаково-контекстного навчання за А. Вербицьким передбачає перш за все базові форми діяльності, що передбачають [42]:

- навчальну діяльність академічного типу (лекції, семінарські заняття, самостійна робота);
- квазіпрофесійна діяльність (ділові ігри, ігрові форми занять, тренінги);
- навчально-професійну діяльність (науково-дослідницька робота, виробнича практика, дипломне проектування).

Як перехідні від однієї базової форми до іншої також виступають різні форми і технології:

- лабораторно-практичні заняття;
- імітаційне моделювання;
- аналіз конкретних виробничих і проблемних ситуацій;
- розігрування ситуацій в ролях;
- спецкурси і спецсемінари;
- ігрове проектування.

Для забезпечення такого переходу нами було дотримано визначених дидактичних етапів, що просували навчання курсантів до базових форм діяльності більш високого рангу. Так, до базових форм під час формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО належали: лекції, семінарські заняття, самостійна робота; квазіпрофесійна діяльність курсантів (ігри в класах та на тренажерах, ігрові форми практичних та семінарських занять); навчально-професійна діяльність (дипломне проектування, курсові роботи, науково-дослідні проекти, льотна практика, військове стажування). Перехідними від базових форм до більш високого рівня виступали експериментальний спецкурс, практичні заняття тренажерної підготовки, моделювання, аналіз конкретних ситуацій, розігрування ролей, лінгафонні заняття, позааудиторна робота курсантів тощо.

Отже, основна мета випереджувального та контекстного навчання курсантів – моделювання предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності курсантів під час ММО, де ядро складають мотиви і цінності професії, пізнавальні інтереси і потреби, знання, навички та уміння з льотної спеціальності та безпеки польотів, емоційно-вольова стійкість, комунікативна готовність до взаємодії.

Спрямованість дій НПП при цьому повинна бути на моделювання проблемних ситуацій, активну роботу та взаємодію курсантів під час аудиторних занять, самостійну діяльність курсантів, в процесі чого підвищуються розумові здібності особистості, що вкрай важливо для професії військового пілота.

Для формування комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час

ММО у процесі занять з дисциплін «Військове навчання та виховання» та «Психологія» створювались такі навчальні продукти, що засновані на контекстному навчанні [38, 39, 44]:

1. Складання пам'яток з безпеки польотів у МПП, що відображають особливості взаємодії під час конкретних ММО.

2. Складання списку проблем взаємодії, що можливі між військовослужбовцями різних країн, наземними службами та місцевим персоналом.

3. Розробка опорних схем за матеріалами дискусій у вигляді частини предметного змісту щодо виконання ММО.

4. Підготовка проспектів з конкретних тем безпеки польотів (з описом виконання вправ за видами підготовки).

5. Складання проблемних питань для інтерактивних вправ групового спілкування іноземною мовою.

6. Ведення експрес-щоденників, що за конкретними шкалами дозволяють оцінювати сформованість компонентів комунікативної готовності до взаємодії.

7. Складання таблиць з міжпредметних зв'язків та характеристик тем наземної підготовки.

8. Самостійне складання стислі висновки за підсумками заняття.

З поміж методів активного навчання курсантів, особливо місце посідає метод інцидентів. Це один з різновидів методу аналізу конкретних ситуацій, що добре себе зарекомендував під час підготовки операторів ергатичних систем. Його сутність у тому, що ситуації, що створюються під час навчання, характеризуються несприятливими чинниками для прийняття рішень операторами.

Одним з його видів є метод аналізу інцидентів (від лат. *incidens* – подія, що трапляється) – випадок, подія, зіткнення, зазвичай неприємного характеру [260]. Його мета – оволодіння навичками збору інформації, її систематизації та аналізу для прийняття рішення курсантами, які замість докладного опису ситуації отримують лише коротке повідомлення про інцидент, що стався під час ММО.

Повідомлення може бути письмовим або усним по типу «Сталося таке...», «Відбулося...». Для прийняття обґрунтованого рішення учасникам взаємодії навмисне пропонується обмаль інформації, тому курсантам необхідно перш за все:

- збирати інформацію про умови та інцидент;
- розібратися в обстановці під час ММО;
- визначити, чи є проблеми, і в чому саме вони полягають;
- подумати, що треба робити або вирішити;
- з'ясувати, що потрібно знати для прийняття вірного рішення.

Для отримання нової, додаткової інформації курсанти змушені активно міркувати, ставити запитання, вирішувати, де головна інформація, а де вторинна за сенсом; здійснювати пошуки логічних зв'язків, шукати відповіді на питання, що починаються зі слів «Що?», «Де?», «Коли?», «Чому?», «Як?», «Який?», «Навіщо?». НПП, у свою чергу, може відкрити дискусію про необхідність тієї чи іншої інформації, або відразу ж повідомити необхідні дані. Отримавши необхідну і достатню, на їхню думку, інформацію, курсанти аналізують її, взаємодіють в підгрупах по 2-3 особи, приймають рішення, а потім виносять на загальну дискусію так само, як це відбувається при традиційному аналізі ситуацій.

Переваги методу інциденту тут полягають в тому, що при його використанні:

- 1) розвивається важливе професійне вміння військових пілотів - збирати й аналізувати інформацію про виконання ММО;
- 2) вдосконалюються навички постановки запитань, що допомагають узагальненню, абстрагуванню, конкретизації;
- 3) у курсантів формується професійна звичка виявлення і формулювання проблеми, ефективної взаємодії з іншими, що становить основу будь якої ситуації під час ММО;
- 4) освоюються навички системного підходу до взаємодії та прийняття важливих рішень у польоті під час виконання ММО.

Вводилися такі несприятливі чинники: невірна інформація, її нестача, дефіцит часу, фактори непорозуміння, неповне повідомлення, аварійна ситуація,

що викликають нервово-психічну напруженість під час ММО.

Це дозволяло курсантам виробити кілька типових та стандартних стратегій взаємодії під час виконання ММО, що дозволяють у складній ситуації прийняти правильне вірне рішення, формувати компоненти психологічної стійкості, що сьогодні особливо важливо при виконанні військовими льотчиками завдань ММО.

Освітню діяльність з підготовки військових льотчиків, штурманів, фахівців з бойового управління авіацією сьогодні здійснює Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Курсанти тут навчаються за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр за 7 напрямками, 12 спеціальностями та 24 спеціалізаціями [233].

Сьогодні теоретичне й практичне навчання курсантів ХНУПС здійснюється на 2 курсі на літаку ХАЗ-30, на третьому та четвертому курсі на літаках Л-39 та Ан-26, а на п'ятому курсі на бойових літаках МиГ-29, Су-27, Су-25 [233]. Теоретичне та практичне навчання курсантів також здійснюється на вертольотах Мі-2, Мі-8, Мі-24 різних модифікацій.

На базі цього ЗВО функціонує тренажерний центр льотних тренажерів, який оснащений комплексними тренажерами літаків. Комплексні тренажери мають системи візуалізації та рухливості кабіни. Таким чином, тренування курсантів максимально наближено до реального польоту. Тренажери у навчанні курсантів допомагають реалізувати три основні види завдань [82]:

1. Управління системою зв'язку, робота з навігаційним обладнанням, управління паливною системою, робота з датчиками (процедурні завдання).

2. Планування польоту, дії та взаємодія в екстремальних ситуаціях, визначення порядку ситуацій, розподіл обов'язків в екіпажі (завдання з прийняття рішення).

3. Географічне орієнтування, пілотування літака, ведення зв'язку, визначення та ідентифікація небезпеки (перцептивно-моторні).

У практичній підготовці військових пілотів курсантів льотного ЗВО використовуються комплексні і процедурні тренажери.

Комплексні тренажери включають системи візуалізації, обладнані системою рухливості. Їх основні властивості: максимальне наближення реальних умов діяльності льотчика в польоті; можливості відпрацювання всіх завдань реальної діяльності льотчика; забезпечення можливості об'єктивного контролю практично усіх результатів.

Процедурні тренажери призначені для відпрацювання процедур підготовки та виконання польоту, та мають пульти, прилади і органи управління, що відображені на сенсорних моніторах. Вони мають такі основні можливості: імітація окремих фрагментів умов діяльності; відпрацювання окремих операцій і дій діяльності пілота; можливість об'єктивного контролю результатів операцій і дій курсантів з боку інструктора. В якості основного інструменту виступає програмний продукт компанії Microsoft Flight Simulator, що за своїми можливостями імітує політ з точністю до 95%. Він дозволяє закріпити на практиці наявні теоретичні знання, засвоїти початкові навички пілотування на різних етапах польоту, в простих і складних метеоумовах, від передпольотної підготовки, зльоту і польоту до виконання зниження і посадки. Саме такі його можливості було використано в ході експериментальної роботи з курсантами.

Увесь навчальний процес при формуванні комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час наземної підготовки на тренажерах пропонуємо розбити на такі етапи: підготовчий етап (дисципліни теоретичного курсу); основний етап – заняття на тренажерах та у лінгафонному класі; етап самостійної підготовки – позааудиторні заходи, самостійна робота; контрольний етап – підсумкові заняття (контекстне та проблемне навчання, інструктивні заняття з курсантами).

Перед тренажерною підготовкою інструктори добирають теоретичний матеріал, проектують завдання та вправи на взаємодію, планують заняття на тренажерах. Для оцінювання компонентів комунікативної готовності курсантів до взаємодії було розроблено критерії оцінювання успішності курсанті, механізми їх оцінювання за видами польотної інформації, дій в штатних і нештатних ситуаціях, ведення радіообміну англійською мовою.

Особливу увагу було відведено завданням з безпеки польотів у МПП, бо експерти згідно опитування ці питання віднесли до «вкрай важливих».

Такі завдання вирішувалися за допомогою лінгафонного обладнання, тренажерів літака, переговорних пристроїв, інтерактивних методів навчання, засобів інформаційно-комунікативних технологій, що дозволили пов'язати теорію та практику ММО. Цікавими курсанти визнали заняття, де розглядалися помилки льотного складу (в умовах польотів з різним рельєфом місцевості, в складних умовах погоди, в умовах МПП інших країн, непорозуміннь при іншомовному спілкуванні тощо). Саме тут контекстний підхід відіграє головну роль, бо інтегративно включає в себе і систему загальної діяльності, систему іншомовного спілкування в умовах ММО (мовне сприйняття, мовна взаємодія, текст, структурно-мовні утворення (монолог, діалог, монолог в діалозі, різні типи професійних мовних висловів та повідомлень, команди та сигнали тощо).

Особливостями контекстного навчання курсантів при вивченні тем 5 та 6 дисципліни «Основи організації льотної роботи та безпеки польотів», де розглядалися основи безпеки польотів військових літаків у МПП, дії членів екіпажу в аварійних ситуаціях, були такі:

1. Практичні завдання, що відображали зміст дій у ММО, курсанти отримували після кожного теоретичного заняття.

2. Існувало визначене розкладом занять обмеження за часом виконання цих завдань.

3. Перед практичним етапом звірялися міжпредметні зв'язки за таблицями, що відображали зміст та особливості заняття (Додаток Б).

4. Заняття базувалися на принципі змагальності, коли за кожну успішну вправу прізвище курсанта в електронній відомості переміщувалося в рейтингу успішності.

5. Курсанти після успішних вправ заохочувалися своїми командирами.

При побудові занять дотримувалися принципів проблемності, міжпредметності та інтеграції. Усі завдання на тренажерах вирішувалися на основі схеми орієнтовної основи дії (за П. Гальперінім [55]):

1-й етап: постановка мети, етапів виконання вправ, промовляння вслух.

2-й етап: опис завдань та їх характеристика, показ орієнтовної основи дій інструктором, пред'явлення курсантам еталонів виконання типових завдань;

3-й етап: курсанти формують прості уміння взаємодії щодо дотримання безпеки польотів, вивчають алгоритми діяльності у різних умовах обстановки, нестандартних ситуаціях льотної діяльності;

4-й етап: НПП вводить ситуації, що відображають порушення безпеки польотів; курсанти обговорюють, взаємодіють, прогнозують можливий хід розвитку подій та явищ, визначають можливі способи найкращих дій;

5-й етап: курсанти реалізують рішення, що, на їх думку, найбільш доцільне у визначених умовах повітряної обстановки;

6-й етап: курсанти вголос описують ситуацію та її розв'язання англійською мовою, та використовують терміни, що прийняті в МК під час ММО;

7-й етап: інструктори або зараховують вірне рішення та дії, або пропонують виконати вправу ще раз.

Заняття на основі схеми орієнтовної основи дії проводяться, як правило, під час практичних та лабораторних робіт з курсантами.

При відпрацюванні вправ взаємодії курсантами під час тренажерної підготовки вводилися такі перешкоди: ускладнення позаштатних ситуацій обмеженнями; складні метеоумови, покриття злітно-посадкової смуги, несправність засобів зв'язку тощо; нерозуміння іноземних партнерів під час взаємодії, порушення радіообміну з наземними службами, позаштатна ситуація з безпеки польотів; психогенні фактори.

Інструктори під час впливу перешкоди оцінювали послідовність дій у польоті, оптимальність взаємодії, правильність розподілу й перемикання уваги курсантами, знання експлуатаційних обмежень, уміння приймати адекватні рішення й виконувати потрібні дії при порушенні норм безпеки польотів .

На тренажерах вертольотів було також реалізовано можливості технічних засобів навчання – навчальну інформацію записано на компакт-диски, на сенсорному екрані курсантам демонструвалися фрагменти польоту або його етап.

Такі тренажери дозволяють демонструвати дотикові відчуття, бачити візуальні ознаки, які відображено на екрані індикаторних панелей. Інструктор має змогу керувати усім з пульта керування.

Під час занять особливу увагу курсантів зосереджено на особливостях безпеки польотів в різних географічних умовах (гірські аеродроми). Так, В. Єршов [67, 89] наголошує, що велика частина авіаційних катастроф на гірських аеродромах пов'язана як із певним недооцінюванням екіпажами складності польотів у горах, особливо в СМУ, так і зі спрощенням, ігноруванням, поспіхом або з порушенням технології льотної роботи. У передпольотній підготовці до гірського аеродрому екіпаж повинен звернути особливу увагу на розміщення природних і штучних перешкод щодо аеродрому; мінімально безпечну висоту польоту; розрахунки параметрів зльотної дистанції [61]. Аналізуючи погодні умови, екіпаж має зважати на потенційний негативний вплив зниженого атмосферного тиску, високої температури, сильних стічних вітрів із потужними низхідними потоками, виникнення небезпечних метеорологічних явищ; серед місцевих особливостей аеродрому – на добові або на сезонні зміни вітру та можливості раптового зсуву вітру. Гірський аеродром, на його переконання, вимагає від екіпажу зміни звичного стереотипу дій, отже, особливої уваги та зібраності, готовності до негайних дій.

Так, під час розгляду теми 6 дисципліни «Основи організації льотної роботи та безпеки польотів» на практичному занятті курсантам запропоновано проаналізувати класифікацію авіаційних подій, що можливі під час ММО. Варіант події щодо зіткнення повітряного судна із височиною відображено на рис.2.6.

Після цього курсантам було запропоновано розглянути показову в авіаційному світі катастрофу ВАе-146 10 жовтня 2006 року в а/п «Stord» (Норвегія) [61], де екіпаж виконував посадку на відносно коротку і вологу ЗПС (1200 м): «Торкання ЗПС пройшло добре. Командир ПС натиснув на гальма, але не відчув ефективного гальмування, тому перемкнув гальма спочатку на резервну, а потім і на аварійну системи, тобто затиснув їх повністю. ПС викотилося за межі ЗПС на швидкості близько 20 вузлів, упало в прірву та загорілося».

Рис. 2.6. Варіант події щодо зіткнення повітряного судна із височиною

Курсантам запропоновано на першому етапі вирішення завдання - визначити причини катастрофи. Причиною катастрофи визнане потрапляння ПС до режиму «парового» аквапланування: «для його виникнення необхідний тонкий шар рідини. Покришки коліс повинні бути достатньо зношеними або мати малу глибину протектора, щоб створити можливість для утворення парової подушки під колесом. Колесо не повинно обертатися, а вага і швидкість ПС мають бути достатніми для тертя (20 вузлів і менше), що призведе до нагріву рідини до пароподібного стану. За високої температури пари відбувається зворотній процес вулканізації гуми, що перетворюється на липку масу, яка частково відривається та розкидається навкруги парюю, яка виривається з-під колеса, а частково прилипає шматочками до колеса. На лівій частині пневматика ПС були виявлені прилиплі шматочки гуми. Під час пробігу ПС авіадиспетчер помітив незвичні білі струмені пари з-під коліс».

Під час другого етапу – курсанти повинні самі сформулювати англійською мовою дві основні небезпеки аквапланування: суттєве збільшення довжини пробігу під час посадки та можлива втрата путівної керованості, що може

призвести до бокового викочування за межі ЗПС.

Курсанти шукають необхідну інформацію за допомогою довідників, настанов, переліку подібних катастроф та аварій. Викладач мотивує їх до активного пошуку інформації та її обговорення у групі та між собою.

Під час третього етапу – курсантам запропоновано визначити основні шляхи щодо запобігання катастрофи. При цьому кожна підгрупа подає свої пропозиції, вони заносяться на дошку, порівнюються, ранжуються по достовірності та практичній значимості.

Наприкінці заняття – 4 етап – курсанти формулюють основні пропозиції щодо дій у такій ситуації. При цьому основні команди та радіообмін проводиться англійською мовою, кожен курсант виконує це самостійно за допомогою лінгафонного обладнання. Наприкінці курсанти формулюють 5 питань англійською мовою, що можуть відображати типові помилки взаємодії під час радіообміну, погіршують сприйняття або погіршують розуміння.

При реалізації цієї педагогічної умови запропоновано використання спецкурсу «Основи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО», який складено із трьох взаємопов'язаних логічних частин. Перша частина – увідного та теоретичного характеру, що спрямована на мотивування курсантів, оволодіння системою знань щодо сутності, змісту, структури комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (лекції, бесіди, дискусії, методи активного навчання). Друга частина – практичного характеру, що спрямована на перенесення набутих знань з ММО у практичну діяльність в умовах служби в МК ООН, формування у курсантів операціонального компоненту такої готовності (практичних умінь, навичок взаємодії, досвіду іншомовного спілкування, ведення радіообміну, переговорів), вирішення квазіпрофесійних завдань взаємодії та конкретних ситуацій з практики ММО (практична підготовка, тренажерні вправи, іншомовна практика при розв'язанні проблемних завдань взаємодії контекстного характеру). Третя частина – самостійно-рефлексивна – позааудиторна та самостійна робота із вдосконалення компонентів комунікативної готовності майбутніх військових

пілотів до взаємодії під час ММО (самостійна робота, КДС «Миротворець», рефлексія та самооцінювання сформованості такої готовності тощо).

Створений спецкурс мав такі основні завдання:

Мати уявлення:

- про основні напрямки вирішення проблеми людського фактора в сучасній авіації;
- про вимоги ІКАО до підготовки авіаційного персоналу;
- про системи підготовки миротворчих контингентів у розвинутих країнах світу;
- про основи взаємодії між військовослужбовцями контингентів з різних країн;
- про основні напрямки та завдання діяльності миротворчих контингентів, особливості підготовки військових пілотів.

Знати:

- нормативні документи, що визначають підготовку миротворчого персоналу в Україні;
- основні підходи до вирішення проблеми людського фактора в авіації;
- сутність та структуру комунікативної готовності військових пілотів до взаємодії під час ММО;
- критерії та показники структури комунікативної готовності військових пілотів до взаємодії під час ММО;
- сучасні методи та форми, засоби формування комунікативної готовності військових пілотів до взаємодії під час ММО;
- основні стилі поведінки при взаємодії з іноземними партнерами.

Мати досвід:

- ефективної комунікації та взаємодії з іноземними партнерами при вирішенні польотних завдань під час ММО.

2. Мінімальний обсяг навчальних годин – 38 годин, з них:

- лекцій – 10 год.;
- практичних занять – 22 год.;

– самостійна робота – 6 год.

Форма контролю знань: співбесіда, парні контрольні вправи, рольова іншомовна гра.

3. Зміст програми спецкурсу:

Вступ. Участь України у міжнародних миротворчих операціях ООН.

Тема 1. Здійснення міжнародної миротворчої діяльності ЗС України.

Тема 2. Вимоги ІКАО до підготовки авіаційного персоналу.

Тема 3. Професійно-психологічний відбір особового складу миротворчих контингентів.

Тема 4. Військово-професійна підготовка миротворчих контингентів до миротворчої діяльності.

Тема 5. Іншомовна підготовка миротворчих контингентів до миротворчої діяльності.

Теми семінарських та практичних занять для курсантів:

Тема 1. Семінар: Історія та сучасність міжнародної миротворчої діяльності ЗС України (4 год.).

Тема 2. Практичне заняття: Формування пакету документів «Безпека» щодо вимог ІКАО до підготовки авіаційного персоналу для польотів у МПП (2 год.).

Тема 3. Практичне заняття: Особливості та методики професійно-психологічного відбору особового складу миротворчих контингентів (2 год.).

Тема 4. Практичне заняття 1: Особливості та методики військово-професійної підготовки миротворчих контингентів до миротворчої діяльності (2 год.).

Тема 4. Практичне заняття 2: Рольова гра «Безпека польотів» (формування навичок переговорів, взаємодії з наземними службами в умовах польотів на МПТ) (4 год.).

Тема 5. Вправа 1: «Взаємодія» (відпрацювання навичок взаємодії в льотних екіпажах та з групами іноземних партнерів) (4 год.).

Тема 5. Вправа 2: «Комунікативна криза» (взаємодія в умовах конфліктів та ліміту часу МПП на тренажері літака, помилки взаємодії та сприйняття) (4 год.).

Практичний курс навчання курсантів включав в себе аналіз конкретних ситуацій, що виникали під час ММО, які було запропоновано офіцерами, що проходили службу у МК ООН; практичні вправи з іншомовного спілкування в аспекті забезпечення безпеки польотів; діалогові професійні вправи щодо ведення переговорів з наземними службами; вправи щодо ведення радіообміну під час тренажерної підготовки та у лінгафонному класі; виконання тестів ІСАО тощо.

При проведенні практичних тренувань на тренажерах інструктором оцінювалися вірність відпрацювання послідовності дій, правильність розподілу й перемикання уваги курсантами, вірність англійської фразеології щодо безпеки польотів, впевненість дій.

Наприклад, при проведенні теми 4 «Безпека польотів» курсанти розглядали основні параметри норм з БП під час польотів у МПП. Заняття носило бінарний характер, та проводилося двома викладачами одразу – інструктором з льотної підготовки та викладачем іноземної мови. Вони ставили за мету об'єднати споріднені блоки знань із різних навчальних предметів навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення курсантів, розвитку їх когнітивної сфери. Це дає можливість пізнавати аспекти ММО з різних боків, досягнути цілісності знань їх проведення.

Також розвиваються такі необхідні миротворцю ПВЯ, як швидке мислення й мовлення, пам'ять, спостережливість, комунікативність, кмітливість, ініціатива, самостійність, наполегливість, та інші якості особистості, що важливо формувати у курсантів для виконання ММО [141].

Бінарні заняття у ЗВО військово-авіаційного профілю – це нестандартна форма навчання з реалізацією міжпредметних зв'язків, де креативність двох педагогів переростає у творчий процес курсантів та формує їх комунікативну готовність до взаємодії під час ММО ефективним шляхом.

Мета такого бінарного заняття – об'єднати споріднені змістові частини із різних навчальних предметів в межах однієї теми, створити умови для практичного застосування знань, навичок та вмій і надати можливість курсантам побачити шляхи розв'язання завдань ММО з різних кутів зору, підвищити

результативність своєї квазіпрофесійної діяльності [261]. Такі заняття допомагають реалізувати наступні педагогічні переваги: курсанти одержують різноманітні знання та варіанти можливих дій під час ММО; у них формуються вміння поєднувати знання з різних дисциплін навчання одночасно; формуються складні уміння аналізувати і порівнювати різноманітні процеси за різним інтервалом часу.

Для отримання навчального позитивного ефекту від бінарних занять намагалися дотримуватися таких педагогічних умов успішності [125]: правильного виділення міжпредметних багатопланових об'єктів за допомогою аналізу навчальних програм різних дисциплін; чіткого уявлення про перспективи засвоєння матеріалу з безпеки польотів під час ММО; проектування під час підготовки до занять спорідненості тем і цілей, способів взаємодії НПП та курсантів на кожному його етапі; врахування бінарності під час проектування та проведення кожного етапу тренажерної підготовки до ММО.

Для підвищення змагальності курсанти діяли в парах, при чому один з курсантів здійснював супроводження усіх операцій першого англійською мовою. Це підвищувало цікавість до заняття, але й в той же час відповідальність курсантів за успіх саме свого екіпажу, розвивало якості мислення, оперативність та перемикання уваги, її обсяг. Це також додатково створювало фактор емоційного напруження у курсантів, оскільки НПП враховували кожну помилку, та оцінювали усі дії курсантів. Оцінювання дій курсантів відбувалося на основі розроблених бланків, де фіксувалися результати, що відображали критерії та показники комунікативної готовності до взаємодії під час ММО (додаток 3, додаток К).

Після проведення обов'язкових вправ з літаководіння, де усім керував інструктор, кожен з курсантів уголос переводив та зачитував текст, що наведено нижче та стосувався норм безпеки польотів (табл. 2.5). Після цього викладач іноземної мови та інші курсанти задавали запитання, що стосувались виконаної вправи та відображали особливості дотримання взаємодії при дотриманні норм безпеки польотів під час ММО.

Приклад картки для проведення бінарного заняття

№ завдання	Текст
Завдання 1	<p>Забезпечення безпеки польотів – це діяльність, що здійснюється відповідними організаціями й авіаційним персоналом та спрямована на виключення випадків завдання шкоди здоров'ю або загрози життю людей, майну фізичних чи юридичних осіб, державному майну.</p> <p>Катастрофа - АП, що призвела до загибелі або зникнення безвісти когось із членів екіпажу, пасажирів або третіх осіб, а також у разі отримання ними тілесних ушкоджень із настанням смерті під час: перебування на ПС; безпосереднього зіткнення з будь-якою частиною ПС, частини, які відокремилися від ПС; безпосередньої дії струменя газів реактивного двигуна; зникнення безвісти ПС, якщо був припинений його офіційний пошук і не було встановлено місцезнаходження елементів його конструкції; аварійної евакуації.</p>
Завдання 2	<p>Надзвичайна подія - подія, яка пов'язана з використанням ПС, але не належить до АП, а також пов'язана з технічним обслуговуванням, ремонтом, зберіганням та транспортуванням, що призвело до: загибелі або серйозного тілесного ушкодження, отриманого будь-якою особою під час її перебування на борту ПС або поблизу ПС унаслідок необережних або навмисних дій самого потерпілого чи інших осіб, не пов'язаних з порушенням функціонування ПС та його систем; загибелі або серйозного тілесного ушкодження, отриманого будь-якою особою, яка безпідставно або без відповідних документів самовільно проникла в заборонену зону; загибелі або серйозного тілесного ушкодження, отриманого будь-якою особою, яка перебувала на борту ПС, унаслідок впливу зовнішнього середовища після вимушеної посадки ПС за межами аеродрому; загибелі, тілесного ушкодження з настанням смерті або серйозного тілесного ушкодження, отриманого будь-якою особою, яка перебувала поза межами ПС, унаслідок безпосереднього контакту з ПС або з його елементами; руйнування або серйозного пошкодження ПС на землі, порушення міцності його конструкції або погіршення льотно-технічних характеристик у результаті впливу зовнішнього середовища або порушення технології обслуговування, правил зберігання та транспортування; захоплення (викрадення) або спроби захоплення (викрадення) ПС, що перебувало на землі чи в польоті, та інших актів незаконного втручання в діяльність авіації.</p>

Такий прийом бінарного навчання, що проводився після виконання вправи з безпеки польотів, підсилював міжпредметні зв'язки дисциплін та забезпечував контекстність підготовки курсантів до ММО, мав випереджувальну основу, що дозволяла формувати практично усі компоненти комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, створювати підґрунтя для успішного становлення в

професії.

Отже, використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту, дозволило цілеспрямовано впливати на процес формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО у військово-авіаційному ЗВО.

2.2. Модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій під час наземної підготовки у ЗВО льотного профілю

Методологічною основою розвитку теорії і практики психолого-педагогічного моделювання та проектування є наукові праці таких відомих учених: В. Сухомлинського, А. Макаренка, А. Алексюка, Ю. Бабанського, С. Я. Батищева, Г. Балла, В. Беспалько І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, Г. Костюка, Н. Ничкало та ін., військових та авіаційних педагогів – Д. Гандера, П. Корчемного, Р. Макарова, К. Платонова, В. Ягупова та ін.

Із проведеного аналізу наукових джерел можна зробити висновки, що психолого-педагогічне проектування – це діяльність щодо:

- розробки оптимального сполучення змісту, організаційних форм, методів та засобів для конкретних умов, з урахуванням індивідуальних особливостей і фактора власної індивідуальності організатора виховного процесу (М. Сибірська [230]);

- розробки сценаріїв майбутніх дій (В. Ясвін [265]);

- формулювання стратегічних завдань (Н. Кузьміна [126]);

- визначення і конструювання програми сумісної діяльності суб'єктів педагогічного процесу, спрямованої на забезпечення особистісно-розвивального підходу (О. Коберник [100]).

Нами зроблено спробу узагальнити досвід дослідників, поширити його на військове середовище, розвинути проблематику педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки у ЗВО.

Більшість дослідників сьогодні розглядають психолого-педагогічне проектування як комплексне та інтегративне явище, від якого залежить ефективність педагогічної діяльності у ЗВО [100, 230].

Із порівняльного аналізу понять «моделювання» та «проектування», можна зробити висновок, що проектування – це мисленева, розумова діяльність, а модель, програма – практичне її втілення – тобто модель виступає зовнішньою формою проекту. Моделювання ж використовують для розв'язування таких завдань, які не можуть бути розв'язані безпосередньо на конкретному реальному об'єкті [139].

Моделлю формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО можемо назвати логічно-послідовну систему елементів навчального процесу військового ЗВО, які мають такі компоненти, як цілі підготовки, зміст освіти, моделювання навчальних планів і програм, окремі цілі управління діяльністю курсантів; методи контролю їх успішності; критерії та показники, способи оцінювання діяльності учасників НВП, механізми його корегування [64, 154, 171, 193].

Ю. Лавріков відмічає, що модель – це відображення навчальних планів, програм та інших документів, у яких описується і регламентується процес підготовки фахівців у вищій школі. Побудова моделі передбачає встановлення: функціональної сутності фахівця; широти його професійного профілю; професіологічних характеристик; експертних оцінок і прогнозів розвитку цієї діяльності на найближчу та віддалену перспективу; схеми навчальних дисциплін з урахуванням їх об'єму та співвідношення [131].

Моделювання, згідно поглядів В. Михеєва, має такі аспекти застосування: гносеологічний, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта у процесі пізнання педагогічного явища; загальнометодологічний, який дозволяє оцінювати

зв'язки і відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису і вивчення; психологічний, який дозволяє вести опис різних сторін навчальної і педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності [154].

У педагогічній науці модель використовується як для пояснення, так і отримання нових знань, аналізу об'єкта, явища, процесу, тому у нашому дослідженні використання моделі є повністю доцільним.

Згідно висновків відомих педагогів, можна зазначити, що розроблювана нами модель має презентувати навчально-виховний процес, що відображає етапи, їх зміст, принципи, методи, форми та засоби, особливості формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки [216].

Наукову побудову будь-якої моделі забезпечують її концептуальна основа та принципи. Концептуальну основу нашої моделі складає суб'єктно-діяльнісний підхід, а оцінювання успішності навчальної діяльності майбутніх військових пілотів слід здійснювати у процесі вирішення ними квазіпрофесійних миротворчих завдань у процесі наземної підготовки у ЗВО. Оцінюванню тут підлягають еталонні практичні ЗНУ та здатності, які безпосередньо пов'язані з їх майбутніми функціями у складі МК.

Реалізація основної ідеї концептуальної основи моделі залежить від дотримання системи певних принципів, а також специфічних принципів, які безпосередньо відображають специфіку майбутньої діяльності військових пілотів у МК.

Реалізація цих функцій залежить від дотримання основних принципів перевірки успішності навчальної діяльності та оцінювання еталонних ЗНУ майбутніх миротворців. А. Алексюк запропонував дотримуватися принципів індивідуальності, систематичності здійснення оцінювання навчально-пізнавальних дій, урізноманітнення видів контролю, всеосяжності, об'єктивності, диференційованості, єдності вимог до контролю у процесі перевірки навчально-пізнавальної діяльності та оцінки знань, навичок і вмінь тих, хто вчиться [3].

Серед загальнонаукових принципів найважливішим є, на нашу думку, принцип наукової об'єктивності оцінювання комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, який передбачає врахування у ній усіх зв'язків і відносин, які мають місце в їх підготовці та в майбутній миротворчій діяльності. Цей принцип вимагає постійної уваги до всіх елементів військово-дидактичного процесу, систематичного і всебічного аналізу його перебігу, вивчення результатів навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння, опрацювання на цій основі конкретних заходів [262].

Принцип конкретно-історичного підходу вимагає здійснювати не абстрактне оцінювання майбутнього ВП, а конкретного фахівця та його комунікативну готовність, що відповідає специфіці майбутньої миротворчої діяльності, враховує особливості конкретної ММО, характер миротворчих компетенцій у конкретному підрозділі, на конкретній посаді та конкретному регіоні світу тощо [251].

Принцип єдності теорії і практики в оцінюванні їх комунікативної готовності до взаємодії під час ММО передбачає необхідність постійного врахування в оцінюванні не тільки теоретичних знань, а й насамперед практичних ЗНУ щодо взаємодії майбутніх миротворців, оскільки вони проходять підготовку для виконання конкретних практичних миротворчих завдань, а не для абстрактної теоретичної діяльності. У зв'язку з цим під час оцінювання слід враховувати як наявність теоретичних і практичних знань, так і їх вміння творчо використовувати для реалізації своїх майбутніх миротворчих компетенцій, оцінювати творчість і оригінальність їх квазіпрофесійної миротворчої діяльності та ін. [169].

Основу моделі формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО складають теоретичний, практично-реалізаційний, комплексно-інтегративний та контрольний етап наземної підготовки курсантів, в яких відображено мету, змістове наповнення, методи, форми, засоби навчання, особливості навчально-професійної взаємодії всіх суб'єктів НВП в конкретному проміжку навчального та позааудиторного часу, особливості та методи, засоби оцінювання успішності курсантів, критерії та

показники компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії. Зміст цих етапів формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, навчальні дисципліни, що забезпечують НВП, наведено у табл.2.6.

Таблиця 2.6

Зміст етапів формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час наземної підготовки

Назва етапу	Зміст етапу	Навчальні дисципліни, види навчальних занять, що забезпечують
Теоретичний	Оволодіння теоретичними основами з сутності, складових, особливостей, методів, форм та засобів формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО	Предмети психолого-педагогічного циклу, дисциплін з безпеки польотів, іноземної мови (лекції, семінари, групові заняття, самостійна робота, КДС)
Практично-реалізаційний	Оволодіння початковими вміннями польотів в МПП, основ взаємодії з іноземними партнерами при ММО, дотримання норм безпеки польотів	Спеціальні дисципліни, дисципліни з безпеки польотів, англійська мова (за професійним спрямуванням) (тренажерна підготовка, виконання простих вправ щодо взаємодії в іншомовному середовищі)
Комплексно-інтегративний	Оволодіння професійними ЗНУ з видів діяльності пілотів у МПП, формування простих навичок та складних умінь безпеки польотів, взаємодії під час ММО	Спецкурс з основ формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (вправи на процедурних тренажерах, заняття з радіообміну у лінгафонних класах, бінарні заняття)
Контрольно-оцінний	Формування навичок і складних умінь діяльності з основ безпеки польотів, взаємодії в залежності від умов, що склалися	Контрольний блок спецкурсу (тренажерна підготовка)

Загальна схема основних етапів організації навчання курсантів при формуванні комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО та динаміка їх реалізації у часі наведені на рис.2.7. На рисунку представлено основні етапи формування такої готовності, особливості їх протікання та динаміка проходження під час НВП.

Реалізація НВП на визначених етапах комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО ґрунтується на дотриманні відповідних принципів навчання.

		Етапи навчання курсантів			
Наземна підготовка 	Теоретичний етап	Практично-реалізаційний етап	Комплексно-інтегративний етап		Контрольно-оцінний етап
	Динаміка реалізації у часі:				
	Теоретичний курс (лекційні заняття, семінари, самостійна робота), КДС «Миротворець»		Спецкурс «Основи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО», позааудиторна робота курсантів		
	Практичний курс (тренажерна підготовка, інструктивні та практичні заняття, бінарні заняття, контрольні проблемні заняття)				
	Проблемні заняття у лінгафонному класі	1-й вид тренажерної підготовки	2-й вид тренажерної підготовки	Експертне оцінювання	
Основні рівні:	- навчальної діяльності курсантів				
	- навчально-професійної діяльності курсантів				
	- квазіпрофесійної діяльності курсантів				
	- позанавчальної діяльності курсантів				

Рис. 2.7. Загальна схема основних етапів організації навчання курсантів при формуванні комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

З поміж широкого переліку загальних дидактичних принципів під час професійної підготовки курсантів перевага надавалась таким принципам:

- принципи навчання, що обслуговують усі компоненти дидактичного процесу (принцип науковості змісту і методів навчання; принцип практичної спрямованості навчання; принцип системності й послідовності навчання; принцип оптимізації навчання);

- принципи, що стосуються пізнавальної діяльності суб'єктів навчання: (принцип мотивації навчальної діяльності; принцип свідомості, творчої активності та самостійності);

- принципи, що стосуються діяльності суб'єктів викладання та їхньої методики педагогічної діяльності (принцип доступності і зрозумілості викладання; принцип наочності в навчанні; принцип раціонального поєднання колективних та індивідуальних форм і способів навчальної діяльності слухачів);

- принципи, пов'язані з контрольно-оцінюючими функціями дидактичного процесу (принцип міцності засвоювання знань, формування навичок і вмінь).

Особливості діяльності військових пілотів у МПП та під час ММО вимагають застосування як загальних, так і спеціальних дидактичних принципів, що базуються на особливостях їхньої військово-професійної діяльності: принцип моделювання як типових ситуацій польотів у МПП, так і раптових та непередбачуваних.

У процесі моделювання професійної діяльності пілотів у навчальному процесі ми дотримувались таких положень:

- моделювання змісту майбутньої професійної діяльності під час ММО через взаємодію у навчальному процесі за допомогою ігрових методів;

- застосування принципу проблемності у навчанні, що створює відповідний професійний реалізм під час підготовки до взаємодії у ММО;

- моделювання динаміки ситуації спілкування та взаємодії пілотів з іноземними партнерами на практичних заняттях у лінгафонних класах та на тренажерах літака;

- забезпечення діалогового спілкування курсантів у професійних ситуаціях ММО з наземними службами з питань безпеки польотів;
- забезпечення можливості відтворення умов професійної ситуації, при яких найбільш повно моделюється певна діяльність;
- створення проблемності та контекстності ситуацій ММО, їх поступове ускладнення, формування впевненості та емоційної стійкості;
- створення іншомовного комунікативного середовища, що імітує спілкування та взаємодію з колегами з іноземних міжнародних контингентів;
- формування системи загальнонаукових, військово-професійних і льотних ЗУН, що необхідні під час ММО.

Методологічну основу моделі складають такі підходи як системний, випереджувальний, суб'єктно-діяльнісний, синергетичний, компетентнісний; контекстне, проблемне навчання курсантів.

Для визначення рівня сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО було застосовано метод експертної оцінки. Для отримання об'єктивної оцінки було залучено 15 досвідчених офіцерів-експертів, що проходили службу в МК ООН. Така кількість експертів забезпечувала достовірність та надійність отриманої інформації. Оцінка репрезентативності експертів проводилася за відомою методикою [250], де загальна компетентність визначається за формулою:

$$\sum_{i=1}^n K_i = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{x_{\max}},$$

де x – оцінка експерта по даному пункту анкети;

x_{\max} – максимальна оцінка, яка може бути отримана екпертом по даному пункту;

n – кількість питань анкети.

Компетентність групи офіцерів-експертів визначалася за формулою:

$$K_{\text{гр}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n K_i$$

де n – кількість експертів, які входять у групу;

K_i – компетентність i -го експерта.

Репрезентативність групи експертів становить $K_1=0,92$, що свідчить про високу компетентність експертів цієї групи, їх спроможність об'єктивно оцінювати сучасний стан НВП військового ЗВО, результати підготовленості курсантів з означених напрямків, аспекти участі МК ЗС України у ММО.

Для отримання кількісного показника експерти були залучені на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту у ЗВО.

На підставі наукових праць військових педагогів (В. Ягупов, В. Хацановський та ін.), запропоновано загальну суму балів за сформованістю кожного компонента комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО визначати коефіцієнтом готовності, який є числом, що виражає рівень розвиненості відповідних компонентів [249]. Коефіцієнт їх комунікативної готовності до взаємодії (K_2) є середньоарифметичним суми таких коефіцієнтів кожного з компонентів: ціннісно-мотиваційного ($K_{цм}$), когнітивного (K_k), операційно-діяльнісного ($K_{од}$), емоційно-вольового ($K_{ев}$) та самооцінного ($K_{мл2}$) компонентів:

$$K_{зммо} = \frac{K_{цм} + K_k + K_{од} + K_{ев} + K_{см}}{5}$$

Такий підхід, на нашу думку, дозволяє найбільш повно враховувати вагомість кожного компонента комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Оскільки нами визначається така готовність офіцера-випускника ЗВО, і до відправлення до МК ООН він ще буде проходити допідготовку, то вважаємо за доцільне ввести 3 рівні його готовності: високий, середній, низький.

Високий рівень: середня оцінка становить від 4,5 до 5,0 балів за сумарним показником за всіма компонентами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Основні якості за всіма компонентами готовності повинні мати яскравий прояв, але провідними компонентами тут буде операційно-діялісна та емоційно-вольова. За іншими

має бути оцінка не нижче “добре”. Високий рівень готовності обов’язково має включати такі ПВЯ молодого офіцера, як цілеспрямованість, ініціативність, самовладання, самостійність, володіння іноземною мовою, рефлексивність дій.

Середній рівень: середня оцінка становить від 3,5 до 4,5 балів за сумарним показником за всіма компонентами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, однак операційно-діяльнісний та емоційно-вольовий компонент не повинні бути нижче 4,0. Основні ПВЯ за ними повинні мати оцінку не нижче «задовільно».

Індикатори такі: наявність необхідних якостей, які мають епізодичний і непостійний характер під час вирішення миротворчих завдань. Основа миротворчої діяльності – переважно матеріальна. Активність дій має чіткий прояв, але переважно при зовнішніх впливах з боку командирів. Миротворча діяльність розглядаються як засіб задоволення потреб власного добробуту незалежно від інтересів інших, які здійснюються добре лише під впливом зовнішніх чинників. Обмежені можливості у використанні самостійного досвіду для здійснення ММО.

Система військово-спеціальних знань має несформований прояв на фоні високої зацікавленості миротворчою діяльністю. Орієнтацію у сфері миротворчої діяльності ускладнює відсутність системних знань у сфері здійснення взаємодії під час ММО. У практичній миротворчій діяльності не враховуються відомості про специфіку миротворчої місії в конкретній країні та регіоні. Неадекватна самооцінка, яка не стимулює самоконтроль, самовиховання, саморозвиток у миротворчій діяльності. Водночас може досить успішно здійснювати взаємодію під час миротворчої діяльності.

Низький рівень: середня оцінка становить від 3,00 до 3,49 балів за сумарним показником за всіма компонентами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Операційно-діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти повинні мати оцінку не нижче “задовільно”. Окремі ПВЯ можуть мати незадовільну оцінку, окрім іншомовних навичок спілкування з іноземними колегами, коли недостатні знання іноземної мови не

перешкоджають виконанню ММО за призначенням фахівця.

Для уточнення отриманих оцінок необхідно застосовувати вище перелічені методи оцінювання поруч з методом експертної оцінки, який може суттєво скоригувати отриману оцінку за конкретний компонент комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО.

На контрольному етапі використовувались тестові завдання, контрольні роботи, завдання та вправи з тренажерної підготовки, дидактичні збірки завдань на основі тестів з англійської мови за професійним спрямування, рольові та ділові ігри. Така робота дозволяла побудувати рейтинг кожного курсанта з оцінками, що відображав компоненти комунікативної готовності. Тестові завдання дозволяли набирати такі бали – 1 бал (базовий рівень), 3 бали (завдання середнього рівня складності), 5 балів – високої складності.

Об'єктивність та гласність оцінок мотивували курсантів до покращення своїх навчальних показників, активізували їх самостійну пізнавальну активність. Зразок відомості про рейтинг курсантів з вивчення спецкурсу щодо формування професійної готовності до ММО наведено в табл. 2.7.

На думку М. Фіцули, навчальний процес складається із таких складових, що у широкому сенсі утворюють наступні компоненти: цільовий: формування мети вивчення навчального матеріалу, освітньої мети навчального закладу тощо; змістовий: оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників; стимулювально-мотиваційний: спонукання студентів до активної пізнавальної діяльності та формування в них відповідної мотивації; операційно-дієвий: підбір прийомів, методів, форм, засобів навчання; контрольно-регулювальний: контроль за засвоєнням знань і сформованістю умінь, навичок; оцінно-результативний: виявлення рівня кожного студента, причин неуспішності та їх усунення [247].

На наш погляд, модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки повинна відображати такі компоненти навчально-виховного процесу, як теоретичний (цільова, функціональна та методологічна складові), педагогічні умови (педагогічні

умови формування професійної готовності майбутніх військових пілотів до ММО в процесі наземної підготовки в ЗВО), змістовий (зміст спецкурсу, навчальних дисциплін, КДС «Миротворець»), технологічний компонент (етапи, методи та прийоми навчання, форми та стилі взаємодії між НПП та курсантами, між курсантами в навчальних групах), оцінювальний (критерії та показники оцінювання комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО в процесі наземної підготовки в ЗВО) та результативний компонент.

Ефективність навчального процесу залежить від взаємної активності, співпраці НПП та курсанта у межах навчального процесу ЗВО, та визначатиме утворення динамічної взаємодії «НПП – курсант», «НПП – курсант – курсанти». Між суб'єктами і об'єктами тут встановлюються такі зв'язки: інформаційні – обмін інформацією, організаційно-діяльнісні – спільна діяльність, комунікативні – спілкування, управління та самоуправління [92, 180, 202, 204, 227].

Таблиця 2.7.

Бланк рейтингової оцінки курсантів та її складові

Контрольні заходи	Курсанти		
	Курсант А	Курсант Б	Курсант В
Вправи	3+2+3=8	2+2+1=5	1+2+3=6
Тести	2+2+1+3=8	2+2+1+1=6	3+1+3+1=8
Контрольні роботи	3+2+1+2=9	5+5+2+3=15	3+5+2+5=16
Експертна оцінка:	3	4	5
Рольові ігри	4	5	5
Тренінги	5	4	5
Тренажерна підготовка:	12	10	11
Підсумкові рольові ігри та тренінги	18	24	27
Результат:	67	73	83

Модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки у ЗВО військово-авіаційного профілю наведено на рис. 2.8.

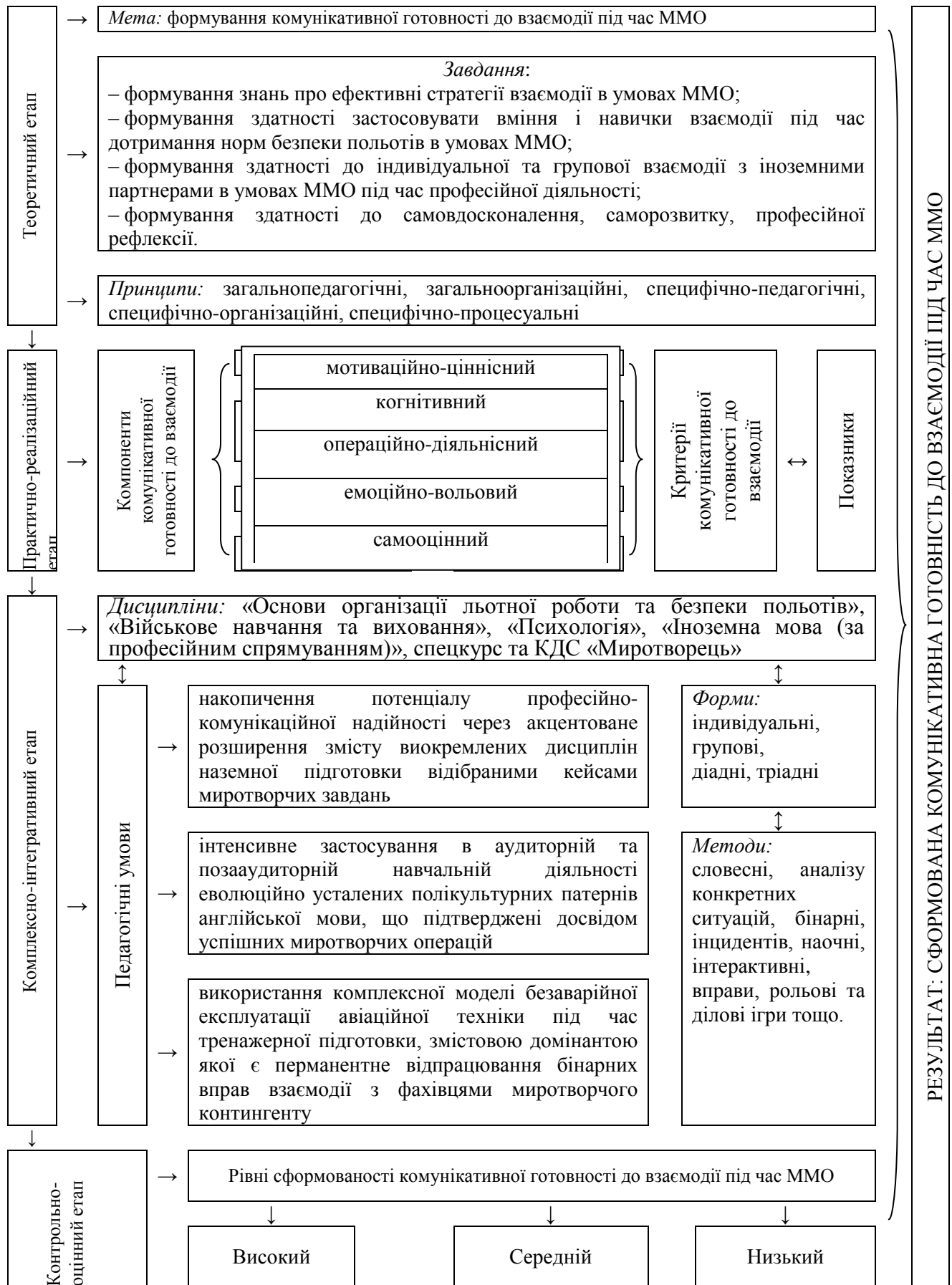

Рисунок 2.8. Модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

За допомогою спеціального бланку оцінки експертам було зручно підсумовувати загальну оцінку курсантів за проходження тренажерної підготовки та виставляти загальну оцінку за опанування матеріалом спецкурсу (додаток К).

Розроблена модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, на нашу думку, повно відображає сутність, основні властивості та особливості навчального процесу у ХНУПС імені І.Кожедуба, що готує льотний склад ПС ЗСУ. Вона пройшла апробацію у ході підготовки курсантів льотного факультету цього ЗВО.

Отже, розроблені педагогічні умови та модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО дозволили перейти до наступного кроку - проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Висновки до другого розділу

1. Для формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО запропоновано низку педагогічних умов:

– накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань;

– інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій;

– використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.

2. Запропоновано модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, яка уможливила схематичне зображення етапів та особливостей реалізації педагогічних умов, компонентів, їхніх рівнів, показників і критеріїв, методів, прийомів та форм навчання курсантів у ЗВО.

Основу моделі формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО складають теоретичний, практично-реалізаційний, комплексно-інтегративний та контрольньо-оцінний етап наземної підготовки курсантів, в яких відображено мету, змістове наповнення, методи, форми, засоби навчання, особливості навчально-професійної взаємодії всіх суб'єктів НВП в конкретному проміжку навчального та позааудиторного часу, особливості та методи, засоби оцінювання успішності курсантів, критерії та показники компонентів комунікативної готовності.

Розроблена модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки відображає такі компоненти навчально-виховного процесу, як теоретичний (цільова, функціональна та методологічна складові), педагогічні умови (педагогічні умови формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО в процесі наземної підготовки в ЗВО), змістовий (зміст спецкурсу, зміст визначених навчальних дисциплін, КДС «Миротворець»), технологічний компонент (етапи, методи та прийоми навчання, форми та стилі взаємодії між НПП та курсантами, між курсантами в навчальних групах), оцінювальний (критерії та показники оцінювання комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО в процесі наземної підготовки в ЗВО) та результативний компоненти.

Запропоновано використання авторського спецкурсу «Основи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО», який складено із трьох взаємопов'язаних логічних частин. Перша частина – увідного та теоретичного характеру, що спрямована на мотивування курсантів, оволодіння системою знань щодо сутності, змісту, структури комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (лекції, бесіди, дискусії, методи активного навчання). Друга частина – практичного характеру, що спрямована на перенесення набутих знань з ММО у практичну діяльність в умовах служби в МК ООН, формування у курсантів операціонального компоненту комунікативної готовності (практичних умінь, навичок взаємодії,

досвіду іншомовного спілкування, ведення радіообміну, переговорів), вирішення квазіпрофесійних завдань та конкретних ситуацій з практики ММО (практична підготовка, бінарні заняття, тренажерні вправи, іншомовна практика при розв'язанні проблемних завдань взаємодії контекстного характеру). Третя частина – самостійно-рефлексивна – позааудиторна та самостійна робота із вдосконалення компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (самостійна робота, КДС «Миротворець», рефлексія та самооцінювання сформованості комунікативної готовності до взаємодії тощо).

Матеріали другого розділу відображено в 11 публікаціях автора: [207, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 224].

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПІЛОТІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ

3.1. Мета, завдання і методика організації дослідно-експериментальної роботи

Дослідно-експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки є основним етапом дослідження, що проводилося в три послідовних етапи.

Перший етап (2014-2016 рр.) – вивчення історичної, спеціальної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз особливостей льотної діяльності військових пілотів під час ММО; вивчення умов та досвіду їх миротворчої діяльності; визначення основних проблем у наземній підготовці курсантів у ЗВО, діагностування стану сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, опитування та бесіди з випускниками, офіцерами, що виконували миротворчі завдання у МК;

Другий етап (2016-2018 рр.) – визначення проблем комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки, обґрунтування основних її компонентів; обґрунтування методики дослідження; систематизація й узагальнення результатів, отриманих у процесі теоретичного аналізу та дослідної роботи; визначення та обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки; обґрунтування та розробка моделі формування такої готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час наземної підготовки; розробка спецкурсу, дидактичного

забезпечення та навчально-методичних матеріалів для проведення занять, експериментальна перевірка зазначених педагогічних умов; проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Третій етап (2018-2019 рр.) – математична обробка отриманих експериментальних даних; кількісний та якісний аналіз, формулювання загальних висновків дослідження; визначення напрямів та впровадження основних положень дисертації у військово-дидактичний процес ЗВО льотного профілю.

Основні завдання експериментального дослідження були такими:

1. Оцінка ефективності традиційної системи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, з'ясування основних тенденцій, проблем і перспектив розвитку, аналіз складових такої готовності (див. підрозділ 1.2).

2. Визначення критеріїв та показників оцінки ефективності формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки (див. підрозділ 2.2).

3. Експериментальна перевірка ефективності розроблених педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (див. підрозділ 3.1).

4. Реєстрація вимірювань та оцінювання результатів різними діагностичними засобами й способами.

5. Інтерпретація отриманих експериментальних даних.

6. Впровадження основних результатів дослідження у практику підготовки майбутніх військових пілотів до ММО.

Педагогічний експеримент проводився у три етапи. Констатувальний експеримент (перший етап педагогічного експерименту) проводився 2014-2016 роках. У ньому брали участь 125 курсантів льотного факультету ХНУПС імені Івана Кожедуба та 15 офіцерів-експертів. Результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень ефективності традиційних методик щодо підготовки майбутніх військових пілотів до ММО.

Формувальний експеримент (другий етап педагогічного експерименту) проводився у 2016-2018 роках. У перебігу формувального експерименту в контрольних та експериментальних групах брали участь 45 курсантів льотного факультету ХНУПС імені І.Кожедуба. У контрольній групі навчальний процес здійснювався за традиційною схемою та методикою навчання. В експериментальній – за розробленою нами методикою при реалізації запропонованих педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Здійснювався такий підбір методів, форм, умов і засобів організації освітнього процесу у льотному ЗВО, що сприяють найбільш оптимальній та ефективній підготовці майбутніх пілотів до ММО, формують їх комунікативну готовність до таких операцій. З цією метою було:

- сформульовано та обґрунтовано загальну цільову настанову дослідно-експериментальної роботи, що повністю відбиває завдання наземної підготовки курсантів щодо формування їх комунікативної готовності;

- згідно з логікою процесу наземної підготовки у ЗВО льотного профілю співвіднесено етапи дослідно-експериментальної роботи шляхом відтворення динаміки даного процесу через моделювання ситуацій, спрямованих на прояв компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, розв'язання квазіпрофесійних завдань, що імітують польоти у МПП;

- побудовано предметні блоки наземної підготовки, яку було розподілено на теоретичний, практично-реалізаційний, комплексно-інтегративний та контрольньо-оцінний етапи, до яких увійшли спеціальні, психолого-педагогічні дисципліни та дисципліни, що забезпечують безпеку польотів як систему завдань, що цілісно охоплюють зміст формування компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО;

- визначено частини програм іншомовної підготовки курсантів, де внесено зміни з акцентом на їх підготовку до ММО у складі багатонаціональних контингентів;

- розроблено науково-організаційне та методичне забезпечення дидактичного

процесу у ЗВО, що дозволяє адекватно реалізовувати зміст теоретичних знань і рівень практичних умінь в ситуаціях прояву компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО на кожному етапі дослідно-експериментальної роботи;

– підібрано та адаптовано систему діагностичних методик, здатних виступати дидактичним та психологічним інструментом, що дозволяють отримувати об'єктивні якісні й кількісні показники рівня сформованості компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО.

Після закінчення формуального експерименту був проведений контрольний експеримент, що допоміг визначити результати навчання курсантів в КГ та ЕГ. Характеристика учасників, видів та завдань експерименту представлена в табл. 3.1.

Під час проведення експериментального дослідження ми дотримувались поглядів вчених на його організацію у ЗВО для забезпечення валідності та надійності одержання експериментальних даних [11, 25, 48, 122, 169] та підібрали висококваліфікованих експертів з числа офіцерів-викладачів ХНУПС імені І.Кожедуба.

Експеримент було проведено в умовах наземної підготовки у ХНУПС імені Івана Кожедуба. При цьому було забезпечено однаковість впливу факторів: контингент курсантів, рівень їх підготовки, умови проведення вимірів та досліджень в усіх групах.

Вирівнювання проводилося також за такими характеристиками, як: спеціалізована авіаційна англійська мова, тому що, за умовою експерименту, англійська мова у нашому дослідженні є засобом навчання курсантів взаємодії під час ММО.

Склад ЕГ і КГ визначався згідно генеральної сукупності, на основі вірогідного способу формування вибіркової сукупності з використанням методу гніздової вибірки (в якості одиниць дослідження було відібрано навчальні групи курсантів). Визначення курсантів у групах проводилося відповідно до положення

про те, що чим більша статистична однорідність генеральної сукупності, тим меншим може бути об'єм вибірки.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження у ході експериментального дослідження використовувались методи, що наведено у вступі нашої роботи.

Таблиця 3.1

Види, завдання та учасники експерименту

Види та завдання експерименту	Характеристика учасників	Кількість учасників	
		КГ	ЕГ
Констатувальний експеримент (дослідження традиційної системи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО)	Курсанти ХНУПС	125	-
Формувальний експеримент (практична реалізація та дослідження впливу педагогічних умов на формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО)	Курсанти ХНУПС	22	23
		147	23
Всього		170	

Індивідуальні бесіди з НПП та льотчиками-інструкторами, що готують курсантів, аналіз успішності навчання в групах пілотів дозволив визначити найсильнішу за навчанням групу, яка стала контрольною групою (КГ), та дещо слабкішу групу, яка стала експериментальною групою (ЕГ). Таке порівняння результатів навчання у кожній із груп дало можливість нівелювати суб'єктивний фактор впливу особистості інструкторів на результати експерименту.

Під час організації навчального процесу в ЕГ ми дотримувалися врахування

дидактичних законів та закономірностей у навчальному процесі, повного моделювання умов та ситуацій, в яких військові пілоти будуть виконувати ММО, професійні завдання під час військово-професійної діяльності у складі МК. Міжпредметні зв'язки між дисциплінами, що забезпечують зміст наземної підготовки, було враховано у таблицях, що відображають зв'язок тем та занять.

Достовірність отриманих даних визначалась у процесі проведення експерименту у природних умовах наземної підготовки ХУ ПС імені І.Кожедуба. Надійність оцінки отриманої інформації забезпечувалася й тим, що експертами було обрано офіцерів та НПП, які мали великий досвід служби, досвід проходження місій у МК, знали досліджувану проблему, курсантів.

Потім в ЕГ був проведений мотиваційний етап експериментальної методики (див. підрозділ 2.2), де курсантам роз'яснили роль і місце комунікативної готовності до взаємодії під час ММО в їх льотній діяльності, формували позитивне ставлення до наукової організації наземної підготовки у ЗВО.

На другій стадії експерименту в ЕГ курсантів проводилися заняття за експериментальної методикою. Навчальна програма розробленого спеціального курсу визначалась системним, інтеграційним, проблемним та суб'єктно-діяльнісним підходом до подання навчального матеріалу. Особливий дидактичний акцент було зроблено на практичному аспекті моделювання та вирішенні квазіпрофесійних завдань дій військових пілотів в умовах ММО, застосування КДС «Миротворець», веденню курсантами щоденника оцінювання комунікативної готовності до взаємодії під час ММО, самостійній пізнавальній активності курсантів у позааудиторні часи, спілкуванню з кураторами груп під час передачі досвіду миротворчості.

Усі квазіпрофесійні завдання з безпеки польотів у МПП для забезпечення валідності та істинності підлягали експертній оцінці офіцерами-експертами, що служили у миротворчих місіях ООН від ЗСУ.

Моделювання діяльності майбутніх військових пілотів під час польотів у МПП відбувалося шляхом:

– вивчення сутності, змісту та специфіки ММО, де приймають участь ПС

ЗСУ (вивчення теоретичного модулю, який був проведений з ЕГ факультативно);

– організацією практикуму з історії миротворчості, вивчення досвіду місій ЗСУ у складі МК, (практичний та інтегративний блок), де розв'язувалися квазіпрофесійні завдання взаємодії проблемного типу на практичних заняттях, та завдання з безпеки польотів у міжнародних авіаційних організаціях, в іноземних державах, де військові пілоти приймають участь у миротворчих місіях ООН в складі загонів армійської авіації ЗС України;

– застосування мультимедійних можливостей КДС «Миротворець» при вивченні курсантами тем модулів з історії миротворчості, досвіду польотів у МПП та використання її під час самостійного опрацювання тем;

– моделювання завдань з елементами іншомовних ситуацій взаємодії з авіаційними диспетчерами, іноземними партнерами тощо (під час тренажерної підготовки та вправ у лінгафонних класах, проведення бінарних занять з безпеки польотів у МПП);

– організації самостійної роботи курсантів за допомогою матеріалу спецкурсу та КДС «Миротворець», що здійснюють навчальну та контрольну функції;

– мотивування курсантів до пізнавальної самостійності, пошуку матеріалів з історії миротворчих підрозділів ЗСУ, вивченню досвіду МК ООН;

– відпрацювання моделей еталонних причинно-наслідкових зв'язків при виникненні та розвитку аварійної ситуації, що можуть виникати при порушенні взаємодії з іноземними партнерами (1 етап - у лінгафонних класах, 2 етап - під час тренажерної підготовки);

– самоаналізу виконання курсантами якості кейсів професійних завдань взаємодії (порівнювалася їх самооцінка та оцінка викладача).

Особливістю методики проведення занять з курсантами ЕГ була організація навчального процесу за визначеними у 2 розділі етапами наземної підготовки курсантів щодо формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО:

– на теоретичному етапі наземної підготовки основними завданнями було:

оволодіння теоретичними основами з сутності, складових, особливостей, методів, форм та засобів формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Для цього використовувались предмети психолого-педагогічного циклу, дисциплін з безпеки польотів, іноземної мови (лекції, семінари, групові заняття, самостійна робота, КДС «Миротворець»).

– на практично-реалізаційному етапі наземної підготовки основними завданнями було: оволодіння початковими вміннями польотів в МПП, основ взаємодії з іноземними партнерами при ММО, дотримання норм безпеки польотів.

Для цього використовувались: спеціальні дисципліни, дисципліни з безпеки польотів, англійська мова за професійним спрямуванням (тренажерна підготовка, виконання простих вправ щодо взаємодії в іншомовному середовищі).

– на комплексно-інтегративному етапі наземної підготовки основними завданнями було: оволодіння професійними ЗНУ щодо взаємодії під час польотів у МПП, формування простих навичок та складних умінь з безпеки польотів, взаємодії під час ММО.

Для цього використовувались:

– спецкурс з основ формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (вправи на процедурних тренажерах, заняття з радіообміну у лінгафонних класах, бінарні заняття з поєднанням матеріалів з безпеки польотів та англійської мови за професійним спрямуванням).

– на контрольно-оцінному етапі наземної підготовки основними завданнями було: формування навичок і складних умінь діяльності з основ безпеки польотів, комунікативної готовності до взаємодії в залежності від умов, що склалися; перевірка сформованості компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (додаток Л).

Для цього використовувались: контрольний блок спецкурсу з основ формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, контрольні завдання тренажерної підготовки проблемного характеру з введенням перешкод та факторів дефіциту часу.

Крім того, для інтерпретації даних нашого вимірювання, спочатку з курсантами ЕГ було проведено інтерв'ю з приводу їх задоволеності якістю й ефективністю проведених занять порівняно з традиційним підходом до навчання (додаток М). Їм було запропоновано стандартні судження, які потрібно було відмітити:

- нова методика краще формувала знання та уміння, що необхідні для виконання ММО – 90%;
- такі заняття мали високу практичну спрямованість – 88%;
- заняття містили цікаві та практично спрямовані завдання та приклади, що дуже потрібні під час взаємодії у ММО – близько 82%;
- стають більш зрозумілими особливості взаємодії щодо діяльності з безпеки польотів у МПП – 80%;
- сподобалась КДС «Миротворець» – 78%;
- треба проводити заняття традиційно, як і раніше – 6 %;
- не визначилися з приводу ефективності методики проведення занять під час наземної підготовки – 4%;
- мені було не цікаво, не сподобалось – 0%.

Надійність оцінювання було забезпечено також якісним складом експертів, що мали досвід тривалого виконання завдань ММО, використанням їх досвіду.

Достовірність даних була забезпечена проведенням педагогічного експерименту у природних умовах навчання курсантів під час наземної підготовки.

Для оцінювання досягнень курсантів під час наземної підготовки було обрано метод індивідуальної експертної оцінки. Процедури, пов'язані з підбором експертів, проведенням експертизи було здійснено з урахуванням рекомендацій щодо застосування методів теорії ймовірності й математичної статистики в педагогічній теорії та практиці, держстандартів ГОСТ 23554.0-79, ГОСТ 23544.179, ГОСТ 23554.2-81 [48].

Експерти формулювали індивідуальну думку про рівень ефективності діяльності курсантів при виконанні ними навчальних вправ взаємодії під час

бінарних занять, вправ тренажерної підготовки, квазіпрофесійних завдань, контрольних проблемних завдань з наземної підготовки.

3.2. Сучасний стан сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій

На етапі констатувального експерименту у ХНУПС визначалась сформованість компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО.

Констатувальний етап експерименту проводився продовж 2014-2016 років. Ним було охоплено 170 курсантів, 16 НПП ЗВО, 15 офіцерів-експертів, що приймали участь у ММО у різні роки у складі МК ЗСУ.

Для його проведення було обрано наступний інструментарій:

1. Анкета щодо визначення цінностей майбутньої миротворчої діяльності курсантів.

2. Анкета щодо визначення провідних мотивів соціального успіху в миротворчій діяльності.

3. Контент-аналіз Карти професійно-психологічного вивчення курсанта, в аспекті визначення:

- рівень знань курсантами вимог ІСАО;
- рівень знань курсантами керівних документів ЗСУ з безпеки польотів;
- рівень іншомовної компетентності курсантів (за видами вправ) в умовах польотів у МПП (тести).

4. Анкета щодо визначення ступеня важливості участі військових пілотів ПС Збройних сил України у ММО.

Спочатку було визначено сформованість соціальних цінностей миротворчої діяльності курсантів за адаптованою методикою «Експрес-діагностика соціальних цінностей особистості», де курсантам було запропоновано обрати з 9 цінностей майбутньої миротворчої діяльності найбільш важливі для них (табл. 3.2).

Результати наведено у вигляді моди, як значення ознаки, що має найбільшу

частоту в статистичному ряду розподілу. Перші 5 позицій займають такі цінності: високооплачувана діяльність, можливість успішно впливати на кар'єру військового пілота, діяльність, яка захоплює і приносить особисте задоволення, можливість побачити світ, можливість займатися важливою військовою справою. Вони оцінювалися курсантами достатньо високо, від 84 до 100 балів. Однак така цінність, як залучення до суспільно-корисної справи, зайняла 9 щабель, що свідчить про необхідність певної корекції цінностей у курсантів, як складової ціннісно-мотиваційного компонента професійної готовності до ММО під час наземної підготовки у ЗВО.

Таблиця 3.2

Результати визначення цінностей майбутньої миротворчої діяльності курсантів

Твердження	Результати (мода)
Високооплачувана діяльність	100
Можливість успішно впливати на кар'єру військового пілота	96
Діяльність, яка захоплює і приносить особисте задоволення	94
Можливість побачити світ	90
Можливість займатися важливою військовою справою	84
Професійний та інтелектуальний розвиток	80
Взаємодія з іноземними колегами	78
Знайомство з новими людьми та країнами	72
Залучення до суспільно-корисної справи	68

Другим етапом було визначення структури провідних мотивів соціального успіху у міжнародній миротворчій діяльності курсантів 2 та 4 курсів. Результати опитування представлено в таблиці 3.3.

Аналіз показав, що найвищий рейтинг курсантів 4 курсу здобули мотиви планування майбутньої професійної діяльності та мотиви професійного становлення як майбутнього миротворця, курсантів 2 курсу – пізнавальні мотиви та мотиви, що спонукаються вимогами командирів, начальників. Менш

вагомими мотивами можемо назвати інші, що входять до переліку та тримали менше 30%.

Отже, як бачимо, на четвертому курсі навчання, порівняно з другим, збільшується вагомість пізнавальних мотивів та мотивів творчості та самореалізації. На нашу думку, усі ці групи мотивів є важливими для курсантів, тому НПП та керівникам необхідно покращувати роботу щодо їх формування з метою формування ядра спрямованості на майбутню миротворчу діяльність під егідою ООН. Для визначення стану навчання курсантів безпеки польотів у ЗВО авіаційного профілю проаналізуємо результати діагностичного зрізу у групах майбутніх військових пілотів ХНУПС.

Таблиця 3.3

Узагальнення результатів визначення провідних мотивів соціального успіху в миротворчій діяльності

№ з/п	Групи мотивів	Вагомість мотивів	
		2 курс	4 курс
1.	Мотиви планування майбутньої професійної діяльності	37%	66%
2.	Мотиви професійного становлення як майбутнього миротворця	40%	58%
3.	Пізнавальні мотиви	36 %	62%
4.	Зовнішні мотиви, що спонукаються вимогами інших людей	54%	30%
5.	Мотиви самореалізації	22%	37%
6.	Мотиви взаємодії з колегами по миротворчій місії	24%	35%
7.	Мотиви прояву лідерської поведінки під час миротворчої діяльності	22%	32%

Сьогодні у ХНУПС імені І.Кожедуба випускники мають наліт на літаках, що дозволяє бути готовими до виконання типових завдань за призначенням. В повному обсязі курсанти проходять теоретичну і тренажерну підготовку, наземну підготовку, льотну практику в навчальних авіаційних бригадах, де отримують

навички керування літаками. Для визначення рівня підготовленості випускників нами *проаналізовано відгуки* на 42 випускників з авіаційних частин. Кількісна та якісна характеристика офіцерів, що виступили в якості експертів та склали відгуки на випускників, дозволяє стверджувати про репрезентативність цієї вибірки відносно генеральної сукупності (табл. 3.4.).

Таблиця 3.4

Характеристика експертів

За вислугою років:		
	Кількість	Відсоток
6-10 років	1	6,6
10-15 років	4	26,6%
15-20 років	10	66,8
За віком:		
31-35 років	6	40
36-40 років	9	60
За категорією:		
Старший офіцер	12	80
Молодший офіцер	3	20
За освітою:		
Академічна	7	46,7
Повна вища	8	53,3

Експерти у відгуках вказали такі *недоліки* в підготовці військових пілотів: низький рівень знань документів ІСАО, керівних документів з безпеки польотів; недостатній рівень розвитку когнітивного та операціонального компонентів готовності курсантів щодо експлуатації авіаційної техніки; недостатні навички застосування моделювання різних видів діяльності пілотів та вміння розв'язувати проблемні завдання; недостатня іншомовна комунікативна компетентність курсантів, особливо для взаємодії під час польотів у МПП; наявність моделей дій лише для типових ситуацій взаємодії під час виконання завдань; недостатня підготовленість до дій в екстремальних ситуаціях, в умовах іншомовного спілкування та взаємодії; відсутність інновацій при організації самостійної підготовки курсантів, організаційні проблеми з можливістю її самостійного планування.

Для визначення рівня компетентності курсантів 4 курсу з безпеки польотів

нами використано показники, що занесені до Карти професійно-психологічного вивчення курсанта, що ведеться льотчиками-інструкторами (результати наведені у табл. 1.3 та 1.4). Нами також, додатково було вивчено показники карт за такими параметрами: рівень знань вимог ІКАО, керівних документів ЗСУ з безпеки польотів; рівень іншомовної компетентності (за видами вправ) в умовах польотів у МПП (тести ІКАО).

Результати за тестами ІКАО, підсумкові оцінки за вправами радіообміну, знань курсантами керівних документів з безпеки польотів показали існування певних проблем у цих напрямках (табл.3.5, табл.3.6, табл 3.7).

Таблиця 3.5.

Результати оцінювання рівня знань курсантів згідно вимог ІКАО

Рівень	Кількість курсантів	%
Високий	12	28,5
Середній	28	66,6
Низький	2	4,9

Таблиця 3.6

Результати оцінювання знань курсантами керівних документів з безпеки польотів

Рівень	Кількість курсантів	%
Високий	11	26,2
Середній	28	66,6
Низький	9	7,2

Таблиця 3.7

Підсумкові оцінки курсантів за вправами радіообміну

Рівень	Кількість курсантів	%
Високий (від 4,5 до 5)	6	14,2
Середній (від 3,5 до 4,5)	29	69
Низький (нижче 3,5)	7	16,8

Також для оцінювання емоційно-вольового компоненту було проведено тест «Самооцінка емоційної стійкості». Курсанти за 2 шкалами оцінили свою емоційну стійкість під час тренажерної та льотної підготовок. Результати засвідчили, що курсанти серйозно підійшли до цієї роботи, намагалися бути об'єктивними. Результати тестування наведені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Результати тестування курсантів «Самооцінка емоційної стійкості»

Рівні	Тренажерна підготовка	Льотна підготовка	%
Високий	8	7	16,6
Достатній	26	23	54,7
Недостатній	8	12	28,7

Наприкінці констатувального експерименту нами визначено загальні уявлення експертів про сучасний стан підготовленості курсантів до ММО, що презентовано у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

Сучасний стан підготовленості курсантів до ММО

№ з/п	Стан	Відсоток
1	Знаходиться на достатньому стані	56
2	Знаходиться на середньому стані, потребує певних змін	32
3	Знаходиться в незадовільному стані, потребує серйозних змін	8
4	Знаходиться у стані повної кризи, незадовольняє вимогам часу	2
5	Важко відповісти	2

Думка офіцерів-експертів ґрунтувалася на їх володінні станом справ про навчання курсантів, досвіді військово-професійної та миротворчої діяльності.

Також, для визначення узагальненої оцінки, було створено з анкету з 4 суджень, які було потрібно підкреслити, як важливі. Вона стосувалася ступеня важливості участі військових льотчиків ПС Збройних сил України у ММО.

Відповіді були наступними:

- ця участь дуже важлива – 88 %.
- важлива – 12 %;
- незначна – 0 %;
- немає значення – 0 %.

Отже, діагностичні процедури на констатувальному етапі педагогічного експерименту показали, що компоненти комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО знаходяться не зовсім на тому рівні, який вимагають керівні документи, особливості миротворчої діяльності та вимоги сьогодення.

3.3. Статистичний аналіз результатів дослідження щодо формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій

Для доведення вірності нашого наукового припущення, необхідно провести статистичний аналіз результатів дослідження, що полягає у статистичному обґрунтуванні результатів формувального експерименту, їх інтерпретації та доведенні робочої гіпотези.

Для підтвердження ефективності запропонованих педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО було застосовано кількісні показники – відбувалося порівняння контрольних даних в ЕГ і КГ, та застосовувалися статистичні методи оброблення експериментальних даних.

Основними вимогами до вибору критерію були його простота, потужність, здатність виявляти розбіжності, широкий діапазон застосування (на малих вибірках), можливість застосування на нерівних за обсягом вибірках, в залежності від параметрів оцінювання рівнів ЗНУ курсантів при застосуванні експериментальної методики. Рівень значущості розбіжностей було обрано традиційний – 5%.

З огляду на напрацювання наукового досвіду українських військових учених (О. Бойко, О. Керницький, В. Ягупов, та ін.) [31, 95, 260] для статистичного обґрунтування результатів експертної оцінки у нашому дослідженні застосовувався дисперсійний аналіз [49].

Фактором впливу на рівень сформованості компонентів комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО у процесі їх навчання була обрана методика, яка застосовується при їх підготовці (“Х”) в конкретних умовах наземної підготовки у ЗВО. Під її дією вивчалася відмінність результативної ознаки “У” (рівень комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО).

Для курсантів КГ заняття проводились за традиційною схемою організації НВП у ХНУПС. Статистичні процедури та оцінювання відбувались на основі рекомендацій учених про врахування особливостей малих вибірок, порівняння їх результативності між собою [48]. Офіцери, що входили до складу експертної групи, оцінювали рівні сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО при розв’язанні контрольних завдань наземної підготовки відповідно до розроблених параметрів та критеріїв оцінки (високий – 5 балів, середній – 4, низький – 3).

Завданням оцінювання було визначення ефективності розроблених педагогічних умов, що проводилося за набраною кількістю балів кожного курсанта-пілота, що здійснювали експерти. Результати такої роботи наведено у табл. 3.10. Вже поверховий аналіз первісних даних засвідчив, що перевага результатів ЕГ очевидна, бо сума балів ЕГ – 3605, а сума балів КГ – 3078. Однак рівень значущості цієї різниці необхідно ще довести.

Оцінювання ефективності педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО відбувалося за таким, визнаним науковою спільнотою, алгоритмом: обчислення середнього значення суми балів для кожної групи; визначення загального середнього значення для двох груп; визначення факторної, загальної і випадкової дисперсій; визначення кореляції, що показує, яким чином впливають на формування

комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО педагогічні умови в конкретному експерименті в ЗВО [48].

Етап 1. Обчислення середнього значення суми балів для кожної групи:
 $y_1 = 156,7$; $y_2 = 140,2$.

Етап 2. Визначення загального середнього значення для двох груп за формулою (3.1):

$$\bar{y} = \frac{n_1 \bar{y}_1 + n_2 \bar{y}_2}{n_1 + n_2} = 148,4 \quad (3.1)$$

де n_1, n_2 – обсяг кожної вибірки.

Таблиця 3.10.

Результати експертного оцінювання рівнів сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО

Курсант	Узагальнені оцінки (бали)	
	ЕГ	КГ
1	152	140
2	151	141
3	153	137
4	156	140
5	152	142
6	152	141
7	155	142
8	155	140
9	156	142
10	159	140
11	160	138
12	158	137
13	157	140
14	158	142
15	156	140
16	156	141
17	160	142

18	162	137
19	162	140
20	162	138
21	158	138
22	157	140
23	158	-
Сума за групу	3605	3078
Середнє значення	156,7	139,9

Етап 3. Визначення факторної, загальної і випадкової дисперсій. Факторна дисперсія визначається за формулою (3.2):

$$D_x^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^2 n_i (\bar{y}_i - \bar{y})^2 = \frac{1}{45} (23 \cdot (156,7 - 148,4)^2 + 22 \cdot (139,9 - 148,4)^2) = 87,3, \quad (3.2)$$

де $N=45$ – загальна кількість курсантів, рівні сформованості професійної готовності яких до ММО оцінювались; n_i – чисельність i -ї групи, \bar{y}_i – середнє значення показника в i -й групі, \bar{y} – загальнє середнє.

Загальна дисперсія обраховується як (3.3):

$$D_y^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^2 \sum_{j=1}^{n_i} (y_{ij} - \bar{y})^2 = 103,4, \quad (3.3)$$

де y_{ij} – показник j -го курсанта з i -ї групи.

Випадкова дисперсія є різницею загальної та факторної дисперсії і дорівнює (3.4):

$$D_z^2 = D_y^2 - D_x^2 = 103,4 - 87,3 = 16,1, \quad (3.4)$$

4. Визначення кореляції, яка показує, яким чином впливають на формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО педагогічні умови в конкретному експерименті (3.5):

$$\eta_x^2 = \frac{D_x^2}{D_y^2} = 0,71, \quad (3.5)$$

Вплив інших факторів, що може здійснюватися, визначений за таким кореляційним відношенням (3.6):

$$\eta_x^2 = \frac{D_z^2}{D_y^2} = 0,24, (3.6)$$

Подальшим кроком є визначення коефіцієнта кореляції, що показує, як розроблені педагогічні умови впливають на формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (дорівнює 0,71, що означає - високий ступінь залежності) (табл. 3.11).

Дисперсійний аналіз надає можливість виявити вплив як фактора, за яким зроблено групування значень ознаки «У» (оцінювання комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО за фактором впливу – педагогічні умови), так і інших факторів. Крім того, за його допомогою є можливість оцінити достовірність висновку, що полягає у перевірці наявності суттєвих розбіжностей між груповими середніми (за критерієм Снедекора (F_c) [48].

Таблиця 3.11

Шкали вимірювання коефіцієнта кореляції

Вимірювання коефіцієнта кореляції	Оцінка (щільність зв'язку)
1 – 0,8	дуже висока
0,79 – 0,6	висока
0,59 – 0,4	середня
0,39 – 0,2	низька

Можливістю такого обчислення є знаходження величини відношення між факторною та випадковою дисперсією, які відповідають одному ступеню свободи. Він знаходиться за формулами (3.7):

$$F_c = \frac{D_x^2}{D_y^2} \cdot \frac{\nu_y}{\nu_x}, (3.7)$$

де ν_y, ν_x – кількість ступенів свободи: $\nu_y = n - 1 = 45 - 1 = 44$; $\nu_x = 2 - 1 = 1$.

У результаті обчислювань отримуємо: загальна дисперсія - $D_y^2 = 101,2$; міжгрупова - $D_x^2 = 85,4$; тоді $F_c = 31,1$.

За таблицями значення F-розподілу для ступенів свободи $\nu_x=1$, $\nu_z=44$ і рівня значущості $\alpha=0,05$ знаходимо $F_{\text{стаб}}=16,9$. Порівняння фактичного значення F_c і табличного $F_{\text{стаб}}$ доводить, що $F_c > F_{\text{стаб}}$. Це означає, що вплив фактора “Х” (педагогічні умови) на зміну результативної ознаки “У” (комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО) при заданому рівні значущості ($\alpha=0,05$) є достовірним, і відмінність між груповими середніми можна вважати досить суттєвими.

Для забезпечення відсутності вірогідності впливу на відмінність результативної ознаки “У” фактора суб’єктивності оцінювання експертами, необхідно порівняти дисперсії оцінок кожної з груп. Тому було висунуто нульову гіпотезу про те, що незалежно від своїх суб’єктивних поглядів експертами визначено рівні виконання курсантами завдань відповідно до їх рівня комунікативної готовності до взаємодії під час ММО. Тому, альтернативна гіпотеза полягала в припущенні, що суб’єктивна позиція експертів впливає на оцінювання результативності виконання курсантами контрольних вправ під час наземної підготовки.

Перевірка нуль-гіпотези, використовуючи F-критерій, виконувалась у такій логічній послідовності: спочатку визначалися дисперсії результативної ознаки “У” (оцінювання якості виконання контрольних завдань курсантами) для кожної групи (σ_1^2, σ_2^2); наступне обчислювання проводилось за допомогою програми “Excel”.

Дисперсія тут обчислювалась за такою формулою (3.8):

$$\sigma^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2, \quad (3.8)$$

де n – кількість курсантів у групі.

Отже, $\sigma_1^2 = 21,9$, $\sigma_2^2 = 8,2$.

За формулою $F_c = \frac{\sigma_s^2}{\sigma_j^2}$, знаходимо: при порівнянні дисперсій групи ЕГ та КГ –

$F_{c1}=1,82$.

За таблицею F-розподілу для ступенів свободи $\nu=n-1=23$, 22 (кількість курсантів в ЕГ і КГ), рівня значущості $\alpha=0,05$ знаходимо інтервал, при умові попадання в який знайдені значення доведуть нуль-гіпотезу.

$F_{c1таб}=2,61$, $F_{c2таб}=2,52$ – це верхня межа інтервалу. Нижня межа інтервалу дорівнює значенню відношення оберненого $F_{cтаб}$ ($1/ F_{cтаб}$)=0,33.

Таким чином, відповідно до того, що $0,33 < F_{c1}$, $F_{c2} < 2,61$ приймається нульова гіпотеза про те, що суб'єктивність оцінювання експертами результатів курсантів під час наземної підготовки не впливає на відмінність у варіації визначених ними рівнів сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО. Дисперсійний аналіз дав змогу провести порівняння ефективності запропонованих педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО з навчанням за традиційною методикою підготовки у ХНУПС. Тому наступним кроком було визначення величини нормованих різниць середніх значень для кожної групи.

Відповідно до групових дисперсій кожної з груп розрахунки проводились за формулою (3.9):

$$T = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{(n_1 - 1)\sigma_x^2 + (n_2 - 1)\sigma_y^2}} \sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 - 2)}{n_1 + n_2}}, \quad (3.9)$$

де \bar{x} – середнє значення в першій групі;

\bar{y} – середнє значення в другій групі;

n_1 – кількість курсантів у першій групі;

n_2 – кількість курсантів у другій групі.

Відповідні значення наведені у табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Розрахункові дані для визначення нормованих різниць середніх значень результатів експертної оцінки курсантів

Група	Середнє значення	Дисперсія
ЕГ	156,7	21,2
КГ-1	144,2	9,1

Такі розрахунки дозволили отримати наступні дані: $T_1 = 13,9$, (порівнювались ЕГ та КГ).

За таблицею значень розподілу Стюдента проведено порівняння розрахункових даних, що дозволило знайти табличну величину нормованої різниці, яка склала $t_{\text{таб}}=2,02$. Отримані дані відповідають умові $T > t_{\text{таб}}$, тобто відповідні середні групові значення мають суттєву різницю. Проведені обчислення засвідчують, що експериментальна система навчання та традиційна система навчання курсантів у ХНУПС в ході наземної підготовки досягають суттєво різних результатів. Найбільш ефективною серед них виявилася запропонована експериментальна система, за якою проходила наземна підготовка курсантів ЕГ.

Також було визначено ефективність контрольних завдань, що розв'язувалися за двома варіантами:

1. Варіант А: з контролем часу під час типових ситуацій та підвищеного рівня складності.
2. Варіант Б: без контролю часу під час типових ситуацій та підвищеного рівня складності.

Оцінка визначалася за середнім балом з оцінок за всі елементи 2 варіантів таким чином: «відмінно», якщо середній бал не менше 4,6; «добре» – 3,6; «задовільно» – 3,0. Кількість балів, які отримав курсант, залежала від кількості правильно виконаних завдань та визначалася за формулою: $K = \Sigma n / N$,

де Σn – кількість правильно виконаних завдань; N – загальна кількість контрольних завдань.

Оцінка виконання таких завдань курсантом включала: повноту і послідовність виконання завдання; час знаходження правильного рішення; правильність вибору варіантів дій. Оцінювання проводилося за науково обґрунтованими кількісними та якісними показниками. Кількісний показник включав: час, витрачений на оцінювання ситуації; час на встановлення його характеру та планування дій; час на прийняття рішення та його виконання (взаємодію). Якісний показник включав в себе: точність (показник «точно –

неточно»); повноту (показник «повно – неповно»); послідовність дій (показник «послідовні – непослідовні»); успішність взаємодії (іноземною мовою).

Для визначення сформованості емоційно-вольового компоненту комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час практичних занять з дисципліни «Тренажерна підготовка» були введені ситуації радіообміну англійською мовою, що відображали особливості переговорів в умовах ММО (в умовах дефіциту часу). Перевірку успішності експериментального впливу на контрольному етапі педагогічного експерименту здійснено завдяки використанню адаптованої і модифікованої методики Р. Бейлза-В. Ягупова, що використана для експертного оцінювання контрольних вправ. Бланк матриці даних наведено у додатку Н. Середні значення результатів діагностики за методикою Р. Бейлза-В. Ягупова наведено в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Середні значення результатів діагностики (методика Р. Бейлза- В.Ягупова)

№ з/п	Показники	Середні значення, бали	
		КГ-1	ЕГ
<i>Когнітивний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>			
1	Показник сформованості когнітивного компоненту комунікативної готовності до взаємодії під час ММО	4,05	4,4
<i>Операціональний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>			
1	Показник продуктивності взаємодії з авіадиспетчером під час виконання контрольних завдань	4,1	4,38
2	Показник продуктивності взаємодії під час вирішення ситуаційних вправ на бінарних заняттях	4,08	4,5
<i>Емоційно-вольовий критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>			
1	Показник продуктивності взаємодії під час виконання вправ в умовах дефіциту часу	4,1	4,44
<i>Самооцінний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>			
1	Показник самооцінювання продуктивності підготовки кейсів миротворчих завдань з тем дисциплін наземної підготовки	4,12	4,4

Застосування адаптованої та модифікованої методики Р. Бейлза-В. Ягупова показало, що за більшістю показників ЕГ значно випередила результати діагностичних зрізів КГ-1. Це дозволяє зробити висновок, що процес формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії в ЕГ відбувся успішно, а авторські педагогічні умови на практиці довели свою ефективність (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Узагальнені результати оцінювання рівня комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, %

Рівні сформованості комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО	ЕГ, n = 23				КГ, n = 22			
	до експерим.		після експер.		до експерим.		після експер.	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Високий	3	13,1	5	21,7	2	9,0	3	13,6
Середній	14	60,8	15	65,2	12	54,5	13	59,0
Низький	6	26,1	3	13,1	8	36,5	5	27,4

Аналіз результатів контрольного вимірювання довів, що ЕГ достатньо впевнено випереджає КГ. Так, 21,7% курсантів ЕГ показали високу результативність діяльності порівняно з 13,6% у КГ. А низьку результативність діяльності у КГ мали 27,4 % курсантів, проти 13,1% в ЕГ.

Такі данні дозволяють сформулювати висновок, що процес формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії ЕГ відбувся успішно, а авторські педагогічні умови на практиці наземної підготовки у ХНУПС довели свою ефективність.

Узагальнені результати оцінювання рівня комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО після експерименту наведено на діаграмі (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Узагальнені результати оцінювання рівня комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії після експерименту

Статистичними критеріями для аналізу були обрані U-критерій Манна-Уїтні, критерій Вілкоксона (W), критерій знаків (Z). Гіпотезами цієї фази для ЕГ були: H_0 : динаміка зростання показників рівня ефективності діяльності курсантів залежить від впливу випадкових факторів; H_1 : динаміка зростання у курсантів зазначених показників не випадкова і викликана введенням у навчальний процес відповідних педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО (обчислення проводилось програмою SPSS 10.0 for Windows). Для курсантів КГ гіпотеза не висувалась. Підсумкові дані показали, що зсув оцінок експертів при контрольному і діагностичному вимірюваннях має статистичну значущість (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Статистична значущість зсувів експертних оцінок рівня ефективності розв'язання курсантами контрольних завдань

Критерій	Група	
	експериментальна	контрольна
Манна-Уїтні (U)	97,2	62,4
Вілкоксона (W)	210,2	163,1
знаків (Z)	-0,414	-1,58
статистична значущість	0,671	0,103

Таким чином, отримані результати дозволяють за всіма показниками, що досліджувались, визнати, що курсанти ЕГ мали кращі результати ніж курсанти КГ. Підвищення ефективності розв'язання курсантами ЕГ контрольних проблемних завдань, її відмінність від КГ, доведення її статистичної значущості на всіх етапах проведеного експерименту дають право переконано стверджувати про доведеність гіпотези дослідження.

Висновки до 3 розділу

За результатами організації й проведення експериментального дослідження можливо сформулювати такі висновки:

1. У третьому розділі виконано дослідно-експериментальну перевірку ефективності запропонованих педагогічних умов формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки, наведено особливості його проведення та узагальнено результати педагогічного експерименту. Представлено статистичний аналіз результатів констатувального, формувального та контрольного етапів цього експерименту.

Результати експерименту довели справедливість висунутого припущення про можливість цілеспрямованого формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО під час наземної підготовки шляхом упровадження обґрунтованих педагогічних умов і розроблених педагогічних заходів.

2. Оцінювання рівня сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, що проведене після формувального етапу педагогічного експерименту, продемонструвало, що після впровадження обґрунтованих педагогічних умов 21,7% курсантів ЕГ показали високий рівень комунікативної готовності майбутніх військових пілотів у порівнянні з 13,6% у КГ, при цьому низький рівень такої готовності у КГ мали 27,4% курсантів проти 13,1% в ЕГ. Достовірність отриманих результатів експерименту перевірено за

допомогою методів математичної статистики (критерії Вілкоксона, Фішера-Снедекора, Стюдента).

Проведений аналіз результатів експерименту дозволяє сформулювати висновок про взаємозалежність успішності формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО й організаційно-педагогічного забезпечення процесу наземної підготовки та окреслених педагогічних умов, та засвідчує ефективність створеної моделі формування такої готовності.

Отримані результати та основні положення дослідження можуть бути покладені в основу проектування та впровадження системи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, увійти до підручників викладання гуманітарних та спеціальних дисциплін, навчальних планів з наземної підготовки курсантів.

Перспективними напрямками подальших розвідок є: теоретико-методологічні основи підготовки миротворчих підрозділів зі складу військової авіації ЗС України; обґрунтування та розробка технологій продуктивного навчання майбутніх військових пілотів під час іншомовної підготовки, методика підготовки військових пілотів до ММО у різних полікультурних частинах світу тощо.

Матеріали третього розділу відображено в таких публікаціях автора: [220, 225].

ВИСНОВКИ

У дисертації виконано теоретичний аналіз проблеми формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій у процесі наземної підготовки. Результати теоретичного й експериментального дослідження підтвердили ефективність авторських гіпотез та надали підстави для формулювання таких висновків:

1. Визначення теоретичних засад проблеми готовності військових пілотів засвідчило, що уявлення про неї пройшли тривалий шлях становлення та змін, та перебувають сьогодні на стадії переосмислення в межах військово-психологічних, педагогічних, соціологічних наук і у філософській площині.

Аналіз стану розробленості проблеми в педагогічній теорії та практиці засвідчив високу соціальну, військово-спеціальну цінність і значущість комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій.

Дослідження розвинутості компонентів професійної готовності військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій та попереднє діагностування пілотів-випускників засвідчило недостатній рівень такої готовності, що виявляється в недостатній професійній мотивації до міжнародних миротворчих операцій; недостатньому рівні знань і вмінь щодо дотримання норм безпеки польотів у МПП; слабких навичках взаємодії з іноземними партнерами та відсутності готових моделей такої взаємодії в різних умовах обстановки; недостатній сформованості емоційно-вольових механізмів саморегуляції своїх дій при виконанні завдань за призначенням; недостатніх навичках самооцінювання результатів сформованості власної професійної готовності тощо.

2. Серед ключових понять та понятійних конструктів у дослідженні опрацьовано такі як «готовність», «професійна готовність миротворця», «комунікативна готовність майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій тощо.

На основі теоретичного узагальнення й системного аналізу різноманітних

підходів до з'ясування порушеної проблеми з огляду на специфіку профільного навчання в авіаційному ЗВО й вимоги до професійних кваліфікацій, конкретизовано поняття «комунікативна готовність майбутніх військових пілотів до взаємодії під час міжнародних миротворчих операцій». Терміносполучення витлумачено як складне динамічне та системне утворення особистості, що інтегровано відображається у меті, предметі, способах миротворчих інтеракцій, якості зворотнього зв'язку між суб'єктами процесу миротворення та складається з ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та самооцінного компонентів, а також професійно-важливих якостей. Це утворення особистості активується попереднім досвідом комунікації під час професійних дій у різних ситуаціях наземної підготовки у ЗВО, моделюванням квазіпрофесійної взаємодії в іншомовному середовищі, і демонструє готовність пілота до комунікації та надійної взаємодії в умовах миротворчої льотної діяльності.

3. Визначення специфічних аспектів професійної діяльності військових пілотів дало змогу виокремити особливості їх професійної діяльності під час міжнародних миротворчих операцій: непередбачуваність умов і ситуацій, географічних та метеорологічних обставин; складність завдань і їх комплексний військово-професійний, полікультурний, правовий та гуманітарний характер; поєднання формалізованого й неформалізованого типів комунікації з іноземними партнерами; специфічна субкультура мовлення та невербальної поведінки під час взаємодії; залежність результату від спільної колективної роботи; виняткова важливість знань міжнародних документів з організації польотів і дотримання норм безпеки польотів у МПП; необхідність швидкого реагування на зміну умов виконання завдань ММО; важливість однозначного сприймання та тлумачення команд.

Обґрунтовано однойменні критерії та компоненти сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, самооцінний.

Визначено, що головними індикаторами комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО є: висока професійна мотивація та інтерес до взаємодії під час миротворчої діяльності, стійка система знань і вмінь курсантів щодо змісту, методів, форм та технологій взаємодії під час ММО, наявність основних моделей взаємодії в іншомовному середовищі, сформованість стійкості, надійності взаємодії при реалізації завдань ММО за призначенням; адекватна самооцінка своїх дій під час взаємодії, власної комунікативної готовності до взаємодії під час ММО тощо.

Обґрунтовано рівні сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО: високий, середній і низький.

4. Для формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО запропоновано низку педагогічних умов:

- накопичення потенціалу професійно-комунікаційної надійності через акцентоване розширення змісту виокремлених дисциплін наземної підготовки відібраними кейсами миротворчих завдань;

- інтенсивне застосування в аудиторній та позааудиторній навчальній діяльності еволюційно усталених полікультурних патернів англійської мови, що підтверджені досвідом успішних миротворчих операцій;

- використання комплексної моделі безаварійної експлуатації авіаційної техніки під час тренажерної підготовки, змістовою домінантою якої є перманентне відпрацювання бінарних вправ взаємодії з фахівцями миротворчого контингенту.

Запропоновано модель формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, яка уможливила схематичне зображення етапів та особливостей реалізації педагогічних умов, компонентів, їхніх рівнів, показників і критеріїв, методів, прийомів та форм навчання курсантів у ЗВО. Основу моделі формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО складають теоретичний, практично-реалізаційний, комплексно-інтегративний та контрольний-оцінний етап наземної підготовки курсантів, в яких відображено мету, змістове наповнення, методи,

форми, засоби навчання, особливості навчально-професійної взаємодії всіх суб'єктів НВП в конкретному проміжку навчального та позааудиторного часу, особливості та методи, засоби оцінювання успішності курсантів, критерії та показники компонентів комунікативної готовності.

5. Результати проведеного експерименту довели справедливість висунутого припущення про можливість цілеспрямованого формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО у процесі наземної практичної підготовки у ЗВО шляхом упровадження обґрунтованих педагогічних умов і розроблених педагогічних заходів.

Оцінювання рівня сформованості комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, що проведене після формувального етапу педагогічного експерименту, продемонструвало, що після впровадження обґрунтованих педагогічних умов 21,7% курсантів ЕГ показали високий рівень такої готовності майбутніх військових пілотів до ММО у порівнянні з 13,6% у КГ, при цьому низький рівень комунікативної готовності у КГ мали 27,4% курсантів проти 13,1% в ЕГ. Достовірність отриманих результатів експерименту перевірено за допомогою методів математичної статистики (критерії Вілкоксона, Фішера-Снедекора, Стьюдента).

Отримані результати та основні положення дослідження можуть бути покладені в основу системи формування комунікативної готовності майбутніх військових пілотів до взаємодії під час ММО, увійти до підручників викладання навчальних дисциплін, планів з наземної підготовки курсантів.

Перспективними напрямками подальших розвідок є: теоретико-методологічні основи підготовки миротворчих підрозділів зі складу військової авіації ЗС України; обґрунтування та розробка технологій продуктивного навчання майбутніх військових пілотів під час іншомовної підготовки, методика підготовки військових пілотів до ММО у різних полікультурних частинах світу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н.А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах: дис... канд. психол. наук: 19.00.09. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. К.2006. 194 с.
2. Акулов С.О. Сили та засоби в міжнародних миротворчих операціях: політологічний аналіз : Автореф. дис... канд. політ. наук: 21.01.01 / С. О. Акулов; Нац. ін-т стратег. дослідж. К., 2004. 20 с.
3. Алексюк А.М. Удосконалення навчального процесу в середній школі. К.: Вища школа. 1986. 55 с.
4. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України. Монографія. Харків, ХУПС. 2008. 238 с.
5. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность / Ананьев Б.Г. М.: Директ-Медиа. 2008. 134 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник для высших учебных заведений. 5-е изд., испр. и доп. М. : Аспект Пресс. 2007. 363 с.
7. Андрущенко В.П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002*: Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. У 2-х ч. Харків: ОВС, 2002. Ч. 2. С. 3-16.
8. Арсен'єва Н.Б. Методика навчання курсантів-вертольотників основам безпеки польотів у міжнародному повітряному просторі на основі комп'ютерної системи навчання «Безпека». Зб. наук. пр. Бердянського державного пед. університету (Педагогічні науки). №1. 2011. С. 10-17.
9. Асмолов А.Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности. *Вопросы психологии*. 1979. № 4. С. 35-46.
10. Асриян В.Л. Формування спеціальних умінь у майбутніх пілотів міжнародних авіаліній на основі міжпредметних зв'язків технічних дисциплін :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання”; Укр. інж.-пед. акад. Х., 2007. 18 с.

11.Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. М. : Педагогика, 1982. 192 с.

12.Багаева И. Д. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущего учителя : дис. ... д-ра пед. Наук. Усть-Каменогорск, 1991. 338 с.

13.Балабанова Л.В, Сардак О.В. Управління персоналом. К.: ВД «Професіонал», 2006. 512 с.

14.Балл Г.О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню: орієнтири психологічного аналізу. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Ченстохова-Київ, 2000. С. 217-232.

15.Балл Г.О. Парадигма діалогу і проблема прилучення до наукової культури. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Ченстохова-Київ, 1999. С. 335-347.

16.Бандурка А. М. Психологія управління. Харків : ООО «Фортуна-пресс», 1998. 464 с.

17.Барановська Л.В., Барановський М.М. Психолого-педагогічне забезпечення навчання студентів авіаційно-технічного ВНЗ в умовах англomовного проекту. Актуальні питання теорії та практики психологопедагогічної підготовки майбутніх фахівців: мат. Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Хмельницький: ХНУ, 2013. С.85-87.

18.Барковський В.П. Формування комунікативної культури у майбутніх працівників кримінальної міліції: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Хмельницький, 2003. 20 с.

19.Безрукова В.С. Педагогіка. Проективна педагогіка. Екатеринбург: Деловая книга, 2005. 344 с.

20.Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. СПб: Лениздат, 1992. 400 с.

21. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 192 с.
22. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь, 2003. 344 с.
23. Биконя О. П. Навчання майбутніх економістів ділових усних та писемних переговорів англійською мовою: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови». Київ, 2006. 30с.
24. Біла книга 2017 - Міністерство оборони України. Режим доступу - www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2017.pdf
25. Білоус Н.П. Теоретичні засади дослідження проблеми формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів авіаційної галузі. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. К.: НАУ, 2017. Вип. 2(11). С. 43-53.
26. Білоцький С.Д. Міжнародне-правове регулювання співробітництва регіональних організацій колективної безпеки з ООН : (на прикл. миротвор. операцій НАТО в Півд.-Сх. Європі) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Сергій Дмитрович Білоцький. К., 2008. 18 с.
27. Бобохуджаев Ш.И. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стади метода обучения и пути его практического использования. Ташкент, 2006. 88 с.
28. Богданова І. М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект. Одеса : ТЕС, 1999. 146 с.
29. Бодалев А.А. Психология межличностных отношений (К 100-летию со дня рождения В.Н.Мясищева). *Вопросы психологии*. 1993. №2. С. 86-90.
30. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. М.. ПЕР СЭ, 2001. 511 с.
31. Бойко О. В. Цілі, завдання і зміст формування готовності майбутніх магістрів військово-соціального управління у ВВНЗ до управлінської діяльності. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці

фахівців: методологія, досвід, проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., трав. 2004 року, м. Вінниця. К., 2004. Вип. 5. С. 41-417.

32. Боровик Л.В. Співвідношення показників і критеріїв сформованості психологічної компетентності офіцерів Державної прикордонної служби України. Зб. наук. праць НАДПСУ. 2010. № 54. С. 167–172.

33. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2001. 238 с.

34. Бронник Л. В. Самоорганізація концепта в дискурсе: кейс-стади / Лариса Васильевна Бронник // teoria-practica.ru/-1-2011/filologiya/bronnik.pdf

35. Бугеря Т. М. Формування готовності фахівців з фізичної реабілітації до професійної діяльності на основі міжпредметних зв'язків. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 1. С. 17-20.

36. Бутенко Т. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського / Т. О. Бутенко. Вінниця, 2011. 44 с.

37. Бутенко Т.О. Формування мовної і термінологічної компетентності фахівців-інженерів. Теорія і практика управління соціальними системами. Харків: НТУ «ХПІ». 2006. №3. С. 90-94.

38. Буцик І.М. Застосування методів продуктивного навчання в аспекті підготовки майбутніх фахівців. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта-2002” (Дніпропетровськ–Житомир–Чернівці, 5–7 березня 2002 р.). Дніпропетровськ, 2002. Т. 1. С. 7-8.

39. Буцик І.М. Місце методів продуктивного навчання в професійній підготовці спеціалістів-аграріїв. *Нові технології навчання*. К.: НМЦ ВО, 2000. Вип. 25. С. 166-168

40. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

41. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.

42. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М.: Высш. шк., 1991. 207 с.

43. Вербицкий А.А. Контекстное обучение в компетентностном подходе. *Высшее образование в России*. 2006. № 11. С. 39-46.

44. Вербицкий А.А. Школа контекстного обучения как модель реализации компетентностного подхода в общем образовании. *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2009. №4. С.18-22.

45. Взлет и посадка ТУ-154. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://aviavideo.ru/index.php?film_id=23.

46. Вигранка Т.В. Комунікативна компетентність сучасних педагогів мовних дисциплін у вищих навчальних закладах. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. Вип. 45 (49). Ч.2. Харків: НТУ «ХПШ», 2016. С. 31-39.

47. Волкова Н.П. Педагогіка: Навчальний посібник. К.: Академія, 2003. 526 с.

48. Воловик П.М. Проблеми підвищення якості педагогічних досліджень. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. Харків: НТУ «ХПШ», 2002. Вип. 3. С. 111-118.

49. Воловик П.М. Застосування дисперсійного аналізу в педагогічних дослідженнях. *Радянська школа*. 1976. №6. С. 29-37.

50. Впровадження стандартів та інших керівних документів НАТО. – Режим доступу: ua/diyalnist/vprovadzhennya-standartiv-ta-inshih-kerivnih-dokumentiv-nato.html

51. Галимская И.И. Формирование мотивации профессиональной деятельности будущих авиаспециалистов. *Современная наука : Актуальные проблемы теории и практики*. Выпуск № 11. Серия: Гуманитарные науки. Москва: Издательство «Научные технологии», 2016. –С. 56-60.

52. Галимский В.А. Порядок организации и выполнения полетов при проведении летного обучения курсантов. Здоровий спосіб життя – здорова

людина – здорове суспільство. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10-11 квітня 2014 року, м Кіровоград. Кіровоград: КНТУ, 2014. С. 37-39.

53.Галимский В.А. Требования и методы повышения эмоциональной устойчивости пилотов гражданской авиации. Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем. Зб. доповідей і тез II Міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 листопада 2013 року, м Кіровоград. Кіровоград: Видавництво КЛА НАУ, 2014. С. 26-27.

54.Галуза Л.Ф. Формування миротворчих поглядів студентів педвузів в процесі вивчення іноземної мови: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 1998. 16 с.

55.Гальперин П.Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. *Исследования мышления в современной психологии* : сб. науч. трудов. М. : Наука, 1966. С. 236–276.

56.Гандер Д.В. Методика поэтапной подготовки летчика. *Вестник МНАПЧАК*. 2003. № 1. С. 56–58.

57.Гандер Д.В. Основные направления психологического обеспечения подготовки экипажей к действиям в особых ситуациях полета. *Вестник МАКЧАК*. 2000. №1. С. 25-29.

58.Гандер Д.В. Психолого-педагогические основы профессиональной подготовки летного состава. М.: МАКЧАК, 2000. 339 с.

59.Гандер Д.В. Психолого-педагогические проблемы обучения летчиков. *Вестник МАКЧАК*. 1998. №1. С. 34–38.

60.Ганин Е. А. Педагогические условия использования современных информационных и коммуникационных технологий для самообразования будущих учителей [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ito.edu.ru/2003/VII/VII-0-1673.html>.

61.Герасименко Л.С. Застосування інтегративного підходу в навчанні майбутніх пілотів професійно-орієнтованої іноземної мови. Наукові записки КДПУ. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : КДПУ. Випуск 120. С. 104- 109.

62. Гладких И. В. Методические рекомендации по разработке учебных кейсов. СПб, 2004.

63. Глушаниця Н.В. Формування іншомовної професійно-комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів з авіоніки у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2013. 20 с.

64. Голик М. М. Морально-психологічне забезпечення миротворчих операцій. Львів : ЛІСВ, 2007. 125 с.

65. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. К.; Вінниця : ПЛАНЕР, 2010. 308 с.

66. Горбач Н.Г. Концептуальная модель взаимодействия между пилотами в экипаже воздушного судна: автореф. дисс. на соиск. ученой степени кандидата псих. наук. М.: МГУ, 1991. 24 с.

67. Горбач Н.Г. Проблема психологической совместимости летных экипажей. *Агрессия и жестокость в современном мире: Сборник научных статей и тезисов научных докладов.* Ульяновск, 1997. С.36-39.

68. Горностай П.П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности: автореф. дисс... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / П. П. Горностай. К., 1988. 149 с.

69. Григорьева М.В. Психология труда: конспект лекцій. М., Высшее образование, 2006. 192с.

70. Гуржій О. Узагальнення досвіду проведення миротворчих операцій в другій половині ХХ століття. К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. 93 с.

71. Гурьев А. И. Межпредметные связи в процессе обучения физике. Барнаул.: Изд-во Алт. Ун-та, 2002. 165 с.

72. Донцов А.И. Проблемы групповой сплоченности. М.: МГУ, 1989. 128с.

73. Драгомиров М.И. Избранные произведения. М.: Воениздат, 1956. 686 с.

74. Дранко А.А. Педагогічна технологія навчання курсантів професійної взаємодії в екіпажах цивільної авіації. *Вісник Національної*

академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. 2016. Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_2_6.

75. Дранко А.А. Педагогічні аспекти взаємодії в льотних екіпажах: основні підходи до аналізу проблеми. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. Випуск 40-41. 2013. С. 255-260.*

76. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: Автореф. дис. ...д-ра пед. наук. М., 1983. 32с.

77. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности. Мн.: БГУ, 1976. 176 с.

78. Дьячкова Я.О. Навчання професійно спрямованого англomовного говоріння майбутніх фахівців: історико-методичний аспект. Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія. Вип. 25. 2016. С.96-103. 77. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040с.

79. Дьяченко В.І. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів : Навч. посіб. К. : Сфера, 1999. 127 с

80. Емельянов Ю.Н. Обучение паритетному диалогу. Л., 1991. 107 с.

81. Ершов Василий – мемуары [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lib.ru/MEMUARY/ERSHOW_W/.

82. Єпіхіна Н.О. Методика тренажерної підготовки пілотів у періоди перерв льотної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук: 13.00.02 [Електронний ресурс] Укр. інж.-пед. акад. Х., 2009. 16 с.

83. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. К. Ленвіт, 2003. 273 с.

84. Закон України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки». N 5286-VI (5286-17) від 18.09.2012 }

85. Зеленська Л.М. Методика навчання дисципліні "Безпека польотів" майбутніх пілотів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Укр. інж.-пед. акад. Х., 2006. 19 с

86. Зимняя И.А. Ключевые компетенции: новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34-42.
87. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії. К., 1997. 302 с.
88. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2000. № 1. –С. 11-24.
89. Історія миротворчої діяльності Збройної Сил України. Історія участі збройних сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. - <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/istoriya-mirotvorchoi-diyalnosti-zbrojni-sil-ukraini.html>
90. Історія Повітряних Сил Збройних Сил України. На захисті повітряних просторів незалежної України. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/povitryani-sili/>
91. Каган М. С. Мир общения. Проблема межсубъектных отношений. М.: Политиздат, 1988. 319 с.
92. Кан-Калик В.А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования. *Вопросы психологии*. 1985. №4. С. 9-16.
93. Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей [пер. с англ. яз. Ф.П. Красавина]. К.: Изд-во «Наукова Думка», 1990. 224 с.
94. Келли Г. Межличностные отношения. Теория взаимозависимости . Современная зарубежная социальная психология. М.: Издательство Московского университета, 1984. С. 61-81.
95. Керницький О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Укр. інж.-пед. акад. - Х., 2005. - 242 с.
96. Керницький О.М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Харків, 2005. 19 с.
97. Керницький О.М. Формування готовності курсантів льотних навчальних закладів до професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41 (94).С.155-162.

98. Климов Е.А. Психология профессионала. М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МО-ДЭК», 1996. 400 с.
99. Коберник О. Проективна педагогіка і національна школа. *Шлях освіти*. 2000. №1. С.7-9.
100. Коберник О.М. Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській школі: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ін-т пед-ки АПН України. К., 2000. 414 с.
101. Ковалев Г.А. Диалог как форма психологического воздействия. *Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации*. М., 1987.
102. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры. М.: Просвещение, 1991. 143 с.
103. Коваленко О.Е. Инженерно-педагогічні кадри: нові вимоги сьогодення. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. Харків. 2013. Вип. 21. С. 8-17.
104. Ковалькова Т.О. Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі: метод. рекомендації для викладачів вищих навчальних закладів. К.: Вік принт, 2014. 32 с.
105. Ковальова С. М. Різноманітні підходи до класифікації кейсів [Електронний ресурс]. *Вісн. Житом. держ. ун-у*. 2014. Вип. 2(74). Педагогічні науки. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/11683/1/4.pdf>
106. Ковтун О. В. Професійна діяльність фахівців авіаційної сфери як підґрунтя для формування їхньої автентичної мовленнєвої комунікації. *Наука і освіта*. 2008. № 8/9. С. 248–253.
107. Кодола В.Г. Система средств подготовки летного состава XXI века. *Вестник МНАПЧАК*. 2003. №2. С. 59–65.
108. Козинець І. П. Участь Збройних Сил України в миротворчій діяльності (1992—2006 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. К., 2008. 19 с.
109. Козліковська Н.Я. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. збірник наукових праць позааудиторна робота як складова вищої освіти. – Режим доступу : <http://ap.uu.edu.ua/article/512>

110. Козлов В.В. Новое понятие: потенциал надежности пилота. *Вестник МНАПЧАК*. 2005. №3. С.39–42.
111. Козлов В.В. Человеческий фактор: история, теория и практика авиации. М.: НИИЦ авиационно-космической медицины и военной эргономики ГНИИ военной медицины МО РФ, 2002. 280 с.
112. Козловська І.М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи, дидактичні основи. Львів: Світ, 1992. 302с.
113. Козловська І. М. Принципи дидактики в контексті інтегрованого навчання. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 48–51.
114. Колодій І.А. Формування професійної компетентності у майбутніх перекладачів авіаційної галузі на основі інтеграції загальноосвітніх і професійно орієнтованих дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2012. 23 с.
115. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності. К. : Вища школа, 1987. 56 с.
116. Конопляник Л. М. Формування готовності майбутніх інженерів авіаційної галузі до використання іноземної мови у професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К., 2011. 20 с.
117. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. К. : Ніка-центр, 2006. 580 с.
118. Корольчук М. С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. К. : Ніка-центр, 2006. 580 с.
119. Коропатнік І.М. Організаційно-правові аспекти застосування підрозділів Збройних сил України в миротворчих операціях : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.0. Нац. акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2005. 17 с.
120. Корчемный П.А. Психологические проблемы сплочения летных экипажей. ВВС, 1977. 72с.

121. Корчемный П.А. Психология летного обучения. М. : Воениздат, 1986. 86 с.
122. Кручек В. А. Критерії та показники сформованості культури педагогічної взаємодії. *Вісн. Черкаськ. ун-ту. Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси, 2011. Вип. 203. Ч. 1 С. 99 – 104.
123. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С. О. Кубіцький. – К., 2001. 20 с.
124. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Сергій Олегович Кубіцький. К., 2002. 208 с.
125. Кузь Ю. М. Склад, структура і зміст компонентів моделі міжпредметних зв'язків при навчанні курсантів дисциплінам прикордонного контролю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : збірник наукових праць*. Харків : Українська інженерно-педагогічна академія, 2012. Випуск 37. С. 74–80.
126. Кузьмина Н.В. Методы системного исследования. Л., 1980. 171 с.
127. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи. К.: Знання, 2005. 486 с.
128. Куницина В.Н. Межличностное общени. СПб.: Питер, 2001. 544 с.
129. Кушнір П.Т. Історія миротворчої діяльності на Близькому Сході в 1945—2000 роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Павло Тимофійович Кушнір. Донецьк, 2006. 380 с.
130. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов н/Д: Феникс, 1999. 608 с.
131. Лавриков Ю.А. О модели профессиональной подготовки экономиста. Улучшение подготовки экономистов и экономической подготовки инженеров. Л., 1973. 195 с.
132. Левитов Н.Д. Психология труда. М.: Учпедгиз, 1963. 340 с.
133. Леднев В.С. Содержание образования. М., 1989. 360 с.
134. Леонтьев А. А. Психология общения. М.: Смысл, 1997. 365 с.

135. Лещенко Г.А. Особливості професійної діяльності фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 37 (90). С. 255-262.

136. Лещенко Г.А. Теоретичні і методичні засади формування професійної надійності фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Запоріжжя, 2016. 40 с.

137. Лийметс Х. Й. Взаимодействие как категория педагогики. Взаимодействие коллетива и личности в коммунистическом воспитании. – Таллин, 1979. С. 16 21.

138. Литвиненко Е. С. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності психологічної підготовки особового складу підрозділів військової розвідки і військової поліції для виконання завдань у складі миротворчих підрозділів. К. : ГУГП та СЗ ЗС України, 2006. 98 с.

139. Лодатко Є. О. Моделювання освітніх систем в контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 112. Черкаси, 2007. С. 32-40.

140. Ложкин Г. В. Практическая психология в системах «человек – техника» : Учеб. пособие для студ. вузов. К.: МАУП, 2003 . 294 с.

141. Лютчики 56 окремого вертолітного загону Місії ООН у Ліберії обговорили питання безпеки польотів з американськими колегами. – Режим доступу - <http://www.mil.gov.ua/news/2014/10/24/lotchiki-56-okremogo-vertolitnogo-zagonu-misii-oon-u-liberii/>

142. Людський чинник при підготовці авіаційних фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avia.biz.ua/news/konkurs/2444-lyudskij-chinnik-pri-pidgotovtsi-aviats/>.

143. Макаревич О. П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях. К. : ВГІ НАОУ, 2000. 188 с.

144. Макаров Р.Н. Авиационная педагогіка. Москва–Кировоград: МНАПЧАК, ГЛАУ, 2005. 433 с.

145. Макаров Р.Н. Основы формирования профессиональной надежности летного состава гражданской авиации. М.: Воздушный транспорт, 1990. 384 с.
146. Макаров Р.Н. Человеческий фактор: проблемы современной профессиональной педагогіки. *Вестник МНАПЧАК*. 2012 № 1 (39). С.10-17.
147. Максименко С.Д. Технологія спілкування: (Комуникативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). К.: Главник, 2005. 111 с.
148. Марищук В.Л., Макаров Р.Н. Психологическая подготовка летного состава. М.: Воздушный транспорт, 1995. 320 с.
149. Маркова А.К. Психология профессионализма. М., 1996. С. 23.
150. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с
151. Межличностное восприятие в группе. Под ред. Г.М.Андреевой. М.: Изд-во МГУ, 1981. 295 с.
152. Миротворча та антитерористична діяльність Збройних Сил України : [темат. зб. / ред. С. О. Кириченко]. К. : ННДЦ ОТ і ВБ України, 2007. 207 с.
153. Мисечко О.В. Педагогічна технологія формування вмінь службового спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Хмельницький, 2006. 20 с.
154. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике [текст]: 3-е изд., стереотип. М.: КомКнига, 2006. 200 с.
155. Можаровская И. А. Особенности строения мотивационной сферы личности. Ярославль : ЯГПУ, 2002. 116 с.
156. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. К. : Знання, 1989. 48 с.
157. Морська Л.І. Стратегічна компетенція у навчанні іноземних мов: теоретичні та методичні аспекти. Тернопіль: Вектор, 2012. 218 с.
158. Москаленко О.І. Теоретичні і методичні засади підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих

умовах: автореф. дис. ... д-р пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2017. 43 с.

159. Москаленко О. І. Роль інтерактивного підходу у вивченні професійно орієнтованої англійської мови майбутніми пілотами. *Наукові записки* : [збірник наукових статей]. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград, 2011. 408 с. Вип. 101. С. 181–188.

160. Мудрик А.В. Педагогические возможности общения. *Проблемы теории воспитания*. Воспитание как предмет исследования. М.: Педагогика, 1974. С. 71 – 87.

161. На захисті повітряних просторів незалежної України. URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/ozbroennya-ta-texnika/povitryani-sili.html>

162. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика. К. : Київ. ун-т, 2003. 852 с.

163. Ничкало Н. Г. Філософія сучасної освіти. Педагогіка і психологія. 1996. № 4. С. 49-57.

164. Ніколаєва С.Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. К.: Ленвіт. 2010. №2. С.11–17

165. Німченко А.В. Концептуальні засади та політика США щодо миротворчої діяльності ООН : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. К., 2002. 183 с.

166. Овчаренко Г.Е. Позанавчальна діяльність студентів у вищих навчальних закладах : сутнісні характеристики, структура та особливості [Текст]. *Освіта Донбасу*. 2008. № 5-6 (130-131). С. 35-38.

167. Онипченко П.М. Професійно-педагогічна підготовка льотно-інструкторського складу ВПС України у вищих навчальних військових закладах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Луганський національний пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2004. 249 с.

168. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посібник. К.: “Академвидав”, 2003. 250 с.

169. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посібн. К.: Центр учбової л-ри, 2009. 472 с.

170. Основы теории коммуникации [ред.М.Василик]. М.: Гардарики, 2005. 615 с.
171. Павлютенков Є.М. Моделювання в системі освіти. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 128 с.
172. Падалка О. С. Педагогічні технології. К. : Українська енциклопедія, 1995. 254 с.
173. Пальчук М. Підготовка українських військових контингентів до міжнародних миротворчих операцій. *Миротворча діяльність України*. К., 2002. С. 157-160.
174. Панфилова А. П. Основы менеджмента. Полное руководство по кейс-технологиям. СПб. : Питер, 2004. 240 с.
175. Патрик Смит. Говорит командир корабля. М.: Манн, 2014. 368 с.
176. Пашенко Г.С. Методика обучения курсантов-пилотов летной эксплуатации воздушных судов на международных авиалиниях: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения по техн. дисц.. Государственная летная академия Украины. Кировоград, 2003. 206 с.
177. Педагогічні технології у неперервній освіті: [монографія] / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька та ін.; За ред. С.О. Сисоєвої. К.: Віпол, 2001. 502 с.
178. Перепелиця Г. М., Голопатюк Л. С., Гончаренко М. Т. Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки.К. : Стилос, 2002. 313 с.
179. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1989. 216 с.
180. Петровская Л.А. Обратная связь как феномен социально-перцептивных процессов в группе. М., 1981. 214 с.
181. Петровский А.В. Социальная психология коллектива. М. : Просвещение, 1979. 234 с.
182. Пехота О.М. Особистісно орієнтована освіта і технології. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. К.: ВІПОЛ, 2000. С. 274-297.

183. Підготовка та ведення миротворчих дій миротворчими контингентами та миротворчим персоналом ЗС України. К. : Нац. н.-д. центр оборон. технологій і воен. безпеки України, 2004. 106 с.

184. Пінська О. Професійна мотивація як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності студентів. *Проблеми трудової і професійної підготовки*. 2009. Вип. 14. С. 111–115.

185. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” . НАДПСУ. Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2001. 18 с.

186. Плачинда Т. С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців : зарубіжний і вітчизняний досвід: монографія. Кіровоград : ТОВ «Полімед-Сервіс», 2014. 533 с.

187. Плачинда Т.С. Нормативні вимоги професійної підготовки авіаційних спеціалістів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2013. Вип. 32 (85). С. 373-380.

188. Плачинда Т.С. Професійна підготовка майбутніх авіаційних фахівців із застосуванням інтегративного підходу. Наукові записки. Серія: Пед. науки. 2014. Вип. 131. С.160-164.

189. Повітряний кодекс України // Відомості Верховної Ради. 1993. № 25. ст. 274.

190. Пономаренко Н.О. Особливості впливу професійних факторів та умов життєдіяльності на організм військовослужбовців миротворчих підрозділів : дис. ... канд. мед. наук : 14.02.01. Ірпінь, 2005. 261 с.

191. Пономаренко В.А., Лапа В.В., Чунтул А.В. Деятельность летных экипажей и безопасность полетов. М. : АФКС, 2003. 235 с.

192. Пономаренко В.А. Психологические проблемы авиации и космонавтики в XXI веке. *Вестник МНАПЧАК*. 2002. №2. С.6–10.

193. Пономарьов О.С. Моделювання діяльності фахівця. Харків: НТУ ХПІ. 2011. 236 с.
194. Постанова Верховної Рада України від 3 липня 1992 року № 2538-Х11. “Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об’єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії”, 22 вересня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 38. С.1271.
195. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. М.: Релф-бук, 2002. 352.
196. Пряжников Н.С. Психология труда: учебное пособие. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 480 с.
197. Психология труда: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. проф. А.В. Карпова. М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 352 с.
198. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Ліфарєва. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 240 с.
199. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. Хмельницький : ТУП, 2001. 330 с.
200. Пухальська Г. А Педагогічні умови формування комунікативної компетентності у майбутніх пілотів цивільної авіації : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2011. 20 с.
201. Пухальська Г.А. Проблеми підготовки майбутніх пілотів цивільної авіації у вищому навчальному закладі. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб.наук. праць. Харків : Українська інженерно-педагогічна академія (УІПА), 2006. Вип. 14–15. С. 129–135.
202. Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение . СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. 75 с.
203. Різниця між американським та британським варіантами англійської та чому варто вивчати британську англійську. URL: <https://enguide.ua/ua/magazine/raznica-mezhdu-amerikanskim-i-britanskim-angliyskim-i-pochemu-stoit-uchit-britanskiy>

204. Рогов Е. И. Психология общения. М. : Владос. 2004. 336 с.
205. Роль межпредметных связей в системе развивающего обучения : [Материалы Междунар. науч.-практ. конф., 21–25 авг. 2001 г.] / А. В. Петров (науч. ред.). Горно-Алтайск : Издательство ГАГУ, 2001. 187 с.
206. Рубінштейн С. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб и др.: «Питер», 2003.
207. Савицька А.П. Motivational Strategies in the Language Classroom. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XII наукової конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 13-14 квітня 2016 р.). Харків, 2016. С. 486.
208. Савицька А.П. Training students to efficiently learn vocabulary. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XIII наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 12-13 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 594.
209. Савицька А.П. Актуальні організаційно-педагогічні проблеми підготовки курсантів до міжнародних миротворчих операцій. The scientific heritage. No 10 (10) (2017). P.2 (Budapest, Hungary). С.67-69
210. Савицька А.П., Романченко І.І., Величко В.А. Англійська мова. Практикум для позааудиторного читання для курсантів. Харків, ХУПС, 2015. 35 с.
211. Савицька А.П. До питання перекладу науково-технічної термінології (на прикладі авіаційно-інженерної лексики). Матеріали XIV наукової конференції “*Новітні технології – для захисту повітряного простору*», 12 квітня 2018 р., Харків (ХНУПС). С.615
212. Савицька А.П. Комунікативні аспекти професійної діяльності майбутніх офіцерів льотного складу військової авіації. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*: матеріали VI науч.-практ.конференції, 27 жовтня 2015, м. Переяслав-Хмельницький. Переяслав-Хмельницький, 2015. Випуск 6, ч. 3. С.113-116
213. Савицька А.П. Конструювання ситуацій взаємодії при підготовці майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали

VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» 20 березня 2018 р., Київ, Національний авіаційний університет. С.16

214. Савицька А.П. Мета, завдання та педагогічні умови підготовки майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 23 березня 2017 р., м. Кропивницький: Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету. Кропивницький, 2017. С. 110 -113.

215. Савицька А.П. Метод проектів як засіб підвищення мотивації курсантів. *Новітні технології – для захисту повітряного простору*: матеріали ІХ наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 8-9 квітня 2015 р.). Харків, 2015. С. 498.

216. Савицька А.П. Методи моделювання чинників та форм миротворчої діяльності під час підготовки майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, серія: педагогічні науки (друге видання). – Хмельницький: НАДПСУ, 2017. №2 (9). С.291-301

217. Савицька А.П. Модель формування готовності майбутніх військових пілотів до міжнародних миротворчих операцій. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, серія: педагогічні науки (друге видання). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. №1. С.267-277

218. Савицька А.П. Організаційні та педагогічні проблеми підготовки курсантів до міжнародних миротворчих операцій. Матеріали X-ої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції в Одеському національному політехнічному університеті «Актуальні дослідження в соціальній сфері», 2017 р., м. Одеса. URL: <http://nuwm.edu.ua/naukovi-zakhodi-ta-publikaciji/nov201813041545s217>

219. Савицька А.П. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх військових льотчиків до міжнародних миротворчих операцій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Педагогічні науки. 2016. Вип. 3. С.140-145

220. Савицька А.П. Педагогічна технологія формування готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування та результати експерименту. *Новітні технології - для захисту повітряного простору*: матеріали XIII наук. конференції Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 12-13 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 564.

221. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічна технологія формування готовності майбутніх військових льотчиків до виконання завдань міжнародних миротворчих операцій. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Освіта і наука: філософські, історичні та соціальні засади*», присвяченої 95-річчю кафедр філософії та історичних, соціальних і правових дисциплін Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва, 20 квітня 2018 р., Харків. С. 116 -118

222. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічні аспекти формування готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності. Матеріали десятої міжнародної конференції «*Нові інформаційні технології в освіті для всіх*» // Десята міжнародна конференція ІТЕА-2015. 26-27 листопада 2015. Том 2. Київ: МННЦІТтаС. URL:https://issuu.com/iteaconf/docs/2_itea_2014_ua/1

223. Савицька А.П. Педагогічні аспекти формування комунікативної компетентності майбутніх військових вертольотчиків для виконання миротворчих операцій. *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових праць (педагогіка і психологія). Випуск 738. Чернівці, 2015. С. 172-180

224. Савицька А.П., Керницький О.М. Педагогічні проблеми формування готовності офіцерів силових структур до службової діяльності. *Проблеми освіти*: зб.наук.праць. Вінниця-Київ, 2015. Вип.82. С.110-114

225. Савицька А.П. Структура готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування у міжнародних миротворчих операціях. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем», 24-25 листопада 2016 року, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету. Кропивницький, 2016. С.118-121

226. Савицька А.П. Сутність та структура готовності майбутніх військових льотчиків до професійного іншомовного спілкування при виконанні міжнародних миротворчих операцій. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Педагогіка. 2016. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_2_6.

227. Сафонова В. В. Коммуникативная компетенция. М. : Еврошкола, 2004. 236 с.

228. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М. : Народное образование, 1998. 256 с.

229. Серветник Р.М. Моделювання підготовки військових фахівців як важлива проблема оптимального входження системи військової освіти у Болонський процес. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету Григорія Сковороди*. Переяслав-Хмельницький, 2005. С. 274-283.

230. Сибирская М.П. Педагогические технологии: теоретические основы и проектирование. СПб., 1998. 354 с.

231. Сіненко Д. В. Методика оцінки навичок пілотування курсантів-льотчиків в процесі льотної підготовки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук . Українська інженерно-педагогічна академія. Х., 2008. 20 с.

232. Скрипник Н.С. Позааудиторна діяльність студентів вищих навчальних закладів : сутність, структура й особливості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2012. Вип. 27 (80). С. 566-571.

233. Славетні традиції. URL: <http://www.hups.mil.gov.ua/pro-universitet/>

234. Сметанський М. І. Проблема професіоналізму у вищій школі. *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 67-72.
235. Соглашение между Украиной и Республикой Польша о создании объединенного воинского подразделения для участия в международных миротворческих и гуманитарных операциях под эгидой международных организаций, подписанное в Варшаве 26 ноября 1997 года : сессия (53) / Генеральная Ассамблея. Нью-Йорк : ООН, 1998. 8 с.
236. Сокол І. Цивільна авіація України: тенденції, перспективи, пріоритети. *Економіст*. 2007. № 5. С.28-30.
237. Соловьева О.В. Обратная связь в межличностном общении. М. : МГУ, 1992. 112 с.
238. Сохадзе Д.И. Профессиональный психологический отбор кандидатов для комплектования подразделений миротворческих сил : дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.09. Х., 2004. 185 с.
239. Стародубцева Е. А. Использование метода кейс-стади в рамках профессиональноориентированного обучения иностранному языку студентов экономических специальностей. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка* № 20 (231). Ч 111. Л., 2011. С. 77-83.
240. Сурмін Ю. П. Кейс-стаді: архітектура і можливості. К. : Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2012. 336 с.
241. Тарасова С.М. Формування у майбутніх менеджерів фінансовоекономічного профілю готовності до управлінської діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кіровоград. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка. Кіровоград, 2006. 20с.
242. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови»» [Електронний ресурс]. [URL:http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2009_3/Tverezovska.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2009_3/Tverezovska.pdf).
243. Теория и практика психологического обеспечения летного труда / Ворона А.А., Гандер Д.В., Пономаренко В.А.; под общей ред. В.А. Пономаренко. М.: Воениздат, 2003. 280 с.

244. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л.Л., РОМАНОВСЬКИЙ О.Г., ПОНОМАРЬОВ О.С., ЧЕРВАНЬОВА З.О. Педагогіка управління. Харків: НТУ "ХПІ", 2003. 408 с.
245. Українські миротворці: визначальним є професіоналізм, -командир 56 ОБЗ Місії ООН у Ліберії полковник Петро Пліс. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/05/29/ukrainski-mirotvorczy-viznachalnim-e-profesionalizm-komandir-56-ovz-misii-oon-u-liberii-polkovnik-petro-plis--/>
246. Урсол О. В. Формування культури професійного спілкування у майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних методів навчання : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти. Нац. авіац. ун-т. К., 2012. 20 с.
247. Фіцула М.М. Педагогіка. Тернопіль: Навчальна книга, 1997. 192 с.
248. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: Директ-Медиа, 2007. 262 с.
249. Хацановський В. С. Зміст підготовки особового складу миротворчих контингентів Збройних Сил України. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. К., Вінниця, 2007. Вип. 15. С. 54-57.
250. Хацановський В. С., Бойко О. В. Критерії оцінювання готовності до професійної діяльності у персоналу миротворчих контингентів Збройних Сил України. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2006. № 4. С. 60-69.
251. Хацановський В. С. Методична система підготовки персоналу миротворчих контингентів Збройних Сил України. *Військова освіта* : зб. наук. пр. / М-во оборони України, Департамент військ. освіти та науки, Наук.-метод. центр військ. освіти, Київ. юрид. ін-т. К., 2008. № 2 (22). С. 100-107.
252. Хацановський В.С. Методична система підготовки особового складу Збройних Сил України до миротворчої діяльності : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.04 . Хмельницький : Б.в., 2010 . 20 с.
253. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Под ред. Б.М. Величковского. М., 1986.

254. Ценко М.Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / ред кол.: А.П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2014. № 4 (23). 360 с.
255. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2002. 437 с.
256. Шашенко С.В. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук [Рукопис]. К., 2004. 24 с.
257. Швець А. В. Інтегральні психофізіологічні критерії прогнозування професійної придатності військових пілотів до участі у миротворчих операціях. *Укр. журн. з пробл. медицини праці*. 2008. № 2. С. 26-35.
258. Эльконин Д.Б. Психология развития человека. М.: Аспект Пресс, 2001. 460 с.
259. Юсов В.Т. Психологическое обеспечение деятельности по предотвращению авиационных происшествий. *Актуальные проблемы человека в аэрокосмических системах*. М.: ГНИИИАиКМ. 2001. С. 72-73.
260. Ягупов В. В. Військова дидактика : навч. посіб. [для курсантів, студентів і офіцерів]. К. : Київ. ун-т, 2000. 399 с.
261. Ягупов В. В. Військова психологія. К. : Тандем, 2004. 656.
262. Ягупов В. В. Моделювання військово-навчального процесу. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі* : матеріали міжнар. наук. конф., трав. 2002 р. Рівне, 2002. Вип. 3. С. 155-158.
263. Ягупов В. В., Костриця Н. М., Свистун В. І. Методика навчання спілкуванню в управлінській діяльності. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 272 с.
264. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М.: Б-ка журнала “Директор школы”, 1996. 96 с.
265. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М., 2001. 366 с.

266. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації. К.: Академія, 2010. 312 с.
267. Claude E. Shannon. The Mathematical Theory of Communication / Claude E. Shannon, Warren Weaver. Univ of Illinois Press, 1963
268. Doc 9808 – AN/765 Human factors in civil aviation security operations. – ICAO, 2002. 120 p.
269. Doc 9835-AN/453 Manual on the Implementation of the ICAO Language Proficiency Requirements. – ICAO, 2004. 162 p.
270. Giovanni Costa. Occupational stress and stress prevention in air traffic control / Giovanni Costa. Geneva: ILOG, 2009. P.43.
271. Key Competencies for Lifelong. A European Reference Framework. Brussels. European Commission, 2005. URL: <http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc>
272. Leadership and Management of the Canadian Forces. Canada, 1997. 60 p.
273. Newcomb T. M. An approach to the study of communicative acts. Psychol. Rev., 1953, v. 60, p. 293–304
274. Okon W. U podstaw problemowego uczenia sie. Warszawa: PZWS, 1964. 210s.
275. STANAG 6001. Language Testing Seminar : materials (BILS) : p.H. (Appendix A). Germany : Marshal Centre, 2005.
276. The Army Operations and Doctine. Lakeland : The Lightning Press, 2008.
277. Field Manual FM 100-23. Peace Operations. W.: Headquarters, Department of the Army, 1994. 72 p.

ДОДАТКИ**Додаток А****Поняття «військово-професійний потенціал миротворця»****(за С. Хацановським [252])**

«Військово-професійний потенціал миротворця» - сукупність природних і набутих професійно-важливих якостей, які визначають його потенційну здатність реалізувати свої миротворчі компетенції на заданому рівні. Природні професійно-важливі якості діагностуються під час проведення професійно-психологічного відбору і перевіряються у процесі миротворчої підготовки, а набутті – у процесі оцінювання отриманих результатів у підготовці до миротворчої діяльності.

Його також можна визначити і як спроектовану на мету здатність миротворця реалізовувати миротворчі функції в ході здійснення миротворчої діяльності. Він може бути визначений і як база військово-професійних ЗНУ в єдності з розвинутою здатністю військовослужбовця мислити, творити та діяти як миротворець, втілювати свої миротворчі наміри у практику миротворчої діяльності, досягати запроєктованих результатів у цій діяльності.

Це поняття має вбирати в себе те, що зобов'язаний знати, вміти український військовослужбовець як суб'єкт миротворчої діяльності.

Зокрема, він має знати:

- мету, завдання ММО і свою роль у миротворчих заходах взагалі та в конкретному регіоні зокрема;
- тактичні прийоми, способи, методи, технології виконання миротворчих завдань;
- порядок застосування зброї у процесі реалізації своїх миротворчих компетенцій;
- особливості воєнно-політичної обстановки, географічного положення і кліматичних умов регіону, де проводяться ММО, звичаї та релігії народів країни, в якій здійснюються миротворчі заходи;
- основи воєнного законодавства та міжнародного гуманітарного права;

- основні положення керівних документів, що регламентують миротворчу діяльність і правила поведінки українських воїнів у процесі здійснення ММО;
- офіційну робочу мову (як правило, англійську, що вживається в ММО);
- основні стандартні оперативні процедури ООН/НАТО;
- питання щодо мінної безпеки.

Він має вміти:

- майстерно володіти індивідуальним озброєнням;
- відпрацьовувати плануючі, облікові та звітні документи за стандартними оперативними процедурами ООН/НАТО;
- користуватися топографічними картами і технічними засобами зв'язку;
- здійснювати міжособистісну взаємодію іноземною, як правило, англійською мовою, у процесі реалізації миротворчих компетенцій;
- користуватися засобами індивідуального та колективного захисту від ЗМУ;
- використовувати захисні властивості штатної техніки, фортифікаційних споруджень і місцевості;
- надати першу медичну допомогу;
- розпізнавати системи озброєння і техніки, що використовуються формуваннями конфліктуючих сторін і миротворчими силами інших держав в районі здійснення ММО;
- виконувати техніко-експлуатаційну роботу щодо обслуговування озброєння та техніки та ін.

Він має виконувати такі заходи та дії:

- надавати допомогу місцевому населенню в облаштуванні території, знешкодженні вибухонебезпечних об'єктів, шкідливих для здоров'я матеріалів, рекультивациі ґрунтів у районі воєнних конфліктів;
- взяти участь у боротьбі з терористичними угрупованнями;
- взяти участь у ліквідуванні злочинних угруповань;
- ліквідувати ЗМУ на територіях держав-учасниць конфлікту та підприємствах по її виробництву;

- припиняти незаконну торгівлю зброєю;
- проводити моніторинг визначення рівня воєнного потенціалу конфліктуючих сторін і тенденцій деескалації конфліктогенної ситуації.

Ось мінімальний перелік знань, умінь і практичних дій, які має успішно виконувати майбутній миротворець у процесі оцінювання його підготовленості та готовності до миротворчої діяльності. Їх можна назвати еталонними ЗНУ та здатностями чи військово-професійним потенціалом миротворця.

Цей потенціал можна виразити таким чином:

$$\text{ВППМ} = \text{Пнчп} + \text{Пчзчп} + \text{Псвп} + \text{Пімп} + \text{Пдпм}$$

де ВППМ – військово-професійний потенціал миротворця;

Пнчп – незмінна частина потенціалу, яка зумовлена загальними вродженими здібностями особистості як військовослужбовця та миротворця;

Пчзчп – частково змінювана (прогресивна) частина потенціалу, зумовлена природними військово-професійними здібностями особистості військовослужбовця та набутою військово-професійною підготовкою;

Псвп – спеціальний компонент потенціалу, що додається спеціальною військово-професійною підготовкою до миротворчої діяльності;

Пімп – іншомовний компонент потенціалу, що додається спеціальною іншомовною підготовкою до миротворчої діяльності;

Пдпм – додаткова частина потенціалу (додатковий потенціал), що здобувається в процесі миротворчої діяльності (для тих воїнів, які вже мають досвід миротворчої діяльності).

Додаток Б

**Фрагмент таблиці міжпредметних зв'язків
спецкурсу «Основи формування комунікативної готовності майбутніх
військових пілотів до ММО»**

	Заняття	1	2	3	4.1.	4.2.	5.1.	5.2.
Типи зв'язків	Навчальні дисципліни							
Попередні	Військове навчання та виховання	1.1.			1.2	1.3		
	Основи льотної роботи та безпеки польотів			1.3		1.5		
Супутні	Підготовка на льотних тренажерах	1.1.		1.3		1.4		2.1
	Англійська мова за професійним спрямуванням	1.1.	1.2	1.2	1.3	1.4		1.5
Наступні	Психологія		1.3.	1.5		2.2.		2.3.
	Педагогіка	1.1.	2.1.		2.2.	3.1.	3.2.	

Додаток В

Основні етапи розв'язання курсантами кейсів миротворчих завдань

Перший етап - знайомство курсантів з ситуацією, її вихідними даними, особливостями.

Другий етап - виділення основної проблеми ММО, виділення факторів і персоналій, які можуть реально впливати на вирішення завдань взаємодії.

Третій етап - концепції або теми для проведення «мозкового штурму».

Четвертий етап - аналіз наслідків прийняття того чи іншого рішення.

П'ятий етап - вирішення кейса - один або декілька варіантів (послідовність дій), вказівка на можливе виникнення проблем, механізми їх запобігання та вирішення.

Додатково проводиться:

1. введення викладачем факторів або ситуацій для створення більш важких умов для виконання завдання;
2. пошук додаткової інформації для здобуття інших варіантів вирішення кейса;
3. використання розділів та посилань у КДС «Миротворець»;
4. застосування експертного опитування для пошуку вірного рішення.

Додаток Д**Навчальні продукти, що відпрацьовуються у процесі створення кейсів з англійської мови при навчанні курсантів**

Основні навчальні продукти, що відпрацьовуються у процесі створення кейсів з англійської мови:

- сфокусоване складання списку основних проблем, пов'язаних з темою заняття та професією, виконанням ММО;

- перефразування матеріалів, друківаних текстів з описом ситуацій ММО, питань за військовою спеціальністю;

- складання шаблону фраз для курсантів, що описують ситуації взаємодії під час ММО;

- складання на аркушах паперу зауважень та запитань, що стосуються ситуації взаємодії під час ММО;

- аналітичні доповідні, що мають метою розширений опис змісту проблем й шляхів її розв'язання під час ММО;

- складання настінних таблиць та схем за матеріалами тематичного блоку;

- складання питань для вправ або тренувань;

- інформаційне супроводження заняття (композиції зі словами, що характеризують зміст теми модуля);

- виділення логічних частин у тексті за домінуючими ознаками супідрядності.

Додаток Е

**Порівняльний аналіз деяких зразків найбільш вживаних термінологічних
одиниць військового аспекту у британському та американському варіантах
англійської мови**

British version	American version	Ukrainian equivalent
Відмінності у значенні та перекладі на українську мову		
NATEX (NATO exchange)	BX (base exchange)	Магазин непродовольчих товарів на території військової частини
Section	Squad	Відділення; бойовий розрахунок
A/B/C Company	1 st /2 nd /3 rd Company	Нумерація рот
Officers' mess	Officers' club	Офіцерська столова, клуб
Garrison	Fort	Військове містечко
Naval base	Naval station	База ВМС
Air force station	Air force base	База ВПС
Warrant Officer	Warrant Officer	<i>британська версія:</i> прапорщик; <i>американська версія:</i> експерт з технічних питань
Section	Squad	Підрозділ
Battlegroup	Battalion task force	Розрахунок
Recce	Recon	Розвідка
Tour of duty; detachment posting	Temporary duty / assignment/ rotation	Службове відрядження
Other ranks	Enlisted	Рядовий склад
Mate, friend	Pal, buddy	Товариш по службі
Trickle posting	Individual rotation	Індивідуальна ротація
Bullying	Hazing	Нестатутні відносини
Mess dress	Mess uniform	Парадна форма
Combat uniform	Battle dress uniform	Польова форма
Time off	Off time	Вільний від виконання службових обов'язків час
Відмінності у написанні		
Armoured Coy (company)	Armored Co (company)	Броньований Рота
opO (operation order)	OPORD	Оперативне розпорядження

Додаток Ж**Приклад заняття щодо відпрацювання навичок та умінь взаємодії з іноземними партнерами під час розв'язання питань координації дій при організації евакуації цивільного населення**

Мета: відпрацювання навичок та умінь професійної взаємодії з іноземними партнерами під час розв'язання питань координації дій при організації евакуації цивільного населення.

Форми організації заняття: парна, групова.

Методи навчання: показ, вправи, демонстрація, роз'яснення, ігрова імітація.

Особливості заняття: певні обмеження та перешкоди у процес переговорів, умовні екіпажі не бачили один одного.

Засоби навчання: переговорні прилади, схеми, матеріали КДС, картки-завдання, засоби зв'язку.

Послідовність роботи курсантів при вирішенні навчальних завдань професійної взаємодії з іноземними партнерами під час розв'язання питань координації дій при організації евакуації цивільного населення:

1. оцінювання умов виконання завдання (повітряної та наземної обстановки), аналіз даних щодо ризиків ММО усвідомлення проблемності ситуації, її складності, виявлення протиріч та необхідних сил та засобів;
2. формулювання конкретних завдань ММО щодо евакуації населення, визначення сигналів комунікації та правил взаємодії;
3. прогнозування результатів, умовне застосування сил та засобів, використання методів та стилів взаємодії з іноземними партнерами щодо евакуації населення;
4. розгляд декількох варіантів розвитку подій, пошук та обґрунтування найбільш оптимальних способів взаємодії при виконанні завдань ММО щодо евакуації населення;
5. аналіз і оцінювання отриманих результатів, проблем та недоліків під час взаємодії, корегування методів та засобів взаємодії щодо евакуації населення.

Додаток 3**Карта оцінювання сформованості компонентів
комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО**

Показник	Спецкурс	Вправа 1	Вправа 2	Бінарне заняття
ціннісно-мотиваційний	0.....5	0.....5	0.....5	0.....5
когнітивний	0.....5	0.....5	0.....5	0.....5
операційно-діяльнісний	0.....5	0.....5	0.....5	0.....5
емоційно-вольовий	0.....5	0.....5	0.....5	0.....5
самооцінний	0.....5	0.....5	0.....5	0.....5

Додаток К

**Бланк оцінювання сформованості компонентів
комунікативної готовності курсантів до взаємодії під час ММО за
переліком практичних занять та вправ**

Перелік практичних занять та вправ	Оцінка за заняття або вправу (балів)			
Тема 1. Семінар: Історія та сучасність міжнародної миротворчої діяльності ЗС України				
Тема 2. Практичне заняття: Формування пакету документів «Безпека» щодо вимог ІКАО до підготовки авіаційного персоналу для польотів у МПП				
Тема 3. Практичне заняття: Особливості та методики професійно-психологічного відбору особового складу миротворчих контингентів				
Тема 4. Практичне заняття 1: Особливості та методики військово-професійної підготовки миротворчих контингентів до миротворчої діяльності				
Тема 4. Практичне заняття 2: Рольова гра «Безпека польотів» (формування навичок переговорів у повітрі, взаємодії з наземними службами в умовах МПП)				
Тема 5. Вправа 1: «Повітряна взаємодія» (відпрацювання навичок взаємодії в льотних екіпажах та з групами іноземних партнерів)				
Тема 5. Вправа 2: «Комунікативна криза» (взаємодія в умовах конфліктів та ліміту часу під час польотів в умовах МПП на тренажері літака)				
Підсумок балів				

Додаток Л

Схема оцінювання якості взаємодії курсантів (на основі підходу Р. Бейлза)

Тип дії		№	Зміст дії	
Позитивні реакції	Орієнтація на емоції	F	1	Демонструє солідарність, підвищує статус партнера, надає допомогу і підтримку
		E	2	Розряджає напругу, жартує, виражає задоволення
		D	3	Погоджується, виражає пасивне прийняття і розуміння
	Орієнтація на задачу	C	4	Робить пропозицію, дає вказівки, надає іншим автономію
		B	5	Висловлює думки, дає оцінки, аналізує, виражає почуття і бажання
		A	6	Орієнтує, інформує, повторює, роз'яснює, підтверджує
Негативні реакції	Орієнтація на задачу	A	7	Просить дати інформацію, орієнтувати, повторити і підтвердити
		B	8	Просить висловити думки, дати оцінки, проаналізувати, виразити почуття і бажання
	Орієнтація на емоції	C	9	Просить запропонувати напрям і можливі способи дій
		D	10	Не погоджується, виражає пасивне неприйняття і своє формальне відношення, утримується від допомоги
		E	11	Демонструє напругу і просить про допомогу, усувається від взаємодій
		F	12	Демонструє антагонізм, знижуючи статус партнера, демонструє самозахист, самостверджується

Основні проблеми взаємодії за Р. Бейлзом:

A – проблема орієнтації;

B – проблема оцінювання, думок;

C – проблема контролю;

D – проблема знаходження й прийняття рішення;

E – проблема управління напругою;

F – проблема інтеграції.

Додаток М**Анкета визначення думки курсантів про успішність проведеного спецкурсу***Шановні курсанти!*

Просимо вас визначити успішність запропонованого спецкурсу щодо формування комунікативної готовності до взаємодії під час ММО. Надайте, будь ласка, відповіді на запропоновані судження.

№	Судження	Відповідь
1	нова методика краще формувала знання та уміння, що необхідні для виконання ММО	
2	не визначився з приводу ефективності методики проведення занять під час наземної підготовки	
3	треба проводити заняття традиційно, як і раніше	
4	такі заняття мали високу практичну спрямованість	
5	сподобалась КДС «Миротворець»	
6	стали більш зрозумілими особливості діяльності авіації з безпеки польотів у МПП	
7	мені було не цікаво, не сподобалось	
8	заняття містили цікаві та практично спрямовані завдання та приклади, що дуже потрібні у ММО	

Додаток Н
Матриця експертного оцінювання результатів
діагностики комунікативної готовності курсантів до взаємодії
за методикою Р. Бейлза-В. Ягупова

Критерій оцінювання	Бали	1	2	3	4	5
<i>Ціннісно-мотиваційний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>						
Мотивація до взаємодії під час ММО: - професійна спрямованість як майбутнього пілота; - зацікавленість взаємодією під час ММО; - зацікавленість матеріалом спецкурсу; - зацікавленість під час бінарних вправ та тренажерної підготовки.						
<i>Когнітивний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>						
Сформованість знань з комунікативної готовності до взаємодії під час ММО (загальна оцінка)						
<i>Операційно-діяльнісний критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>						
Продуктивність на основі контрольних завдань та вправ: - продуктивність взаємодії (з авіадиспетчером під час виконання контрольних завдань) - бінарні вправи (продуктивність взаємодії під час вирішення ситуаційних вправ)						
<i>Емоційно-вольовий критерій якості комунікативної готовності до взаємодії</i>						
Показник продуктивності взаємодії під час виконання вправ в умовах дефіциту часу						